

ISSN 2667-4432

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/juhis>

Journal of Universal History Studies

Volume V
Issue I
June 2022

JOURNAL OF UNIVERSAL HISTORY STUDIES

JUHS indexed by: EBSCO, Google Scholar, Index Copernicus(Master List), Index Islamicus, J-Gate, Cite Factor, Directory of Research Journals Indexing(DRJI), Academic Resource Index, Scientific Indexing Services(SIS), Journal Factor, Cosmos, Eurasian Scientific Journal Index(ESJI), Rootindexing, International Institute of Organized Research(I2OR), General Impact Factor(GIF), ROAD, Kaynakça.info, Academic Journal Index, ASOS Index, World Catalogue of Science Journals(WCOSJ), İSAM, Crossref, Scilit, Electronic Journals Library(EZB), Haw Hamburg University Library, Leipzig University Library, German Union Catalogue of Serials(ZDB), İdeal Online, World Cat, Initiative for Open Citations(I4OC), Stanford University Libraries, Researchgate, Base Index, Journals Directory, Scientific Journal Impact Factor(SJIF), Wisdom.ai, International Scientific Indexing(ISI), Göttingen State and University Library(SUB), Leibniz Information Centre for Science and Technology University Library(TIB), InfoBase Index, Carolina University, Advanced Science Index.

JUHS is an international, peer-reviewed journal, published every six months and two issues per year (June and December).

e-mail: juhjournal@gmail.com

Düzce-2022

Editor in Chief

Dr. Sabit DOKUYAN/Düzce University

Co-Editor

Dr. Selma GÖKTÜRK ÇETİNKAYA/ Bilecik,Şeyh Edebali University

Section Editors

History Section Editors

Dr. Mustafa KEŞKİN/ Erciyes University(Emeritus)

Dr. Remzi KILIÇ/ Erciyes University

Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU/ Karabük University

Dr. Neslihan ALTUNCUOĞLU/ Erciyes University

Archaeology Section Editor

Dr. Nurperi AYENGİN/ Düzce University, Turkey

Advisory Board

Dr. Bünyamin KOCAOĞLU/ Ondokuz Mayıs University

Dr. Enis ŞAHİN/ Sakarya University

Dr. Jamshid ROOSTA/ Shahid Bahonar University of Kerman

Dr. Mustafa KEŞKİN/ Erciyes University (Emeritus)

Dr. Remzi KILIÇ/ Erciyes University

Editorial Board

Dr. Abdullah Kutalmış YALÇIN/ Düzce University

Dr. Anar RAHİMOV/ Khazar University

Dr. Claudia IOV/ Universitatea Babeş Bolyai

Dr. Dilara USLU/ Bilecik Şeyh Edebali University

Dr. Emzar MAKARADZE/ Batumi Shota Rustaveli State University

Dr. Erhan YOSKA/ Erciyes University

Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU/ Karabük University

Dr. Haluk SELVİ/ Sakarya University

Dr. Haşim ERDOĞAN/ Hacı Bektaş Veli University

Dr. Hava SELÇUK/ Erciyes University

Dr. Hussein KASASBEH/ Mutah University

Dr. Ivelin Argirov IVANOV/ University of Veliko Tarnovo

Dr. Jie LYU/ Renmin University

Dr. Kaya Tuncer ÇAĞLAYAN/ Ondokuz Mayıs University

Dr. Mansour AMİNİ/ UCSI University

Dr. Mikail ACIPINAR/ İzmir Katip Çelebi University

Dr. Mohammad Saleh BANI ISSA/ Middle East University

Dr. Mohammed Ibrahim ABU EL-HAIJA/ Middle East University

Dr. Mohsen MORŞALPOUR/ Sistan and Baluchestan University

Dr. Muhidin MULALİC/ International University of Sarajevo

Dr. Murat KARATAŞ/ Abdullah Gül University

Dr. Nazim MUSTAFA/ Presidential Library, Azerbaijan

Dr. Neslihan ALTUNCUOĞLU/ Erciyes University

Dr. Nurperi AYENGİN/ Düzce University

Dr. Osman KÖSE/ Police Academy, Turkey

Dr. Ökkeş NARİNÇ/ Namık Kemal University

Dr. Reza Ekhtiari AMİRİ/ University of Mazandaran

Dd. Serap FIŞO/ International University of Sarajevo

Dr. Sevilay ÖZER/ Mehmet Akif Ersoy University

Dr. Stefano TAGLIA/ The Oriental Institute of Prague, The Czech Republic

Dr. Stipica GRGIC/ University of Zagreb

Dr. Süleyman ÖZBEK/ Hacı Bayram Veli University

Dr. Yuliya BILETSKA/ Karabük University

Dd. Wameedh Sarhan AL-RUBAYE/ Irak Middle Technical University

Dr. Zugravu NELU/ Universitatea Alexandru Ion Cuza din Iaşi

Layout Editor

Dd. Ahmet Coşkun TEKİN/ Teacher

Foreign Language Advisor

Mehmet GÜZEL/ Teacher

Editorial Secretariat

Dd. Ahmet Coşkun TEKİN/ Teacher

Proofreader

Raziye ERDOĞDU/ Teacher

Issue Referees

Dr. Ahmet ACAR/ Tokat Gaziosmanpaşa University

Dr. Aslıhan KILINÇ/ Ufuk University

Dr. Cemil ÇELİK/ Researcher

Dr. Christian LEKON/ Ankara Yıldırım Beyazıt University

Dt. Emine ŞAHİN/ Düzce University

Dr. Fahri MADEN/ Kastamonu University

Dr. Gülgüney MASALCI ŞAHİN/ Bilecik Şeyh Edebali University

Dr. Haşim ERDOĞAN/ Nevşehir Hacı Bektaş Veli University

Dr. İlhami DURMUŞ/ Ankara Hacı Bayram Veli University

Dr. Kurtuluş KIYAMET/ Kocaeli University

Dr. Mikail ACIPINAR/ İzmir Katip Çelebi University

Dr. Onur ÇAPAR/ Düzce University

Dr. Recep ÇELİK/ Gümüşhane University

Dr. Remzi KILIÇ/ Erciyes University

Dr. Salim AYDIN/ National Defence University

Dr. Türkan POLATCI DEMİRKOL/ Çankırı Karatekin University

Dr. Umut KANSOY/ Researcher

CONTENTS

Research Articles

1

Çivi Yazısından Arap Alfabesine Ortak Bir Gereksinim: Alfabe ve Yazı Sistemleri
A Common Necessity from Cuneiform to Arabic Alphabet: Alphabet and Writing Systems

Yeşim Dilek

(1-13)

2

Geç Osmanlı Dönemi'nde Kadınların İstihbarat Memurluklarında İstihdamı Girişimi
The Attempt Employ Women in Official Intelligence Posts in the Late Ottoman Period

Zeynel Levent

(14-31)

3

Savaş Tarihine Yön Veren Silah: Türk Kompozit Yayı ve Tamamlayıcı Unsurları
A Weapon That Shaped the History of War: Turkish Composite Bow and Complementary Elements

Samet İkibeş

(32-50)

4

An Island Skilled in Sponge Hunting “Symi”(1786 -1909)
Sünger Avcılığında Mahir Bir Ada “Sömbekî” (1786 -1909)

Arzu Baykara Taşkaya

(51-78)

5

Haydar Efendi'nin İran Sefaretnamesi

Haydar Efendi's Sefaretname in Iran

Melike Sarıkçıoğlu Ökten - Mertcan Güngör

(79-106)

6

Tevfik Ubud Efendi'nin Hint İslam Cemiyeti Adına Kurtuluş Savaşı'na Mali Yardım Adı
Altında Casusluk Faaliyetleri

*Espionage Activities of Tevfik Ubud Efendi in the Name of Financial Assistance to the War of
Independence on behalf of the Indian-Islamic Society*

Abdullah Erdoğan

(107-128)

Book Reviews

7

Plague and Empire in the Early Modern Mediterranean World: The Ottoman Experience,
1347-1600 / Nükhet Varlık

Akdeniz Dünyasında ve Osmanlılarda Veba, 1347-1600 / Nükhet Varlık

Ozancan Bozkurt

(129-132)

8

The Young Turks: Struggle for the Ottoman Empire, 1914-1918 / Feroz Ahmad

Jön Türkler: Osmanlı İmparatorluğu'nu Kurtarma Mücadelesi, 1914-1918 / Feroz Ahmad

Ömer Taha Karabulut

(133-137)

Editörden

Kıymetli Okuyucular

Journal of Universal History Studies(JUHS) Haziran sayısıyla karşınızdayız. Yeni sayımızda çeşitli konularda ve farklı dönemlere ait 8 bilimsel çalışmayı sizlere sunuyoruz. Bu çalışmaların içerisinde; Osmanlı dönemine ışık tutan makalelerin yanı sıra, daha eski tarihler hakkında bizleri aydınlatan makaleler de yer almaktadır. Dergimizin yeni sayısının hazırlık aşamasında hem çalışmalarını dergimize yollayan yazarlarımıza hem de hakemlik yaparak derginin daha üst seviyelere çıkması için katkı sağlayan değerli hakemlerimize çok teşekkür ediyoruz. Dergi olarak en büyük amacımız; her yeni sayıda kendimizi geliştirerek bilim dünyasına katkı sağlayacak çalışmaları sizlere ulaştırmaktır. Diğer sayımız aralık ayında yayınlanacaktır. Kıymetli tarihçiler ve araştırmacıların çalışmalarını bekliyoruz.

Diğer sayımızda görüşmek üzere, sağlıklı ve ilim dolu günler diliyorum...

Doç. Dr. Sabit DOĞRUYAN

Şef Editör

Haziran 2022/Düzce

From Editor

Dear Readers,

We are here with the June issue of our journal, Journal of Universal History Studies (JUHS). In our new issue, we present 8 scientific studies on various subjects and from different periods. In these studies, in addition to the articles that shed light on Ottoman, there are also articles that enlighten us about the ancient history. We would like to thank both the authors who sent their works to the journal during the preparation of the new issue of our journal and our valuable referees who contributed to the higher levels of the journal by refereeing. Our biggest goal as a journal; to develop ourselves in every new issue to contribute to the world of science. The next issue will be published in december. We expect the work of esteemed historians and researchers.

I wish you healthy and scientific days to see in our other issue...

Assoc. Prof. Dr Sabit DOĞRUYAN

Editor in Chief

June 2022 /Düzce

Journal of Universal History Studies

Çivi Yazısından Arap Alfabesine Ortak Bir Gereksinim: Alfabe ve Yazı Sistemleri¹
**A Common Necessity from Cunieform to Arabic Alphabet: Alphabet and Writing
Systems**

Submission Type: Research Article

Received-Accepted: 23.05.2022 / 15.06.2022

pp. 1-13

Journal of Universal History Studies (JUHIS) • 5(1) • June • 2022 •

Yeşim Dilek

Ankara Hacı Bayram Veli University, Dr, Academy of Foreign Languages, Ankara, Turkey

Email: yesim.dilek@hbv.edu.tr

Orcid Number: 0000-0003-0863-5468

Cite: Dilek, Y. (2022). Çivi Yazısından Arap Alfabesine Ortak Bir Gereksinim: Alfabe ve Yazı Sistemleri .
Journal of Universal History Studies , 5 (1) , 1-13 . DOI: 10.38000/juhis.1120381

¹ This article is analyzed by two reviewers and it is screened for the resemblance rate by the editor/ Bu makale iki hakem tarafından incelenmiş ve editör tarafından benzerlik oranı taramasından geçirilmiştir.

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed/ Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

* This work is licensed under a [Creative Commons BY-NC-SA 2.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.0/) (Attribution-Non Commercial-Share Alike).

Öz

Geçmiş uygarlıklara bakıldığında bir medeniyeti oluşturan kilit noktanın dil olduğunu ve bu kilidin anahtarının alfabe olduğunu belirtmek gerekir. Çivi yazısı ile hiyeroglif yazısının yaklaşık 3000 yıllık kendi saltanatlarından doğurdukları alfabenin tüm uygarlıklarda sürdürdüğü hükümlerlik göz alıcı nitelikler ortaya koymuştur. Fenike kökenli Latin alfabesi, kendine özgü işaretlerden oluşan Çin alfabesi, Sami dillerinden türeyen Arap alfabesi gibi her alfabe türü kendi sivilini oluşturan kadar uzun yol kat etmişlerdir. Osmanlı alfabesinin de yer aldığı Sami dilinden türeyen Arap alfabesinin serüveni oldukça uzun bir geçmişini kapsamaktadır. Arşivlerde kullanılan yazı dilinin ne kadar köklü bir tarihi olduğu belirtmek gerekirse Arap alfabesinin çıkış noktasını araştırmak için bu yolculuğun bizi yazının ilk çıktığı noktaya götürmesi kaçınılmazdır.

Anahtar Kelimeler: Çivi Yazısı, Ön Sami Dilleri, Alfabe, Arap Alfabesi.

Abstract

When looking at past civilizations, it should be noted that the key point that creates a civilization is language and the key to this lock is the alphabet. The dominance of the alphabet, which the cuneiform and hieroglyphic script originated from their own reign of about 3000 years, has revealed fascinating qualities in all civilizations. Each alphabet such as Latin alphabet with Phoenician origin, the Chinese alphabet consisting of distinctive signs, the Arabic alphabet derived from the Semitic languages has covered a distance until they create their own style. The adventure of the Arabic alphabet, which was derived from the Semitic language, including the Ottoman alphabet, covers a very long history. If needed to point out that the written language used in archives has a deep-rooted history, it is inevitable to investigate the journey of the origin of the Arabic alphabet will take us to the point where writing first emerged.

Keywords: Cuneiform, Proto Semitic Language, Alphabet, Arabic Alphabet.

Giriş

Yazının keşfi, toplumlar için derin kültürel, ekonomik ve sosyal sonuçlar doğuran, uygarlık yolundaki temel basamakları oluşturan en önemli etkenlerden biridir. Ortak bir gereksinim sonucu ortaya çıkan yazı düzenli, kolayca iletilebilir ve korunabilir olan kodlanmış bilgilere ulaşma ihtiyacının sonucunda doğmuştur. Bu açıdan bakıldığında yazı, toplumsal ve sosyolojik bağlamda Maslow'un (1943), 'Gereksinimler Piramidi' Teorisinde vurguladığı, piramidin ilk basamağını oluşturan insanoğlunun hayatta kalmak için ihtiyaç duyduğu oksijen, su, yemek, vb. temel kaynakları içeren fizyolojik gereksinimler haricinde tüm ihtiyaçları karşılar niteliktedir. Gereksinimler sırasıyla güvenlik, ait olma, özsaygı ve kendini gerçekleştirme ve bu sıralama açısından değerlendirildiğinde yazı, piramidin dört basamağını kapsayan bir ihtiyaç olarak düşünülebilir. Bu bağlamda yazının kaydedilebilir niteliğinin güven basamağını oluşturduğunu düşünebiliriz. Yazılı iletişim sayesinde başka kültürler ve bölgelerle iletişim ve toplumun sınırlarının belirlenmesi ile bireylerin o yerleşim bölgesine aidiyetini sağlar. Özel mülkiyet, servet ve toplumsal hakların yazılı belgeye dönüştürülerek bireye sağladığı öz saygıyı, son olarak da yazı ile hedeflerini ortaya koyup kendini gerçekleştirme olgusunu içerir. Aynı doğrultuda Childe'in (2010) da belirttiği gibi yazı ekonomik ihtiyaçlar sonucu ortaya çıkmıştır ve en eski yazılı belgelerin işlevi, mühürlerle ortak olarak serveti kaydetmek, hesabı tutmak ve toplumsal hak ve yükümlülüklerle ilişkin belgeleri saklamak amaçlıdır.

İnsanlar ihtiyaçları gereği iletişim kurmak için çeşitli yollara başvurmuşlar ve ilk zamanlarda belirli nesnelere ya da kayalara taşlara çizim, kabartma veya boyamalar yaparak önce fikir yazısına (ideografik) ve ardından resim yazısına (piktografik) kullanmışlardır. Fikir yazısı, soyut anlamlar taşıyan ve düşünceleri ifade eden bir sembol yazısıdır. Somut nesnelere tam olarak ölçüleri dikkate alınmadan resmedilmesidir. Bu iki yazı türünde de farklı dillerde başka söyleyişleri olup ses karşılığı önemli değildir. (Albayrak, 2016, s.18)

Yazıya geçilmeden önce hesap taşları olarak bilinen *token* veya *calculi* olarak adlandırılan küçük kil semboller yazıya geçişte önemli bir süreç teşkil ederler. Bu kilden yapılmış nesnelere ve sembollerin her biri farklı bir mala tekabül edip ticaret için kullanılmaktaydı. Bunların Mezopotamya'da ortaya çıkan çivi yazısının ilk adımları olduğu genel kabul görmüş bir olgudur. (Albayrak, 2016, s. 19; Hırçın, 2000, s. 1)

İnsanoğlunun en önemli iletişim aracı olan ve Maslow'un ihtiyaçlar piramidinin neredeyse her basamağına bir şekilde hitap eden yazının küresel anlamda temel taşlarını oluşturan alfabenin ortaya çıkış serüveninde ilk olarak çeşitli bölgelerde farklı biçimlerde ortaya çıkan yazı sivilizasyonlarını incelemek çalışmanın kapsamı açısından faydalı olacaktır. Bunlardan ilki Mezopotamya'da ortaya çıkan ve çok çeşitli bölgelere yayılan çivi yazısıdır. Bunun dışında Eski Mısır'ın kendisine özgü ve yayılım alanı oldukça dar olan hiyeroglif yazı sivilizasyonu de alfabenin ortaya çıkış serüveninde kendisine bir yer bulmuştur.

Mezopotamya'da ortaya çıkan yazı, çivi yazı sistemidir. Bu sistem, yazının kil tabletlerin ve taşların üzerine önce basit resimler sonra ideogram ve fonetik değerler ile özel bir teknikle yazılmasıdır. Mısır yazısı ise hiyeroglif denilen yüzlerce sembolden oluşan yazı stilidir. Her işaret belli bir sesi veya nesneyi temsil eder. Bu yazı soldan sağa veya sağdan sola yazılırken aynı zamanda yukarıdan aşağı da yazılabilir. En son ve asıl olan ise Doğu Akdeniz Ülkelerinde (Levant) ortaya çıkan alfabe sistemli yazı tarzıdır. Alfabenin ilk çıkış noktası kesin olarak bilinmemekle birlikte çoğunlukla Ön-Sami dil grubunda yer alan Fenike dili ve Aramiceden türediği kabul görmektedir. Fenike kökenli Latin alfabesi, kendine özgü işaretlerden oluşan Çin alfabesi, Sami dillerinden türeyen Arap alfabesi gibi her alfabe türü kendi sivilizasyonuna kadar pek çok değişime uğrayarak her bölgede farklı olarak gelişmiştir.

1. Çivi Yazısı

Fikir yazısı ve resim yazısının genişleyen toplum bilinci, ticaret ağı ve ihtiyaçların artması sebebiyle yetersiz kalmıştır ve nesnelerin belirli ses karşılıklarının olmasına duyulan ihtiyaç yazının ortaya çıkışını bir nevi zorunlu kılmıştır. Çivi yazısının ilk olarak Yakın Doğu'da MÖ 3200 yıllarında güney Mezopotamya'nın ilk yerleşenlerinden oldukları bilinen Sümer halkı tarafından keşfedildiği düşünülmektedir.¹ Uruk IV A'da keşfedilen tabletlerin üzerlerinde çeşitli işaretler olduğu gözlemlenmiştir. Bu tabletlerin üzerindeki simgelerin bazılarının ticari, bazılarının idari ya da dini içerikleri yansıttıkları bilinmektedir. (Kınal, 1971, s. 5; Hırçın, 2000, s. 4) Bu belgeler, ekonomik siyasi ve toplumsal gücü simgeleyen tapınaklarda ortaya çıkmıştır. Bu kayıtlar, bahsedildiği gibi, önceleri basit sembolik resimsel işaretlerden oluşmaktaydı ancak bu işaretler ihtiyacı karşılamada yetersiz kaldığından daha sistemli olan çivi yazısı kullanılmaya başlanmıştır.

Eski Mezopotamya çivi yazısı önceleri resim, daha sonra hece yazısı özelliği kazansa da tam anlamıyla harf yazısı niteliği kazanmamıştır; ancak Eski Persçe ve Ugarit Dilinde kullanılan çivi biçimli harf yazısının temellerini kaynağı oluşturmuştur. (Albayrak, 2016, s. 22). Çivi Yazısı, yayılım alanıyla ve kullanıldığı diller açısından en çok önem kazanan yazı sitilidir. Mezopotamya'nın güneyinden Karadeniz'e, İran'dan Mısır'a kadar çok büyük bir yelpazede farklı kültürler ve farklı uluslar tarafından farklı dillere uygulanmıştır ve pek çok dilin yazı sistemi olarak kabul görmüştür. (Friedrich, 2000, s. 46; Albayrak, 2016, s. 22)

Mezopotamya'da başka araçların da kullanılmış olmasına rağmen çivi yazısı için kullanılan hammadde genellikle kil ve kamıştan oluşmaktadır; bu maddeler güney Mezopotamya'da bol miktarda bulunmaktadır. Yazıcı, kamış kalemi ıslak kil üzerine uygulayarak yazıyı oluşturmuş ve daha sonrasında bu tablet güneşte ya da fırında kurutularak dayanıklı hale getirilmiştir. Kısa sürede bu yazı türünde iki değişiklik oluşmuştur. Bunlardan birincisi, resimler daha belirli bir stile uygun olarak yapılmış ve böylece çivi yazısı ya da kama şekilli yazı gelişmiştir; diğeri ise basit resim simgeleri bir nesne ya da olayı betimlemenin ötesine geçmiştir. Böylece hece işaretleri ve ideogramlar ortaya çıkmıştır. Bu, ünlü harflerin de simgelendiğini göstermektedir. Sistem yüzlerce işareti içermektedir (Cathcart, 2011, s. 8). Mezopotamya'da çivi yazısının hece işaretleri, determinatifler ve logogramlarla yazılan, tam ve gerçek anlamda bir yazı sistemi olarak kullanılması hem biçimsel hem de içerik anlamında oluşması, yaklaşık MÖ 2700 yıllarına tekabül etmektedir. (Hırçın, 2000, s.11)

MÖ 3. binyılda çivi yazısı Suriye ve Kenan bölgesine yayılmıştır. Sami dili ile yazılmış olan bilinen en erken yazıt Kuzey Suriye'deki Ebla'da bulunmaktadır. Burada 1750 adet tamamen veya kısmen tamamlanmış; 4900 nispeten büyük ve binlerce küçük parçayı içeren Ebla arşivleri karmaşık bir şekilde çok erken tarihleri yansıtmaktadır. Birçok kopyası bulunan ve Sümerce karşılığı ile yüzlerce Eblait sözcük listesini barındıran iki dilli sözlük özellikle önemlidir. Ebla arşivlerinin keşfinden önce, M.Ö. III. binyılda en yaygın şekilde kanıtlanmış tek Sami dili, belgeleri değişik Mezopotamya'nın farklı bölgelerinden gelen Akadcaydı. (Friedrich, 2000, s. 223)

Ebla uygarlığına ait çivi yazılı tabletler Mari ve Ugarit arşivlerinden sonra kil tabletlerden oluşan en büyük üçüncü arşiv olarak bilinmektedir. Bu arşivler 1975 yılında Kuzey Suriye'deki Tell Mardik'te

¹ Bu sistemdeki en erken yazılı kayıtlar Sümer dilinde olduğu genel olarak kabul edilmiştir, bu yüzden ilk çivi yazısını geliştirenlerin Sümerliler olduğu tahmin edilmektedir. Diğer bir açıdan, yazı sisteminde Sümer dilinin fonolojisine (ses bilimine) tam anlamıyla uymayan belirli tuhafıklar vardır. Buna bağlı olarak, çivi yazısının uzmanların Ön-Fırat kültürü olarak tanımladıkları daha erken bir halk tarafından icat edildiği ve Sümerlilerin bu sistemi kendi dillerine uyarladıkları ihtimaller arasındadır (Cooper, 1996, s.28).

bulunmuştur ve Sami dilinde yazıldığı keşfedilmiştir. (Doğan, 2022, s. 182) Ebla' da kullanılan çivi yazısı, Mezopotamya' da Sargon öncesi dönemin Sümerce belgelerinde kullanılmış olan çivi yazısına karşılık geldiği için ses değerlerinin saptanmasında güçlüklerle karşılaşılmamıştır. (Friedrich, 2000, s. 221)

Çivi yazısından sadece dış görünümüyle etkilenen yarı-alfabetik yazı sistemlerinden biri Eski Persçe'dir. Bu yazı sistemi, M.Ö. 6. yy. ortalarında, Persler'in Ahamenid sülalesinin resmi dilinin yazısı olarak kullanılmıştır. Döneme ait yazıtları, genellikle Eski Persçe, Elamca ve Babilce olmak üzere 3 dilde yazılmıştır. O dönemde Arami alfabesinin Ön Asya'da hakim dil olması, muhtemelen yazının alfabetik değer kazanmasına; ancak aynı zamanda Elam'la olan bağlar, çivi yazısı formunun benimsenmesine neden olmuştur (Hırçın, 2000, s. 20)

Alfabe ile yazılmış (MÖ14-13 yy.) sayısız metin Ugarit (Ras Shamra) ve yakınındaki Suriye'de (Rasibn Hani) bulunmuştur. Ugarit, dili ve halkı Batı Sami kökenli olan küçük bir devlet merkezi olarak adlandırılmıştır. Bir liman niteliğindeki Ugarit kentinin genişlemesi, Hurri ve hatta Girit gibi uygarlıkların etkileri sonucunda olmuştur. (Friedrich 2000, s. 66). Ugarit alfabesi, Ugarit dilinin sınırı dışına çıkmayan 30 harfi kapsamaktadır. Ugarit alfabesi çivi yazılı bir alfabedir. İfade sisteminin bir parçası olarak içinde herhangi bir ideogram veya determinatif kullanılmamıştır. Bu yazı Yakın Doğu' daki en eski alfabe yazısı örneğini oluşturmaktadır (Friedrich, 2000 s. 68) Bu bağlamda Ugarit alfabesi, Kenan'da türeyen alfabe ile Mezopotamya'nın kil üzerine kamyş kalemle yazılmış çivi yazısı tekniğini birleştirmiştir. Ugarit'te bulunan metinlerden birçoğu (abecedaries) alfabetik olarak düzenlenmiştir (Healey, 1990, s. 12). Bu türün en eski örneği 30 harften oluşmaktadır. Bu düzen daha sonra uyarlanan Fenike-İbranice, Grek ve Latin alfabesinin temelini oluşturmaktadır.

2. Mısır Hiyeroglifi

Mısır hiyeroglif yazı sistelinin adı Grekler tarafından Mısırlı rahiplere duydukları bilgeliği simgeler nitelikte *kutsal işaretler* anlamına gelecek şekilde konulmuştur (Friedrich, 2000, s. 14). Bu yazı siliti çivi yazısının aksine dağılım alanı oldukça az ve yerel bir yazı olarak kalmıştır.

Mısır yazısıyla çivi yazısı birbirlerine oldukça benzemektedir. Aynı çivi yazısı gibi hiyeroglif yazı siliti de aynı işaret türlerinden, yani eylem bildiren işaretlerden veya ideogramlardan, fonetik işaretlerden ve determinatiflerden meydana gelmiştir (Friedrich, 2000, s. 54). Ancak bu dilde çivi yazısından farklı olarak yüzlerce sembolik işaretlerden oluşan hiyeroglif yazısı gelişmiştir. Bu sistem çivi yazısı ile akrabadır; ancak oldukça önemli farklılıklar bulunmaktadır. İlk olarak özgün işaretler her zaman resim olarak kalmıştır ve bu belirli bir stile dönüşmemiştir. İkinci olarak ünlü harfler yazılarda belirtilmemiştir. Son olarak da Mısır dilinde her bir ünsüz harf sesi, 24 temel işaret dizisi ile simgelenmiştir (Davies, 1990, s. 77).

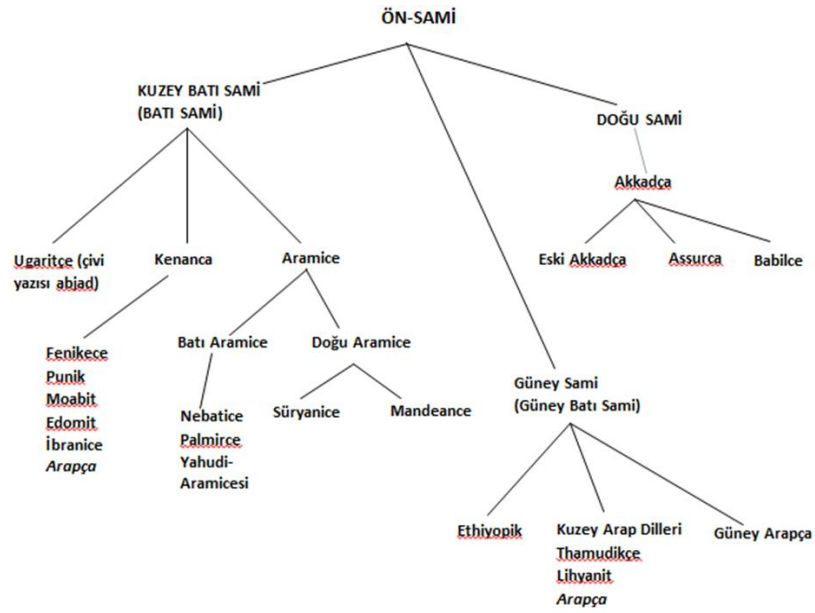
Hiyeroglif yazı piramit duvarı, tapınak duvarı, halk anıtları, dikilitaşlar, boyamalı mezar duvarları ve kamyş kalem ve mürekkeple papirüs gibi çeşitli kaynaklar üzerine yazılmıştır. Mısırlıların yazı malzemesi olarak papirüs kamyşının liflerinin sıkıştırılması ile üretilen ve ismi bazı Avrupalı toplumlarda hala korunan bir tür kağıt kullanmışlardır. Yazım aracı olarak ise kırmızı veya siyah mürekkebe batırılarak çizim yapılan kamyştan elde edilmiş bir tür fırça kullanılmıştır (Friedrich, 2000, s. 19) Fischer'in (1989). Belirttiği üzere yaklaşık MÖ 2000'e kadar papirüse yazmak için 'hiyeratik' denilen daha bitişik olan bir el yazısı stili geliştirilmiştir. MÖ 700'e kadar ise daha hızlı ve dik yazılan bir el yazısı sistemi geliştirilmiş ve bu 'demotik' olarak adlandırılmıştır.

Birkaç istisna dışında 3000 yıllık antik Mısır tarihi boyunca hiyeroglif yazısı (hiyeratik ve demotik boyutları) yalnızca Mısır dilinde kullanılmıştır. Mezopotamya bölgesindeki ülkelerin çeşitli komşularına yayılan çivi yazısının aksine, Mısır yazı sistemi sadece Mısır ile sınırlı kalmıştır. İstisnalar ise Hiyeratik rakam sisteminin Kenanlarda kullanılması ve MÖ 400 yılına tekabül eden bir Aramîk papirüsünde demotik yazının bulunmasıdır (Rendsburg, 2003, s. 32).

3. Ön Sami Dilleri ve Afabenin Ortaya Çıkışı

Alfabenin oluşum serüveninde oldukça önemli bir rol oynayan, Sami dillerinden türeyen, içerisinde Osmanlı alfabesini de barındıran Arap alfabesinin kökenini incelemek için öncelikle Ön Sami dil alfabelerinin ayrıntılı bir şekilde araştırılması gerekmektedir. Şekil 1’de görüldüğü gibi Sami dillerinin sınıflandırılması konusunda birçok farklı görüş bulunmasına rağmen genel olarak dilbilimciler doğu, kuzeybatı ve güney Sami dilleri olmak üzere üç bölüme ayırmışlardır.

Şekil 1: Ön-Sami Dil Sınıflaması

Kaynak: Shah, 2008, s. 270.

Alfabe, Doğu Akdeniz ülkelerinin insanlık tarihine en büyük katkısı olarak düşünülmektedir. Hiyeroglif sistemi, dilin sessiz harflerini içeren 24 temel işaret sırasından oluşması ile alfabe sistemi ile yakınlık gösterir. Ancak Mısırlılar bunları yüzlerce diğer işaretten (ideogramlar, çift sessizler, üçlü ya da dördümlü sessizler) ayrı tutmamışlardır. Yine de Mısır yazı sisteminin alfabenin keşfine teşvik edici bir unsur olduğu düşünülmektedir. Alfabenin keşfinin tarihi ve kaynağı tam olarak bilinmemekle birlikte bazı uzmanlar genel olarak Batı Sami dili konuşan Kenan Bölgesinde bir yerlerde yaklaşık MÖ 2. bin yıllarında ortaya çıktığını savunmaktadırlar (Coulmas, 1989, s. 37; Healey, 1990, s. 61).

Alfabe sisteminde kullanılan sembollerin yaklaşık iki düzinesi harften oluşmakta ve her biri tek bir sessiz harfi simgelemektedir. Lineer alfabe olarak adlandırılan, kuzey batı Sami dil grubuna ait olan, standart Kenan alfabesinde biçimlerin kendileri yaygın kullanılan nesnelere alınmıştır ve bu kelimeler ait olduğu

nesnenin ilk sesi ile başlar. Örneğin: ‘ev’ kelimesinin karşılığı ‘bayt’ ya da ‘bet’ tir ve /b/ için ev resmi; el kelimesinin karşılığı ‘yad’ veya ‘yod’ dur ve /y/ için el resmi kullanılmaktadır. Bu sistemde sesli harfler simgelenmemiştir. Onun için ‘ev’ kelimesi yazılmak istenildiğinde BYT ya da BT harfleri el için YD harfleri yazılmaktaydı (Rendsburg, 2003, s. 42). Zamanla, çivi yazısında, hiyeratik ve demotikte olduğu gibi birçok özgün işaretler belirli bir stile uygun hale gelmiştir, bu yüzden her zaman orijinal resmi tanımak kolay olmamıştır.

Alfabe yazısının diğer bir çeşidi olan çivi yazısı sistemi de (böyle söylenmesinin sebebi Mezopotamya çivi yazı sistemindeki işaretlerin kama formunda olmasıdır) Ugarit ve diğer yerleşimlerde kullanılmıştır. Lineer ve çivi yazısı gibi en erken alfabe yazıları genellikle soldan-sağa yazılmaktadır (Gordon, 1967, s.18; Gordon, 1982, s. 35).

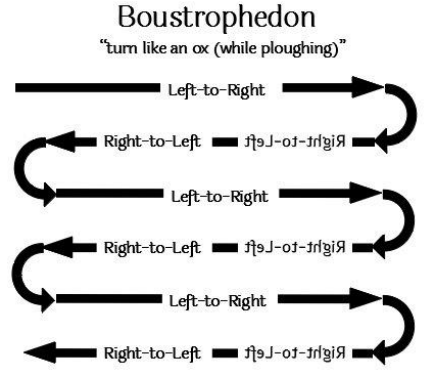
Alfabenin insanlığa en önemli katkısı okuma-yazmayı kolaylaştırmış olmasıdır. Antik dünyadaki okur-yazar nüfus oranı bilinmemekle birlikte Kenan Bölgesindeki oranın Mısır ve Mezopotamya’dan daha fazla olduğu muhtemeldir. Mısır ve Mezopotamya’daki yazı sistemi yüzlerce işaret içerdiğinden elverişsiz ve kullanışsız olduğu sonucuna varılabilir. Hem Mısır’da hem de Mezopotamya’daki yazıtların elit kesim tarafından oluşturulduğu kesin olarak bilinmektedir. Çivi yazısı ve hiyeroglifin aksine alfabe basittir ve yalnızca iki düzine harfin ezberlenmesi yeterlidir. Tevrat’ta yer alan Hakimler kitabı 8:14 ayetinde kesin bir kanıt olarak gösterilebilir. Bu ayete göre genç bir adam, 77 halk önderinin ismini yazmış ve yazdıkları halk tarafından anlaşılabilmiştir. Bu durum, alfabenin hitap ettiği kesimin çok daha geniş kapsamlı ve anlaşılabilir göstermektedir.²

Doğu Akdeniz’e özgü en eski alfabe yazıtları, Sinai yarımadasının güneybatısında yer alan Serabitel-Khadem’de yaklaşık MÖ. 1500 olarak tarihlendirilen lineer alfabesi ile yazılmış olan Ön-Sami yazıtlarıdır. Yakınlardaki turkuaz madeninde çalışan ve muhtemelen Kenanlı işçiler tarafından duvara oyulmuş yazıtlardır (Allbright, 1969, s. 53). Bu yazılarda yaklaşık 25 farklı işaret bulunmaktadır ve bunlar şüphesiz alfabe niteliği taşımaktadır. Çoğu uzman tarafından bunların Batı-Sami diline ait olduğunu iddia edilmektedir.

Melchert’in (2015) belirttiği gibi Hint-Avrupa dil ailesinden Anadolu’ya ait Luvice ya Mezopotamya’dan alınan çivi yazısı ya da Luvi hiyeroglifi olarak bilinen yerel bir yazı stili ile yazılmıştır. Hiyeroglif Luvi yazıtları MÖ 15. ve 8. yüzyıla tarihlenmektedir ve hem Anadolu’da hem de kuzey Suriye’de bulunmuştur. Luvi hiyeroglif yazısı Mısır hiyeroglifine kıyasla daha zor anlaşılabilir bir yazı sistemidir. Luvi hiyeroglifi *boustrophedon* olarak yazılmıştır. Bu yazının ismi Grekçe’den alınmıştır ve etimolojisi ‘bous’ öküz + ‘strephein’ döndürmek anlamına gelmektedir. Bu bağlamda yazıcı yazıyı yazarken sağdan sola başlayıp soldan sağa tekrar devam ederek bir nevi ‘öküzü sabana koşar’ gibi yazmaktadır. Fenike yazıtlarında da bu tür yazı stiline rastlanmaktadır. Aşağıdaki satırlar bu stille yazılmış bir örnektir.

² ... Ve Sukkot adamlarından bir genci tutup ona sordu; ve o Sukkot reislerini, ve ihtiyarlarını, yetmiş yedi kişiyi yazıp ona bildirdi. Hakimler 8/14

Şekil 2: Boustrophedon yazı stili örneği

Kaynak: [www.biblequestions.org-https://biblequestions.info/2020/03/14/what-is-boustrophedon/](https://biblequestions.org-https://biblequestions.info/2020/03/14/what-is-boustrophedon/)

Demir Çağı boyunca Fenike şehir devletlerinin yükselişi ve İsrail, Ammon, Moab, Edom ve birçok Arami krallığı gibi milli oluşumların ortaya çıkması ile birçok farklı türde alfabetik sistem görülmüştür. Bu şehir devletlerinin ve krallıkların ortaya çıkışının doğal bir sonuç olarak Mısır bölgeden geri çekilmiş ve Mezopotamya'nın bölgede etkisi azalmıştır. Buna bağlı olarak Mısır ve Akkad metin sayılarında oldukça azalma görülmüştür.

Bu dönemin en dikkat çekici özelliklerinden biri dini yazıtların ağır basmasıdır. En erken el yazısı örneği yüzyıllar sonra ortaya çıkmasına rağmen tek Tanrılı dinlere ait kutsal yazıtlar eski Doğu Akdeniz uygarlıklarının en geniş kapsamlı yazıtları arasındadır. Bunlardan biri İbranice Tevrat'tır. Zamanla, Doğu Akdeniz yazısı ve dili sınırlarının ötesine geçmiştir. Örneğin: kuzeye, Danuna (günümüz Adana Türkiye) Krallığı'nın Luvice konuştuğu tahmin edilmektedir. (MÖ 8.yy) Burada Kraliyet yazıtları hem Luvice hem de Fenike dilinde yazılmıştır. (Türkiye Karatepe'de bulunmuştur.) Fenike tüm Akdeniz bölgelerini (en batıda İspanya'nın İber yarımadasına kadar) kolonileştirmiştir. Sonuç olarak Fenike metinleri tüm Akdeniz'de bulunmuştur. Diğer bir aşamada, Fenike dili, Punik olarak bilinen batı Akdeniz'de (Örneğin; Kuzey Afrika'da Kartaca) de konuşulmaya başlanmıştır (Encyclopædia Britannica, 2022).

Aramice de Fenike dili ile aynı ölçüde yayılmış olan bir dildir. Aramilerin Yeni-Assur ve Yeni-Babil dönemlerinde Mezopotamya'ya yayılmasıyla Asur ve Babiller tamamen iki dilli olmuşlardır. (Akkadça ve Aramice). Bu krallıkların yayılımı ile Aramice Batı Asya ve Mısır'da ortak dil haline gelmiştir. Tevrat'ta ki 2 Krallar kitabının 18. Bölüm 26. Ayetinde, Kudüs görevlileri, Asurluların elçi olarak gördükleri Judah (Yahudah)'ya: "Lütfen biz kullarınla Aramice konuş. Çünkü biz bu dili anlarız. Yahudi dilinde konuşma. Surların üzerinde halk bizi dinliyor." demiştir. (Aramice her iki uygarlığın da ana dili olmamasına rağmen uzmanlar elçinin Asur ordusunda görev yapan bir Arami olduğu konusunda hem fikirlerdir.) Pers döneminde,

³ Boustrophedon yazı stili, yazının sağdan yazılmaya başlanıp diğer satırda adalğaç kitna metsis ub ridimetsis emte maved nedemnöd aşab rarket Grekçe, Luvice ve Güney Arap dilli yazıtların bazılarında bulunmaktadır. kamzay ibig 'ruruşok anabas üzükö' ev rideçkerG inekökö ninemileK anlamındadır.

Aramice yazıtlar Mısır ve Afganistan gibi uzak bölgelerde de bulunmuştur. Eski çağın geç dönemlerinde, Yahudilerin yayılmasıyla birlikte, İbranice de yakın Doğu'ya ve Akdeniz'e dağılmıştır.

Kenan Lineer alfabeti, Demir Çağı boyunca gelişmiştir ve bunun sonucunda da iki temel tür ortaya çıkmıştır: daha tutucu ve sınırlarını aşmayan Fenike stili (Fenikeliler, İbraniler, Moabitler vb. tarafından kullanılan) ve daha yenilikçi olan Aramice stili (Deir Alla metinleri ve Aramiler tarafından kullanılan). Bu iki türden, Eski Güney Arap Dili, Grekçe (ve ondan Latince ve Coptic-Eski Mısır Dili), Kuzey Arap Dili, Süryanice, Arapça vb. tüm diğer alfabeler türemiştir (Lipinski, 1997, 104; Rendsburg, 2003, s. 22; Shah, 2008, s. 274).

Shah (2008), Fenike alfabeti yazı sistemi ile ilgili pek çok detay vermiştir. Bu yazı sistemi ünlü harf gösterilmeden yazılan ünsüz harf alfabetidir. Yazı yönü, yatay olarak sağdan sola bazen de bustrophedon tarzıdır. Harf sayısı, 22'dir. Ancak farklı bölgelere ve zamana bağlı olarak çok değişiklikler görülmektedir. Arami alfabeti çok çeşitli lehçelere ayrıldığı için tek bir özelliği olan Arami alfabetinden bahsetmek mümkün değildir; ancak genel olarak Fenike alfabetinden farklı olarak Aramicede belirli ünlü harfler belirtilmiştir. Bu dil daha çok yöneticilerin ve kutsal yazıtların dilidir. Talmud'un ve Tevrat içerisindeki kitaplardan Daniel ve Ezra'nın dili Aramicedir. Aynı zamanda Hz. İsa'nın çok büyük bir ihtimale bu dili kullandığı düşünülmektedir.

Doğu Akdeniz (Levant), Yakın doğunun kesişme noktasında yer aldığı için, çok kültürlü bir bölgedir. Bu durum bazı Eski Güney Arap yazıtlarının Kudüs gibi İsrail topraklarında bulunma sebebini açıklamaktadır. Doğu Sami dilleri, Eski Akkad, Babil ve Asya dilleri olarak ayrılan ve günümüzde yok olan Akkad dilini içermektedir. Kuzeybatı veya Batı Sami dilleri Ugarit, Fenike, Punik, Edomite, Moabite, Ammonite, İbraniceyi ve Arapçayı kapsayan Fenike dillerini kapsarken aynı zamanda MÖ 900 civarında Suriye'de kullanılan Aramiceyi de içermektedir. Aramice, Arapçanın İslamiyet'in yayılmasıyla ortak dil haline gelene kadar tüm Yakın ve Orta Doğu'nun ortak dili olarak kullanılmaktaydı (Hetzron, 1997, s. 27; Ullendorff, 1958, s. 69-70). Aramice aynı zamanda kendi içinde iki dala ayrılmaktadır. Batı Aramice, Nabatice, Palmirce, ve Yahudi-Aramicesini kapsar. Doğu Aramice ise Süryanice ve Mandaeen dillerini içerir. Batı Aramicesi, erken Hristiyan Kilise dili olduğu için oldukça önemlidir. Diğeri ise Yukarı Mezopotamya ile bağlantılıdır (Ginsberg, 1970, s. 115).

Sami dillerinden bir diğeri olan Güney ya da Güneybatı Sami antik Güney Arap lehçelerini, İslam Öncesi Kuzey Arap dillerini ve Etiyopya dillerini bir araya getirir. Arapça, Güney Sami dil grubunda yer almasına rağmen son zamanlarda Kuzey Batı Sami dil grubu ile dil bilgisi açısından daha çok benzediği ortaya çıkmıştır. Antik çağlarda Kitab-ı Mukaddes'te, Grek ve Pers dilinde yazılmış olan birçok kaynakta Arap Yarımadasında Arapların varlığından bahsedilmiştir. MÖ 9. yy olarak tarihlendirilen birçok Asur ve Babil çivi yazılı tabletlerinde kuzey çöl bölgesinde bulunan ve Aribi olarak bilinen bir halkla ilgili yazılara rastlanmıştır (Luckenbill, 1926, s. 235). Bu halkın göçebe bir yaşam tarzı olmasına rağmen, İslam öncesi Arabistan'ın antik yerli halkı olduğu düşünülmektedir. MÖ 2. bin yılda Arabistan'ın güneybatı bölgesi yüksek kültürlü bir yerleşime tanıklık etmiştir. Bu dönemde tapınaklar, kubbeler ve özenle hazırlanmış kanallar antik çağda ne denli önemli bir kültürel yere sahip olduklarını göstermektedir. Güney Arabistan, Arap Yarımadasının batı kıyısını doğuya bağlayan antik ticari geçiş yolu olmakla birlikte aynı zamanda Akdeniz, Yakın ve Uzak Doğu'nun kesişme noktasında bulunur. Mekke ve Medine bu kesişme noktasının yakınında bulunan iki yerleşim yeridir.

Güney'in dili İslamiyet'in gelişiyle Araplar tarafından kullanılan Klasik Arapçadan keskin çizgilerle ayrılmaktadır. Güney Arap dili taş, seramik ve metal gibi sağlam nesnelere işlenen günümüze kadar dayanabilen düzenli bir yazı stilidir ve bu açıkça bir Ön-Kenan yazı modelidir. Güney Arap yazısı, sağdan sola yazılan ve bazı örneklerde boustrophedon stilini de içeren 29 sessiz harften oluşur. Bazı örneklerde bu yazının soldan sağa doğru yazıldığı da görülmektedir. Etiyopik yazılar Güney Arap yazısından etkilenip soldan sağa yazıyı uyarlanmışlardır (Gruendler, 1993, s. 89; Beeston, 1970, s.75).

Arap Yarımadası'nın Güney ve Kuzey'inde ve antik ticaret ağında Kuzey Arap dilleriyle bağlantılı Güney Arap yazı stilinden faydalandığı görülen sayısız yazıt ve duvar yazısı bulunmuştur. Yapılan çözümlemelerde Kuzey Arap dillerine ait kelimeler ile geç İslam Öncesi dönemine ait kelimeler arasında kesin bir uyum görülmektedir. Çoğu zaman Arapçanın kökeni sayılan İslam öncesi Kuzey dilleri Ön-Arapça olarak adlandırılmaktadır (Abbott, 1939 s. 5).

Nebati ve Pamir putperest (pagan) krallıklarında belirli isimler ve 'al' gibi belirteçler Kuzey dilleri ile benzerlik göstermekle birlikte özellikle 'al' belirtecinin Klasik Arapçada halen kullanılıyor olması oldukça dikkat çekicidir. Nebatiler, resmi yazı dili olarak Aramiceyi kullanmalarına rağmen Klasik Arapçanın öncüsü olan çeşitli Arap lehçelerini konuşmuşlardır. Bu durum, sonraki yazıtlarda ortaya çıkan Arapça yazının Nebati-Aramice modeline dayandığı gerçeğinden dolayı kayda değer bir olgudur (Gruendler, 1993, s. 65). Bu erken model hem anıtsal yazı hem de cursive (bitişik el yazısı) stilindedir. Cursive ve lineer yazı, anıtsal karakterlerin oluşturduğu bitişik yazılmış sessiz harfleri bölerek yazıyı kolay okunur ve yazılır hale getirmektedir ve Arap yazı stili bu önemli nitelikleri içermektedir. Klasik Arapçanın kökeni için önemli olan Namara'da bir yazıt bulunmuştur. Bu yazıt, İmru adına Lakmid kralına adanmıştır ve Arap imlasının ilk örneği olarak görülmektedir. Dahası, bu kitabe Aramice özellikli kelimeler içermesine rağmen dil bakımından Klasik Arapça ile yakından bağlantılıdır. Bunun gibi İslam öncesine ait Ürdün, Suriye, Zabad, Harranve daha birçok yerde Klasik Arapça bağlantılı yazıt ortaya çıkarılmıştır (Shah, 2008, s. 275; Bellamy, 1985, s. 34). Klasik Arap harfleri, Ön-Sami dillerinde anlamlı kelimeleri simgeleyen harflerin kısaltması olarak kabul edilebilir. Arap alfabesi iki türlü harf düzeninden oluşmaktadır. İlki tüm diğer alfabelerin kökeni olan Fenike alfabesi bağlantılı Abjadi diğeri ise bugün standartlaşmış olan ve harflerin şekillerine göre sınıflandırıldıkları Heja'idir (İslam Ansiklopedisi, 1950). Sonuç olarak, İslam öncesi dönemde eski Arap dili oluşumu ile ilgili bazı ipuçlarına ulaşılmıştır. Günümüze kadar ulaşan epigrafik kanıtların azlığı nedeniyle belirli yazıtların varlığına rağmen genel olarak Arap yazı dilinin çok yaygın olmadığı ve İslam öncesinde daha çok sözlü olduğu kabul edilmektedir. Klasik Arap yazı dilinin gelişimi tartışmalara sebep olmaktadır. Çoğu uzman, bu yazının parşömen, papirüs, hurma ağacı gövdesi, kireç taşı gibi dayanıksız materyallere yazıldığı için yayılamadığını savunmaktadır. Yine de ilk yazılı kaynak olarak kabul edilen Kur'an-ı Kerim'de vurgulanan bağımsız yazı sembolleri çarpıcı nitelik taşır. Günümüz bilim adamları, İslam sonrası dönemde Arap dilinin oldukça seçkin bir telaffuzu olduğunu düşünmektedir. Klasik İslam bilginleri Kur'an'ın dilbilim stiline hiçbir dile uymadığını vurgulamaktadırlar.

Osmanlı alfabesiyle doğrudan bağlantılı olan Fars alfabesinin kökeni ise Eski Pers krallığına dayanmaktadır. Aramice, ortak dil olduktan sonra Eski Pers çivi yazısı sistemi yalnızca kraliyet yazıtlarında kullanılırken diğer yazıtlarda Arami alfabesiyle yazılmış Arami dili kullanılmıştır. Pers Kralı Achaemenid, (MÖ 6.yy) Assur İmparatorluğu'nu ele geçirmesiyle Arami yazı sistemi benimsenmiştir. Grekçe'nin bürokratik dil olmasıyla birlikte, bu dil bir süre Aramice ile paralel olarak kullanılmıştır. Ancak daha sonra, Persli kâtipler, Aramice metinlere Farsça sözcükler eklemeye başlamışlar; böylece Huzvareh sistemi ortaya

çıkılmış, Orta Pers dönemi gelişmeye başlamış ve Grekçe azalmıştır. Bu sistem, bir kelimenin Aramice yazılması ancak Farsça okunması anlamına gelmektedir. Daha sonraki dönemlerde Merkez Asya'daki kâtipler kendi yerel kelimelerini Aramice metinlere eklemişlerdir. Part Krallığı da (günümüz İran'ının kuzeydoğusunda yer alan bir medeniyettir) aynı şekilde Aramice'ye kendi kelimelerini eklemiş ve yerel dil bilgisi kurallarını uygulamışlardır. Bu bağlamda konuşma dilinde de çok az Aramice sözcük kalmıştır ve Persçe bu bölgede ana dil niteliği kazanmıştır (Frye, 1988, s. 58).

Klasik Farsça'nın kökeni, kelime kökleri ülkenin değişik kesimlerinde konuşulan dillerden alıntıdır, ama kelimelerin çoğunluğunun kökü Eski Farsçadandır. Alfabe stili Arap alfabesine dayanır, bu alfabe Arapça'da bulunmayıp Farsça'da bulunan ج, چ, پ ve گ harflerinin eklenmesiyle oluşmuştur. Osmanlı alfabesi büyük ölçüde bu alfabeden uyarlanmıştır. Osmanlı Türkçesi, müslüman olan Türkler arasında İslam diniyle birlikte yayılan Arap alfabesiyle yazılmıştır. Arap alfabesi uygar alfabesiyle belirli bir dönem birlikte kullanılmıştır ve bu her iki dilin de sağdan sola yazılması, bir kelimedeki harflerin birbirine bitleştirilmesi, küçük ve büyük harf ayrımının olmaması, uygar yazısından Arap alfabesine geçişi kolaylaştırmıştır. Arap alfabesinde Türkçe ses yapısına uygun olmayan birçok özellik bulunmasına rağmen Türkler tarafından en uzun süreli ve çok yaygın bir biçimde kullanılan bir alfabedir. Türkçede 8 tane sesli harf varken Arap alfabesi 3 sesli harfi içermektedir. Buna ek olarak Arapça'daki bazı sessiz harflerin Türkçe karşılığı bulunmamaktadır. Arap alfabesi 28 harften oluşur; ancak Farsça ve Osmanlıca'nın ses ihtiyaçlarını karşılamak için bazı harflerin eklenmesiyle Osmanlıca harf sayısı 31'e ulaşmıştır (Yüce, 1999, s. 56; Develi, 2004, s. 67).

Sonuç

Yazının ilk olarak Yakın Doğu'da MÖ 3200 yıllarında güney Mezopotamya'nın ilk yerleşenleri olarak kabul edilen Sümer halkı tarafından ortaya çıkarıldığı düşünülmektedir. Eski Mısır kültüründe ise farklı bir sistemde ve sembolik şekillerde ortaya çıktığı bilinmektedir. Mezopotamya'da ortaya çıkan yazı, çivi yazı sistemidir. Bu sistem, yazının kil malzeme ya da taşların üzerine işaretler ile yazılmasıdır. Mısır yazısı ise hiyeroglif adı verilen yüzlerce sembolden oluşan bir yazı stildir. En son ve asıl olan, günümüzde de geçerliliğini koruyan ise Doğu Akdeniz Ülkelerinde (Levant) ortaya çıkan alfabe sistemidir. Alfabenin ilk çıkış noktası kesin olarak bilinmemekle birlikte çoğunlukla Ön-Sami dil grubunda yer alan Fenike dili ve Aramiceden türediği kabul görmektedir.

Geçmiş uygarlıklara bakıldığında, bir medeniyetin gelişim sürecinin en önemli kilit noktasının dil olduğu ve bu temel unsurun en temel noktasının da alfabeye olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Çivi yazısı ve hiyeroglif yazısından oluşan sistemin kullanıldığı yazı biçimleri uygarlıkların gelişimine ve oluşumuna çok büyük katkılar sağlamıştır. Arap alfabesinin oluşum sürecinde oldukça farklı kültürlerin ve pek çok farklı sosyolojik ve kültürel bağlantının yer aldığı görülmektedir.

Kaynakça

- [1] Abbott, Nabia (1939), *The Rise of the North Arabic Script and its Kur'anic Development*, University of Chicago Press, Chicago.
- [2] Albayrak, İrfan (2016), "Sembollerden Çivi Yazısına Geçiş ve Yazının Anadolu'ya Gelişi", *Archivum Anatolicum* 10/2, (15-26).
- [3] Allbright, William Foxwell (1969), *The Proto-Sinaitic Inscriptions and Their Decipherment*, Harvard University Press, Massachusetts.
- [4] Beeston, F. L. Alfred (1970), *The Arabic Language Today*, Hutchinson, London.
- [5] Bellamy, A. James (1985), "A New Reading of the Namārah Inscription", *Journal of the American Oriental Society*, 105(1). (31–51) .
- [6] Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2022, January 27). Phoenicia. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/place/Phoenicia>
- [7] Cathcart, J. Kevin (2011), "The Earliest Contributions to the Decipherment of Sumerian and Akkadian", *Cuneiform Digital Library Journal*. ISSN 1540-877, (1-12).
- [8] Childe, Gordon (1983), *Kendini Yaratan İnsan*, Varlık Yayınları, İstanbul.
- [9] Cooper, Jerrold (1996), *Sumerian and Akkadian, The World's Writing Systems*, Oxford University Press, New York City.
- [10] Coulmas, Florian (1989), *The Writing Systems of the World*, Blackwell Publisher, Oxford.
- [11] Davies, W. V. (1990), *Egyptian Hieroglyphs, Reading the Past: Ancient Writing from Cuneiform to the Alphabet*, University of California Press, Berkeley.
- [12] Develi, Hayati (2004), *Osmanlı Türkçesi Klavuzu*, Kesit Yayınları, İstanbul.
- [13] Doğan, Servet (2022), "Ebla Tabletleri Eski Ahit'in Tarihselliğini Destekliyor mu?" *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*. 6/1, (181-204).
- [14] Fischer, Henry George (1989), *The Origin of Egyptian Hieroglyphs Origins of Writing*. University of Nebraska Press, Lincoln.
- [15] Friedrich, Johannes (2000), *Kayıp Yazılar ve Diller*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- [16] Fyfe, Richard Nelson (1988), "The History of Ancient Iran History of the Persian Language in the East (Central Asia)", *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 108, No. 2, (55-59).
- [17] Ginsberg, H. L. (1970), *The Northwest Semitic Languages World History of the Jewish People*, Rutgers University Press, New Brunswick .
- [18] Gordon, H. Cyrus (1982), *Forgotten Scripts*, Basic Books, New York.
- [19] Gordon, H. Cyrus (1967), *Ugaritic Textbook*, Pontifical Biblical Institute, Rome.
- [20] Gruendler Beatrice (1993), *The development of the Arabic scripts: from the Nabatean Era to the First Islamic Century*, Harvard University Press, Berkeley.
- [21] Healey, F. John (1990), *Early Alphabet, Reading the Past: Ancient Writing from Cuneiform to the Alphabet*, University of California Press, California.
- [22] Hetzron, Robert (1997), *The Semitic Languages*, Routledge, London.
- [23] Hırçın, Selen (2000), *Çivi Yazısı Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü*, Eskiçağ Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- [24] Kınal, Füzulan, (1969), "Çivi Yazısının Doğuşu ve Gelişmesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 12, (1-7).

- [25]Lipinski, Edward (1997), *Semitic languages: Outline of a Comparative Grammar*, Leuven Peters.
- [26]Luckenbill, Daniel David (1926), *Ancient Records of Assyria and Babylonia Shalmaneser III*. USA, The University of Chicago Press, Chicago.
- [27]Maslow, Abraham (1943), “A Theory of Human Motivation”, Published in *Psychological Review*, 50, (370-396)
- [28]Melchert, H. Craig (2015), *Luwian Language*, *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/Luwian-language>
- [29]Rendsburg, A. Gary (2003), *Near Eastern Archeology Writing and Script with Special Referenca to Levant*, Eisenbrauns, Winona Lake Indiana.
- [30]Rendsburg, A. Gary (2003), *Near Eastern Archeology, Semitic Languages*, Eisenbrauns, Winona Lake Indiana.
- [31]Shah, Mustafa (2008), “The Arabic Language”, Rippin, *The Islamic World*, New York, London: Routledge, (261-277).
- [32]Tevrat (2018). Dorlion Yayınları.
- [33]Ullendorff, Edward (1958), “What is a Semitic Language?”, *Orientalia*, Vol 27, no 1, (66-75).
- [34]www.biblequestions.org - <https://biblequestions.info/2020/03/14/what-is-boustrophedon/>
- [35]Yüce, Nuri (1999), *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*. Cilt I. Osmanlı Türkçesi, İrcıca Yayınevi, İstanbul.

Journal of Universal History Studies

**Geç Osmanlı Dönemi'nde Kadınların İstihbarat Memurluklarında İstihdamı
Girişimi¹**

The Attempt Employ Women in Official Intelligence Posts in the Late Ottoman Period

Submission Type: Research Article

Received-Accepted: 01.03.2022 / 13.04.2022

pp. 14-31

Journal of Universal History Studies (JUHIS) • 5(1) • June • 2022 •

Zeynel Levent

Researcher, Dr., Ankara, Turkey

Email: zeynelvent01@gmail.com

Orcid Number: 0000-0002-6814-6247

Cite: Levent, Z. (2022). Geç Osmanlı Dönemi'nde Kadınların İstihbarat Memurluklarında İstihdamı Girişimi .
Journal of Universal History Studies , 5 (1) , 14-31 . DOI: 10.38000/juhis.1081303

¹ This article is analyzed by two reviewers and it is screened for the resemblance rate by the editor/ Bu makale iki hakem tarafından incelenmiş ve editör tarafından benzerlik oranı taramasından geçirilmiştir.

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed/ Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

*This work is licensed under a [Creative Commons BY-NC-SA 2.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.0/) (Attribution-NonCommercial-Share Alike)

Öz

Ulusal literatürde, Geç Osmanlı Dönemi'nde kadınların devlet memuriyetinde görevlendirilmesinin 1843 yılında sağlık ve 1873 yılında eğitim sektörü ile başladığı ve yıllara sari olarak, genişleyerek diğer sektörlerde yayıldığına dair çok sayıda akademik çalışma bulunmaktadır. Ancak Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı envanterinde bulunan belgeler, kadınların güvenlik alanındaki istihdamının (1851) eğitim alanındaki istihdamından daha önce olduğunu göstermektedir. Yine aynı arşivde bulunan İstanbul Polis Müdüriyeti ile Dahiliye Nezareti arasındaki 1912 tarihli yazışmalarından, kadınların Posta ve Telgraf Nezareti (1913/1914) ile Maliye Nezareti (1914) bünyesindeki büro görevlerinden daha evvel istihbarat memurluklarında çalıştırılmasına yönelik bir dizi girişimde bulunulduğu anlaşılmaktadır. 1912 gibi erken bir tarihte kadınların istihbarat memurluklarında istihdamının gündeme getirilmesi ve bu istihdamın yasal dayanağını da oluşturacak şekilde “*istihbarat memurlarının keyfiyet tayin ve istihdam ve azline*” dair bir talimatname hazırlanmış olması, kadın çalışma hayatına ışık tutması açısından olduğu kadar istihbarat faaliyetlerinin doktrinize edilmesi ve Türk istihbarat birikimini göstermesi bakımından da kıymetlidir. Geç Osmanlı Dönemi'nde kadınların istihbarat memurluklarında istihdamına teşebbüs edilmesi gibi kamuoyunca pek bilinmeyen bir hususu irdeleyerek, literatürdeki eksikliğin giderilmesine katkı sağlamak amacıyla hazırlanan bu makalede usul olarak “*tarihi yöntem*” benimsenmiş, veri toplama tekniği olarak “*arşiv araştırması*” ve “*literatür (alanyazın) taraması*” kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Geç Osmanlı Dönemi, İstihbarat Memuriyeti, Kadın, Polis, Talimat.

Abstract

In the national literature, there are numerous academic studies concerning the appointment of women in public office in the Late Ottoman Period started with the sectors of health in 1843 and education in 1873 and that this extended to the other sectors in years. However, documents in the Ottoman Archives of Presidency of the Republic of Turkey Directorate of State Archives show that the employment of women in the field of security (1851) took place before their employment in the field of education. Again, it is understood from mutual correspondence in the same archives, dated 1912, between Istanbul Police Directorate and the Ministry of Internal Affairs that there had been some attempts to benefit from women in official intelligence posts much before office posts within the Ministry of Postal and Telegram Services (1913/1914) and Ministry of Finance (1914). The fact that the employment of women in official intelligence posts was brought forward at an earlier date like 1912 and that a directive concerning “*istihbarat memurlarının keyfiyet tayin ve istihdam ve azli (appointment, employment and dismissal of intelligence officials)*” was written also as a legal base to this employment is valuable in terms of shedding light to women's working life as well as turning intelligence activities into a doctrine and indicating the Turkish intelligence knowledge. In this article written for the purposes of scrutinizing an issue not much publicly known such as the attempt to employ women in official intelligence posts in the Late Ottoman Period and contributing to filling a gap in the literature, “*historical method*” is used as a method and “*archive research*” and “*literature review*” are used as data collection techniques.

Keywords: Late Ottoman Period, Intelligence Post, Women, Police, Directive.

Giriş

Osmanlı Devleti bir tarım toplumdur. Başka bir ifadeyle kuruluş döneminden itibaren Osmanlı ekonomisinin lokomotifi tarımdır. Osmanlı toplumunun nüvesini oluşturan ailenin kadın erkek ayrımı olmaksızın bütün bireyleri üretimin merkezinde yer alır ve bu açıdan bakıldığında, Osmanlı kadınının her daim çalışma hayatının içinde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır (Dulum, 2006, s. 54). Fatih Sultan Mehmet döneminden başlayarak cihan devleti olma yolunda yaşanan gelişmeler sonrasında (Kodaman, 2007, s. 1-24) kadınların, özellikle kentli kadınların bir miktar geri plana çekilmeye başladığı görülmekle birlikte (Bulut, 2013, s. 313-336), Osmanlı kadınının vakıf kurucusu veya mütevellisi olarak toplumsal hayatın bir parçası olması hiçbir zaman yadırganmamıştır. Yalnızca İstanbul'daki hanedana mensup kadınlar ile üst düzey bürokrat aileleri değil; Anadolu'nun küçük yerleşim birimlerinde yaşayan kadınlar dahi [genellikle ticari gayelerle] vakıf işleriyle iştiğal etmişlerdir (Özger, 2012, s. 419-447).²

Hal böyleyken Osmanlı toplumunu konu alan çalışmaların büyük bölümünde Osmanlı kadınının Tanzimat Fermanı'na kadar çalışma hayatında aktif olarak yer almadığı düşüncesi yanılıdır (Dulum, 2006, s. 54). Bu yanılığın ana nedeni: erkeğin dünyasını kamusal, kadınıninkini ise mahrem kabul eden, kadın-erkek ayrımı üzerine kurgulanmış sosyal yapının, kadın yaşamına dair bir takım kısıtlama ve dayatmalarda bulunmasıdır (Avcı, 2007, s. 1-18).³ Çalışmanın, devlet dairesinde görev yapmaktan ibaretmiş gibi algılanması (Çakır, 1994, s. 158-160, 261); döneme ait belgelerde yeteri kadar kadın çalışanın yer almaması veya kadının yer aldığı belgelerin yeterince incelenmemesi, kadınların uzunca bir müddet nüfus sayımına dahil edilmemesi ve çalışma hayatına dair istatistiki bilgilerin tutulmamış olması da bahse konu yanılığın tali sebepleri olarak değerlendirilebilir (Makal, 1997, s. 192-194). Osmanlı toplumuna has bu eksiklik/aksaklıklara, global bir problem olan geleneksel tarih yazımının kendisine özne olarak erkeği seçmesi ve erkeklerin yaşam pratiklerinden kaynaklanan olayları kendisine konu edinmesi gerçeği eklenildiğinde (Çakır, 1994, s. 12) kadının çalışma hayatının içindeki yerinin tespiti daha da güçleşmektedir.

Çıkış noktası Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı envanterinde bulunan, İstanbul Polis Müdüriyeti ile Dahiliye Nezareti arasındaki yazışmalar olan bu çalışma ile bir yandan Geç Osmanlı Dönemi kadınının toplumsal hayat içindeki yeri incelenip, kadın daha görünür bir hale getirilirken; diğer yandan da istihbarat memuriyetinde kadın personel istihdamı girişimi gibi kamuoyunca pek bilinmeyen bir hususun arşiv belgeleriyle ortaya konularak kadim Türk tarihinin istihbarat birikimi açısından ne kadar zengin olduğunun gösterilmesi hedeflenmektedir.

Geç Osmanlı Dönemi'nde Kadınların Devlet Dairelerinde Çalışmaya Başlamaları

16. ve 17. yüzyıl Osmanlı tarihi uzmanlarından Ronald C. Jennings'in⁴ 1600-1625 yılları arasına ait Kayseri Şer'î Mahkeme Sicilleri üzerinde yaptığı bir araştırmada, Anadolu kadınının devlet dairelerinde

² Kadınların kurduğu vakıflar mahiyetleri bakımından genelde hayrî vakıflar değil; ehli [ehli] vakıflardır. Başka bir ifadeyle bunlar, fakirlerin ya da ihtiyaç sahiplerinin gelirlerinden faydalandığı vakıflar olmaktan daha ziyade gelirlerinin kurucusunun lehine kullanıldığı vakıflardır. Kadınlar, bu vakıflar aracılığıyla bir yandan iktisadi özgürlüklerini kazanıp/muhafaza ederken, diğer yandan da kendilerinden sonraki aile bireyelerine mali güvence sağlamışlardır. Detaylı bilgi için bk. (Gürhan, 2017, s. 1644-1664). Türk Medeni Kanunu'ndan evvel kurulmuş olan vakıflar ve bu vakıfların bilimsel tasnifi için bk. (T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü, Erişim Tarihi: 09.01.2021).

³ Yazılı eserlerde kadının durumundan bahsedilmemesini, kadına verilen değere ve onun haklarını mahfuz tutmak isteyen zihniyete bağlayan çalışmalar da vardır. Detaylı bilgi için bk. (Uğurcan, 1992, s. 497-510).

⁴ Ronald C. Jennings'in hayatı ve eserleri hakkında detaylı bilgi için bk. (Erdoğan, 1997, s. 479-482).

görev almadığına dair bulgulara yer verilmiştir (Jennings, 1975, s. 53-114). Sonraki yıllarda Osmanlı kadınının çalışma hayatındaki yerine dair pek fazla somut veri bulunmamakla birlikte 19. yüzyıldan başlayarak art arda yaşanan harpler nedeniyle cepheye sevk edilen erkek çalışanların yerini kadınların almaya başladığı görülmektedir (Makal, 1997, s. 194). Gayrimüslim ahalinin bir bölümünün devleti içeriden çökertmeye ve hasım kuvvetleri desteklemeye yönelik tavırları nedeniyle (Şimşek, 2006, s. 9-41; Zengin, 2007, s. 613-652) özellikle Balkan ve Birinci Dünya Harpleri sırasında silah altına alınan Müslüman erkek nüfusun boşalttığı işçi ve memur kadrolarının doldurulmasında Müslüman Türk kadınına öncelik verilmiştir (Kaplan, 1998, s. 9). Özetle: harbin sebep olduğu sosyal yıkım kadının fikri ve bedeni gücüne duyulan ihtiyacı artırmış (Şanal, 2004, s. 649-670) ve tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı coğrafyasında da kadınların harp dönemleri ile olağanüstü durumlarda gösterdiği çabalar, onları toplum nazarında daha görünür/kıymetli kılmıştır (Alkan, 1990, s. 85-95). Buna mukabil kadının çalışma hayatına katılması ve özellikle büyük şehirlerde yaşayan Müslüman Osmanlı kadınının giyim tarzında hissedilmeye başlanan özgürlük esintileri, bir kısım tartışmaları ve sosyal yaşama dair kısıtlamaları da beraberinde getirmiştir (Avcı, 2007, s. 1-18).

Kadınların Sağlık, Eğitim, Finans ve Haberleşme Alanında İstihdamı

Tanzimat'la birlikte gelen göreceli özgürlük dönemi Osmanlı kadınının devlet dairelerinde maaşlı olarak istihdam edilmesinin önünü açmış ve bu alanda öncülüğü “ebe”ler yapmıştır (Erdem ve Yiğit, 2010, s. 96-97). Esasen silahlı kuvvetlerin barış ve harp şartlarında ihtiyaç duyacağı sağlık hizmetlerini verecek Müslüman tabipleri yetiştirmek gayesiyle (Kâhya, 1992, s. 289-302) 1826 yılında açılan *Tibhane-i Amire* ve *Cerrahane-i Ma'mure*'de cerrahî dersi sırasında ebelik de gösterilmiş, yani erkek ebeler yetiştirilmeye başlanmışsa da kadın ebelerin yetiştirilmesine ancak 1842 yılında müsaade edilmiş (Ergin, 1977, s. 334-353, 540-685),⁵ 1843 yılında başlayan iki yıllık ebelik eğitimini başarıyla tamamlayan on Müslüman ve yirmi altı Hıristiyan kadın ebe [1845 yılında] mezun olmuştur (Çakır, 1994, s. 221). Bu durum, önceleri resmi bir eğitim almaksızın daha ziyade [usta-çırak ilişkisi bağlamında edindikleri] pratik bilgilere dayanarak: halk ilaçları ve dualarla tedavi yapan Osmanlı kadınının, Batı'dan gelen ebelerin mankenler üzerinde yaptıkları uygulamalarla ebelik alanında bilimsel eğitim almaları ve eğitim sonunda edindikleri diplomalarla da yeterliliklerini belgeledikleri anlamına gelmektedir (Uğurcan, 1992, s. 497-510). Bu ebelerden İnebolulu Zehra Hanım örneğinde olduğu gibi kendi mezun olduğu Mekteb-i Tibbiye-i Şahane'de görev yapanlar olduğu gibi (Özger, 2012, s. 419-447), Zahide Hanım gibi Zaptiye Nezareti Merkez Mülkiye Sıhhiye Memurluğu'na kabile (ebe) olarak atanmışlar da olmuştur (Şahin vd., 2010, s. 40). Avrupalı ebe kadınların Tibbiye'de verdikleri kurslarla başlayan kadınlara yönelik eğitim faaliyetleri zamanla diğer meslek alanlarına da yayılmıştır (Kaplan, 1998, s. 8).

Kadınların memuriyet hayatında kendilerini göstermeye başladıkları bir diğer meslek dalı “öğretmenlik”tir. Ancak birçok alanda olduğu gibi eğitim alanında da öncelik erkeklere verilmiş ve erkeklere yönelik Darülmualiminin 1847 yılında hizmete girerken kadınlara yönelik Darülmualimat 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nden sonra açılmıştır.⁶ Bahse konu nizamnamede muallim mektepleri “yüksek mektepler” arasında sayılmış ve Darülmualimat'ın tesis sebebi, “Kız Mekatibi Sibyaniye ve Rüşdiyesi'ne kadın öğretmen yetiştirmek” olarak gösterilmiştir (Ergin, 1977, s. 540-685; Kodaman ve Saydam, 1992, s. 475-496). Başka bir ifadeyle bu okullarda verilen eğitim daha ziyade mesleğe yönelik kadın çalışan teminine

⁵ Hekimbaşı Mustafa Behçet Bey'in çabalarıyla Kasımpaşa'da kurulan bahse konu okulun açılma tarihi bir kısım kaynakta 1827 olarak gösterilmektedir. Detaylı bilgi için bk. (Uğurlu, 1997, s. 1-5; Yolalıcı, 1999, s. 281-296; Ceyhan, 2004, s. 13).

⁶ Osmanlı topraklarına [modern] eğitimin Tanzimat'la birlikte geldiği ifade edilmekle birlikte, “Maarif-i Umumiye Nizamnamesi”nin yayımlanmasına kadar geçen ilk otuz senelik bölümün “sistemsiz” olduğu söylenebilir. Detaylı bilgi için bk. (Sakaoğlu, 2003, s. 75).

yöneliktir. (Kaplan, 1998, s. 9). Nitekim sınavla alınan otuz iki öğrenciyle 8 Şubat 1870 tarihinde faaliyete geçen Darülmualimat ilk mezunlarını 1873'te vermiş ve mezun olmaya hak kazanan on yedi kişiden altı tanesi İnas Rüşdiyesi'ne öğretmen olarak atanmıştır (Çakır, 1994, s. 221-222). Kadınlar 1881 yılından itibaren Darülmualimat'ta yönetici olarak da görev almaya başlamışlar: Nakiye, Nezihe Muhiddin, Sadiye Hatice gibi hanımlar Maarif Nezareti tarafından okullara müfettiş olarak atanmışlardır (Kurnaz, 1991, s. 23-29, 96). Kız Öğretmen Okulu öğretmenlerinden Ayşe Sıdika Hanım kadın öğretmenlerin çalışmalarını bir adım daha öteye taşımış ve 1897 yılında “*Usulü Talim ve Terbiye Dersleri*” adıyla bir kitap yayımlamıştır (Ceyhan, 2004, s. 13). Tüm bu olumlu gelişmelere rağmen, 1899-1900 döneminde İstanbul'daki okulların öğretmen kadroları incelendiğinde idadi ve rüştiyeler, askeri okullar ve Darülfünun-ı Şahane'de hiç kadın öğretmen olmadığı görülmektedir. Mülkiye (sivil) okullarında 246 erkek öğretmene karşın 9 kadın; hususi mekteplerde 443 erkek öğretmene karşın 48 kadın öğretmen bulunduğu, Darülmualimat ve Kız Sanayi Mektepleri'nde toplam 78 kadın öğretmen olduğu görülmektedir (Sakaoğlu, 2003, s. 116-118). [Trablusgarp Harbi'nin devam ettiği ve Balkan Harbi'nin ayak seslerinin duyulduğu bir döneme denk gelen] 1911-1912 eğitim-öğretim yılında Darülmualimat'ta görev yapan kadın öğretmen sayısında belirgin bir artış olmuştur (Şanal, 2004, s. 649-670). *Maarif Nezareti İhsaiyyat Kalemî* tarafından neşredilen *İhsaiyyat/İhsâiyyât [İstatistik] Mecmuası*'nda yer alan 1913-1914 mali ders yılı verilerinden ise Osmanlı Devleti sınırları dahilinde toplam 12.848 okul bulunduğu, bu okullarda görev yapan 19.212 öğretmenden 16.664'ünün erkek, 2.548'inin ise kadın olduğu anlaşılmaktadır (Mutlu, 1996, s. 127-144).

Özetle kadın öğretmen sayısında yıllara sari olarak bir artış olduğu görülmekle birlikte, harp yıllarında dahi erkek egemenliğinin bariz bir şekilde hissedilmeye devam ettiğini kabul etmek gerekir.

Geç Osmanlı Dönemi'nde kadınların finans ve haberleşme sektöründe istihdam edilmeye başlaması da Osmanlı kadını açısından son derece kıymetlidir. 1878 yılında açılan ve kuruluş sebebi muktur ve malumat sahibi maliye memurları yetiştirmek olan *Mekteb-i Fünûn-u Maliye* (Özkul, 2012, s. 223-241)⁷ ile maliye alanında bilgili ve tecrübeli memurlar yetiştirmek gayesiyle 1910 yılında Bayazıt'ta açılan Maliye Memurları Mektebi'nde (Geçmişten Günümüze Fotoğraflarla..., 2019, s. 115) kadın öğrenci/kursiyer varlığına dair somut bir bilgiye ulaşılamamışsa da kadınların ticaret hayatında başarılı olabilmeleri için II.Meşrutiyet Dönemi'nde *Ticaret Mekteb-i Alisi* adıyla, *İnas Darülfünunu*'nda bir şube açıldığı ve burada kadınlara ticaret eğitimi verildiği bilinmektedir (Aydın, 2015, s. 84-96). Kadınların mali alanda istihdamına dair ilk örneklerden biri İngiliz-Fransız ortak sermayeli bir finans kurumu olan Osmanlı Bankası'nda 1911 yılından itibaren kadın personel çalıştırılmaya başlanmasıdır (Baysal, 2017, s. 339-366). 1914 yılında başlayan Birinci Dünya Harbi'nde erkek memurların çoğu cepheye gittiğinden, Maliye Nezareti'ne de geçici olarak kadın memur alınmıştır. Yapılan sınavı birincilikle geçip muhasebe-i umumiyyede şef olarak göreve başlayan Nimet (Günaydın) Hanım, daha evvel kız mekteplerinde kadın muallim ve müdireler olduğunu kabul etmekle birlikte; sınavlarda başarılı olarak çalışma hayatına atılan kendisiyle beraber on üç kişiyi “*ilk kadın memurlar*” olarak nitelemektedir (Günaydın, 1967, s. 66-67). O dönemde bir Fransız şirketinin yönetiminde olan İstanbul Telefon Şirketi'nde 1913 yılında Hamiyet Derviş, Bedia Şekip (Muvahhit), Bedra Osman, Mediha Enver, Refika Mustafa, Semiha Hikmet, Nezihe Mustafa Hanımlara memuriyet hakkı tanınmış, sonraki günlerde bu kadınlardan Bedra Osman Hanım müfettişlik makamına da gelmiştir (Çakır,

⁷ “Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme” adlı eserde okulun kuruluş tarihi 1879 olarak gösterilmektedir. Detaylı bilgi için bk. (Arşiv Belgelerine Göre..., 2014, s. 4).

1994, s. 291-292; Avcı, 2016, s. 246).⁸ 1914 yılında ise Feride Hanım İstanbul Postanesi'nde ilk kadın pul memuru olarak göreve başlamıştır (Altındal, 1994, s. 199-202).⁹ Bu süreçte İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidar olması kadınların hareket alanının genişlemesinde ve çalışma hayatında kendilerini daha fazla göstermelerinde en az dönemin koşulları kadar etkili olan bir diğer faktördür. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu tutumu kadınların kendi bünyesinde gizli ve açık siyasi faaliyetlerine de imkan tanımıştır (Kaplan, 1998, s. 35, 63).

Kadınların Güvenlik Alanında İstihdamı

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı envanterinde bulunan belgeler ile konuya ilgi duyan araştırmacılar tarafından Osmanlı Arşivi ve Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi esas alınarak yapılmış çalışmalar, Geç Osmanlı Dönemi'nde kadınların güvenlik alanındaki istihdamının eğitim, finans ve haberleşme alanındaki istihdamından daha önceki bir tarihe denk geldiğini göstermektedir.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)'nda bulunan 10 Nisan 1851 ve 7 Mayıs 1851 tarihli belgelerde "*Üsküdar Kolcusu*" namıyla bir kadının varlığına işaret edildiği ve bahse konu kadının iskânı için bir hane isticar olunduğu [kiralandığı] görülmektedir (BOA, MVL., 328-104 ve BOA, İMVL., 209-6779). Arşivde 1851 yılı itibarıyla "*Üsküdar Kolcusu*" namıyla anılan kadının kimliğiyle alakalı bilgi bulunmamaktadır. Emniyet Genel Müdürlüğü verilerine göre ise güvenlik alanında istihdam edilen kadınlardan "*kimlik bilgilerine ulaşılabilen ilk kişi*" Zaptiye Nezareti Hapishane-i Umumiye Nisa Hapishanesi'ne 16 Nisan 1880 tarihinde kolcu olarak atanan İbrahim kızı Ayşe Hanımdır. Kendisini Karagümrüklü Ayşe Hanım takip etmiştir (Şahin vd., 2010, s. 32, 39). Arşiv belgelerine göre kadınlar deniz ve kara gümrük kapılarında da yoğun bir şekilde istihdam edilmiştir. Rüşumat Emaneti'nin 5 Eylül 1901 tarihli yazısından, Mudanya İskeleyi'nden kadınlar vasıtasıyla silah, zararlı yayın ve mücevher türünden eşyaların kaçırılmakta olduğu istihbar edildiğinden, haftada üç dört kez gelen vapur yolcularından şüphe edilen kadınların üst aramasını yapmak üzere bir kadın kolcu¹⁰ (Dıġıroġlu, 2007, s. 126) görevlendirilmesi istendiği anlaşılmaktadır. Bu talep, Sadaret tarafından uygun bulunarak 10 Eylül 1901 tarihinde kadın kolcu istihdamına onay verilmiştir (BOA, BEO, 1718-128824). Sonraki günlerde benzer talepler İzmir ve Trabzon'dan da gelmiştir.¹¹ Sadaret'e gönderilen 7 Temmuz 1902 tarihli bir yazıda: Yunanistan'dan deniz yoluyla İzmir'e gelen kadın yolcuların İzmir Emtia Dahiliye Gümrüğü'nde yapılan üst ve eşya aramalarında silah ve patlayıcı maddeler ile yasak evraka rastlandığı bildirilmiş ve kadın yolcuların üst aramasını yapmak üzere bir kadın kolcu istihdam edilmesi talep edilmiştir. Bahse konu talep 24 Kasım 1903 tarihinde uygun bulunmuştur (Çelik, 2015, s. 1003-1038).¹² 12 Eylül 1905 tarihli bir başka arşiv belgesinde de Şarkî Rumeli'den mezunen gelen bir ailenin kadın mensuplarının üzerinde yasak malzemeler taşıdıkları

⁸ Aynı dönemde İstanbul Telefon Şirketi'nde 65-70 kadar gayrimüslim kadın da işbaşı yapmıştır. Detaylı bilgi için bk. (Kumaz, 2013, s. 170).

⁹ Esasen 1914 yılında posta gişelerinde pul satmak üzere tayin edilen kadın memur sayısı üç'tür. Bunlardan iki tanesi İstanbul Postanesine atanan Müslüman kadın memurlar, bir tanesi ise Beyoğlu Postanesine atanan gayrimüslim (Musevi) kadın memurdur. Detaylı bilgi için bk. (Bezaz, 2007, s. 358).

¹⁰ Ferit Devellioġlu (2007, s. 184) tarafından hazırlanan Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat'ta "*dide-bân*" olarak tasvir edilen "*kolcular*" Osmanlı Dönemi'nde yol güvenliğini sağlayan, gümrük kaçakçılıklarına mâni olmaya çalışan ve Reji İdaresi'nce kaçak tütün takibinde görevlendirilen bekçi/memurlardır.

¹¹ Trabzon Rüşumat İdaresi'nin kaçakçı kadınlarla mücadele etmek amacıyla kadın kolcu istihdamına yönelik talep yazısı için bk. (BOA, ŞD., 601-79).

¹² Kendileri için özel olarak hazırlanmış kıyafetler içinde İzmir Sancağı'ndan İstanbul'a tütün kaçakçılığı yapan kadınların yakalanması örneğinde olduğu üzere Reji İdaresi'nce kadın kolcular yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Detaylı bilgi için bk. (Dıġıroġlu, 2007, s. 127). Reji İdaresi bünyesinde 1887 yılında 3.617 kolcu varken, zaman içinde bu sayı sürekli olarak artmış ve 1899 yılında 6.533'e ulaşmıştır. Detaylı bilgi için bk. (Gökdemir, 1994, s. 100-108).

belirtildikten sonra, kaçakçılık faaliyetlerine karşın bu tür kadınları aramak üzere sınır kapılarında birer kolcu kadının istihdam edilmesi hususunun gündeme getirildiği görülmektedir (BOA, BEO, 2664-199755).

Bahse konu belgelerin içeriğinden sınır kapılarında kadın kolcuların kullanıldığı; hatta sınır kapılarına daimi olarak kadın kolcu görevlendirilmesinden önceki dönemde gümrük kapılarına gelen kadınların aranması faaliyetlerinde Reji İdaresi'nde çalışan kadın kolculardan [geçici olarak] istifade edildiği çıkarımında bulunulabilir. Bu tespit, Reji İdaresi'nde de kadın kolcu istihdam edildiğini, üstelik bunların gümrük kapılarından daha evvel göreve başladığını göstermesi açısından kıymetlidir.

Kadınların güvenlik sektöründeki istihdam alanlarından bir başkası da hapisane ve tevkifhanelerdir. O dönemde kadınların hapsedileceği fiziki mekan ve hapsedilen kişilerin gözetimini yapacak personel bulunmasında sıkıntı yaşandığı ve bu sorunun suçun işlendiği mekandan uzakta bir ev kiralanması ve o evin sahibinin de suçlunun gözetimiyle görevlendirilmesi gibi geçici tedbirlerle çözümlenmeye çalışıldığı bilinmektedir (Karadoğan, 2018, s. 295-333). Bu durum bir takım istismar ve şikayetlere neden olmuş, kadın suçlu sayısındaki artış ile Avrupa'da yaşanan demokratik gelişmelerin de etkisiyle zaman içinde daha kalıcı ve kabul edilebilir yöntemlere başvurulmuştur. Nitekim 8 Nisan 1908 tarihli bir belgeden, kadınlara mahsus hapisane ve tevkifhanelerde kadın kolcu ve gardiyan istihdam edildiği anlaşılmaktadır (BOA, ZB, 311-18). Bahse konu kadın gardiyanların görevleri; mahkumların beslenme ve sağlık ihtiyaçlarını karşılamak, hapisanenin tertip ve düzeni ile asayişini sağlamaktır (Babanınoğlu, 2020, s. 183-191). Yine sürgün cezası alan kadınların, bu cezayı çekecekleri yerlere götürülmeleri esnasında "*kadın çavuşlar*" görevlendirildiği bilinmektedir (Erdem ve Yiğit, 2010, s. 113).

Mevcut veriler ışığında, kadınların güvenlik alanındaki istihdamının bilhassa kadınlara has alanlarda emniyetin sağlanması ile güvenlik zafiyetlerinin önüne geçilmesi amacıyla matuf olduğu ve bugün için tespit edilebilen ilk örneklerinin 1851 yılına kadar uzandığı söylenebilir.

Kadınların İstihbarat Memuriyetinde İstihdamı Teşebbüsü

Birinci Dünya Harbi öncesinde Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Riyâseti [Genelkurmay Başkanlığı] İstihbarat Şube Müdür Yardımcılığı ve Şube Müdürlüğü vazifelerinde bulunan Kâzım [Karabekir Paşa] tarafından istihbarat: "*barışta ve harpte doğru haber almak, yanlış haber yaymak*" olarak tanımlanmaktadır (Karabekir, 1998, s. 23). Bu ilk tanımdan yaklaşık bir asır sonra hazırlanarak, Millî İstihbarat Teşkilatı tarafından yayımlanan bir başka eserde ise istihbarat kavramı, istihbarat çarkı olarak tasvir edilen basamakları da içine alacak şekilde genişletilerek: planlama, araştırma, haberleri/bilgileri toplama, toplanan verileri bilimsel yöntemlerle analiz etme ve bu analiz neticesinde ortaya çıkan bilgiyi vakit kaybetmeksizin ilgili kuruma ulaştırma faaliyeti olarak nitelenmektedir (İlter, 2002, s. 1-3).

Türklerde haber alma/istihbarat faaliyetlerinin kökenlerinin yüzlerce yıl önceye dayandığı ve Osmanlı Devleti öncesinde Göktürkler, Hunlar, Karahanlılar ve Selçukluların çok başarılı istihbarat faaliyetleri icra ettikleri bilinmektedir (Yurtsever, 2008, s. 6, 37; Şimşek, 2012, s. 18-19; Karabulut, 2015, s. 239-254; Levent, 2015, s. 135-174). Osmanlı Devleti'nde ise özellikle Fatih Sultan Mehmet döneminden itibaren haber alma/istihbarat faaliyetlerinin daha organize bir şekilde icra edilmeye başlandığı ve [Yeniçeri Ocağı'nın faaliyette olduğu dönemde] suçun işlenmesine mani olmak ve suçluların tespiti amacıyla Salma tebdil askerleri ile Böcekçiler/[Böcekler]den istifade ettiği görülmektedir. Bugünkü manada istihbarat birimleriyle özdeşleştirilebilecek olan ve halk içinde tebdil gezerek istihbarat hizmeti gören salma tebdilcilerin suçun işlenmesinden önce icra ettikleri haber almaya yönelik faaliyetler bir nevi önleyici kolluk hizmeti olarak

değerlendirilebilir (Kaynar, 2002, s. 14-15; Özcan, 2014, s. 128-130; Pakalın, 1993, s. 105). Yine hırsızlık, yankesicilik, dolandırıcılık gibi suçlara karışmış; ancak sonradan tövbe ederek kanun ve nizamlara uygun bir hayat sürmeye başlamış olan kadın ve erkeklerin oluşturduğu Böcekler'den de suç ve suçluluğun önlenmesinde istifade edilmiştir. Hem Salma Çuhadarı/Salma Başçuhadarı hem de Böcekler/Böcekçiler, bilhassa İstanbul'un zabıta yapılanmasında önemli bir yer tutan ve bugünkü emniyet müdürü makamına denk gelen Böcekbaşı/Böcekçibaşı'nın emrinde görev yapmışlardır (Şahin vd., 2010, s. 27-31, 47). Böcekbaşı/Böcekçibaşı'nın maiyetindeki erkek ve kadın memurları çalıştırarak: hırsızları yakalayan, sanıkları araştırıp bulan bir çeşit özel ve mütehassıs kolluk teşkilatının başı olarak tasvir edilmesinden hareketle, emrindeki kadın ve erkek böcekleri de bu alanda ihtisas sahibi memurlar olarak değerlendirmek mümkündür (Tongur, 1946, s. 64-65).

19. yüzyıldan itibaren Avrupa ve Kuzey Amerika'da yaşanan gelişmelerle doğru orantılı olarak Osmanlı toplumunda da kamu görevinin niteliğine dair bazı düzenlemeler yapılmış, 20. yüzyılın başından itibaren ise Osmanlı Devleti'nin klasik memur anlayışı büyük oranda değişmiştir. Bu dönemde, yeni memuriyetler ihdas edildiği gibi çalışanların görev sahalarının sınırlarının eskisine nazaran daha belirgin bir hale getirilmeye çalışıldığı gözlemlenmektedir (Findley, 1996, s. 3-13, 225-234; Eryılmaz, 2006, s. 156-169; Yüksel, 2014, s. 19-49). Bahse konu bürokratik gelişmelerden ne derece etkilendiği bilinmemekle birlikte bu dönemde Osmanlı Devleti tarafından güvenlik ve istihbarat faaliyetlerinin doktrine edilmesi, istihbarat birimlerinin yeniden yapılandırılması ve istihbari amaçlarla kullanılacak insan kaynağı yelpazesinin genişletilmesine yönelik bir dizi girişim başlatıldığı görülmektedir. Bu kapsamda değerlendirilebilecek adımlardan ilki 1879 yılında Zaptiye Nezareti'nin kurulmasıdır. Başlangıçta İstanbul ve çevresinde teşkilatlanarak, güvenlik işlerini yürütmesi tasarlanan Zaptiye Nezareti, sonraki dönemde ülke çapında örgütlenerek bugünkü Emniyet Genel Müdürlüğü'nün görev ve yetkilerini üstlenmiştir (T.C. İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü, Erişim Tarihi: 03.06.2021). Ancak Fransız vatandaşı olan Müfettiş Mösyö Selestin Bonin [Celestin Bonnin]'in Zaptiye Nezareti üzerinde teftiş ve tetkiklerde bulduktan sonra 1882 senesinde hazırladığı bir raporda aşağıdaki öneriyi getirmesinden, Zaptiye Nezareti'nin Osmanlı Devleti'nin istihbarat ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kaldığı çıkarımında bulunulabilir.

“... Nefs-i akdes-i cenâb-ı mülûkâneleri ile taht-ı ‘âlî-baht-ı hümayûnları ve şân ü şerefi saltanat-ı seniyyeleri üzerine hasr-ı dikkatle bunları her türlü ta'arruzât-ı bed-hâhâne ve cinâyet-kârânedden muhâfaza edebilecek bir zabıta-i hafıyye teşkilatı bulamıyoruz... Saltanat-ı seniyye ve taht-ı meymenet ve fer-i hümayûnları menâfi'ini muhâfaza ile mükellef bir polis şu 'besinin vücûdu lâ-büdd ve en küçük bir vak'anın dahi dâhil sem'-i hümayûnları olması elzemdir.”

Nitekim 1886 yılında İstanbul'da imzalanan bir sözleşme ile Mösyö Bonin'in Zaptiye Nezareti emrinde görevlendirilmesi, 1888 yılı itibariyle Beyoğlu Polis Müdür Yardımcısı statüsünde olan bahse konu şahsın kontratının bir yıl daha uzatılması gibi birbiri ardınca gelişen olaylar, bu çıkarımı doğrulamakta ve Zaptiye Nezareti'nin, istihbarat konusundaki eksikliğini Osmanlı Devleti tarafından da kabul edildiğini ve bu eksikliği gidermek adına çözüm yollarının arandığını göstermektedir (Türk Polis Tarihinden Belge ve Fotoğraflar, 2012, s. 29-36, 39-46, 51).¹³ 1 Recep 1314 [6 Aralık 1896] tarihinde yayımlanan “Der-

¹³ Fransa'da çeşitli tartışmalara neden olmakla birlikte Mösyö Bonin'in İstanbul'daki faaliyetlerine sonraki yıllarda da devam ettiği arşiv belgeleriyle sabittir. Nitekim Mösyö Bonin tarafından 1892 yılında tanzim edilerek Zaptiye Nezareti'ne sunulan ve arşive yansıyan bir başka raporda; asayişin temin edecek iki ayrı şubenin teşkili, müfettişlerin lisan bilmeleri, polislerin maaşlarının muntazaman ödenmesi gibi Zaptiye teşkilatında yapılması gereken islahatlar ele alınmış ve bahse konu rapor doğrultusunda Paris modeli örnek alınarak İstanbul

Sa'âdet'de ve Bilâd-ı Selase'de Takrîr-i Âsâyiş Vazîfesiyle Mükellef Nizâmîye ve Jandarma 'Asâkir-i Şâhâne ile Polis Memûrlarının Sûret-i Hareketlerine Dâir Ta'lîmât" da polisin yetki ve salahiyetlerinin düzenlenmesi açısından önemlidir (BOA, Y.EE., 0006-019). Bahse konu talimatla polise açık ve gizli usullerle bizzat istihbarat toplama, gözetleme/takip ve araştırma yetkisi verildiği gibi bu amaçla mahalle bekçisi, muhtar ve saireden bilgi alma hakkı da tanınmıştır. (Türk Polis Tarihinden Belge ve Fotoğraflar, 2012, s. 71; Acar, 2011, s. 99; Van, 2015, s. 118-133). 20. yüzyılın başında, casusluk ve siyasi polisin çalışmalarını düzenlemek amacıyla bu konularda uzman olan Alman polis şefi Intendanturrat Fleischer'in İstanbul'a davet edildiği de bilinmektedir (Ortaylı, 1981, s. 49). Bu alandaki en önemli girişimlerden biri de 4 Ağustos 1323 [17 Ağustos 1907] tarihli Polis Nizamnamesi'dir. Bahse konu nizamnamede polisin görevleri: asayiş ve kamu güvenliğini sağlamak olarak belirlenmiş ve bu görevi ifa için emniyet teşkilatı Zaptiye-i Adliye, Zaptiye-i İdare ve Zaptiye-i Mülkiye olarak üç kısma ayrılmıştır (Gün, 2021, s. 8-9).¹⁴ Yine aynı yıl, çeteler tarafından bozulan asayişin muhafazası amacıyla Selanik'te açılan Rumeli Vilâyât-ı Şahanesi Polis Mektebi, polis teşkilatına verilen eğitimin kurumsallaşması adına önemli katkı sağladığı gibi (Hasan Neş'et, 2019, s. 6) dönemin koşulları ve güvenlik kuvvetlerinin mücadele etmesi gereken hususlara dair ipuçları da vermektedir.

II. Abdülhamid Dönemi'nde, polis tarafından gizli ve açık suretle icra edilen bahse konu istihbarat faaliyetleri dışında biri ülkenin dış politikasına, öteki ise Sultan'ın özel yaşayışına yönelik istihbarat faaliyetlerini yürüten (hafiyeler) iki ayrı istihbarat yapılanması da varlığını sürdürmeye devam etmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanının hemen ardından İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin talebiyle Meclis-i Vükela'ca alınan ve Padişah tarafından onaylanmasını takiben Rumeli Vilâyât-ı Selâsesi'ne (Kosova, Selanik, Manastır) gönderilen bir telgrafta hafiyeliğin kaldırıldığı bildirilmiş ve başka ülkelerde olduğu gibi kişi haklarını ihlal etmeden belli kurallar çerçevesinde istihbarat faaliyetlerini yürütecek memurlar istihdam edileceği, kanunen yetkisi olmayan hiçbir daire veya şahıs tarafından hafiyelik yapılamayacağı hususuna vurgu yapılmıştır. (BOA, BEO, 3362-252132.001; BOA, Y.EE., 71-93; BOA, BEO, 3366-252448). Dönemin şahitlerinden biri olan ve polis teşkilatında çeşitli vazifelerde bulunduktan sonra Ser-Komiserlik rütbesine kadar yükselmiş olan Hasan Neş'et Bey'in ifadesiyle, II. Meşrutiyet'in ilanı ile keyfi muamele son bulmuş; halkın mal, can ve ırzının muhafazasının önemi daha iyi anlaşılmış ve polis teşkilatının işi daha da hassaslaşmıştır (Hasan Neş'et, 2019, s. 16-18). Yine aynı dönemde, Fransız ve Alman polis teşkilatları esas alınarak, Osmanlı polis teşkilatının yeniden düzenlenmesi gündeme gelmiş; 22 Temmuz 1909 yılında çıkarılan "*İstanbul Vilayeti ve Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Teşkilatına Dair Kanun*" ile de Zaptiye Nezareti kaldırılarak, yerine Dahiliye Nezaretine bağlı "*Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü*" ve İstanbul Vilayetine bağlı "*İstanbul Polis Müdüriyeti Umumiyesi*" kurulmuştur (İstanbul Emniyet Müdürlüğü, Erişim Tarihi: 04.06.2021). Bu yeni dönemde emniyet ve istihbarat faaliyetlerinin yürütülmesinde Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti önemli bir görev üstlenmiştir. O dönemde Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti bünyesindeki İstihbarat Şubesi'nin¹⁵ görevi: genelde iç istihbarat, özelde ise Kanuni Esasi'nin korunması ve "*mürteciler*" olarak adlandırılan eski rejim mensuplarının takibidir. Zamanla görev alanı genişleyen kuruma sadece İstanbul'dan değil; Osmanlı topraklarının tamamından, hatta sınır ötesinden dahi bilgi akışı sağlandığı ve bu bilgilerin ilgili mercilerle

polisinin idari ve adli olmak üzere iki şubeye ayrılması, birinci şube (idari polis), önleyici tedbirlerden, asayişin korunmasından ve politik denetlemeden sorumlu olurken; ikinci şubenin (adli polis), suçların aydınlatılmasına yoğunlaşması öngörülmüştür. Detaylı bilgi için bk. (Belgelerle Türk Polis Tarihi, 2015, s. 119-120; Özel, 2019, s. 76-77).

¹⁴ Bahse konu Nizamname'nin Dersaadet Osmanlı Matbaası'nda basılmış nüshası için bk. BOA, TFR.I.M., 25-2424.

¹⁵ Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti bünyesindeki İstihbarat Şubesi o tarihte; müdür, müdür muavini ve üç istihbarat memurundan müteşekkildir. Detaylı bilgi için bk. (Tongur, 1946, s. 241-242).

paylaşıldığı belgelerle sabittir (Gör, 2018, s. 8-27, 362-363). Nitekim görev alanının genişliği ve artan işgücü ihtiyacı nedeniyle 1909 yılından itibaren Emniyet-i Umumiye istihbarat birimlerine yönetici (BOA, DHEUM.MH., 1-10) ve istihbarat memuru olarak çok sayıda personel atanarak kadrolarının güçlendirildiği görülmektedir (BOA, DHEUM.MH., 1-11; BOA, DHEUM.MH., 1-13; BOA, DHEUM.MH., 1-14; BOA, DHEUM.MH., 1-94). 1911 yılında çıkarılan bir kanunla 1909 yılında yürürlüğe konulan İstanbul Vilayeti ve Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Teşkilatına Dair Kanunun bazı maddeleri değiştirilmiş ve Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti ile İstanbul Valiliği arasında çıkan sürtüşmeler sebebiyle başkentin polis hizmetleriyle alakalı işler Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden alınarak, doğrudan Dâhiliye Nezâretine bağlı olarak oluşturulan İstanbul Polis Müdüriyeti-i Umumiyesi'ne verilmiştir (İstanbul Emniyet Müdürlüğü, Erişim Tarihi: 04.06.2021).

Bu araştırmanın esasını oluşturan Geç Osmanlı Dönemi'nde kadınların istihbarat faaliyetlerinde istihdamına yönelik teşebbüs, yukarıda safahatı sunulan İstanbul Polis Müdüriyeti-i Umumiyesi'nin, diğer illerden farklı olarak arada Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti olmaksızın, doğrudan Dahiliye Nezaretine bağlandığı dönemin hemen sonrasına denk gelmektedir.

Osmanlı Arşivi envanterinde bulunan ve orijinal metni Ek-1'de sunulan 11 Şubat 327 [24 Şubat 1912] tarihli ilk evrak (BOA, DH.İD., 65-16.2), İstanbul Polis Müdüriyeti-i Umumiyesi tarafından İstanbul Polis Müdür-i Umumisi imzasıyla Dahiliye Nezareti Celilesi'ne hitaben yazılmıştır. İmzanın altında veya üstünde herhangi bir isme yer verilmeksizin yalnızca makamın belirtilmiş olması nedeniyle evrakın kim tarafından onaylandığı bilinmemektedir. Bununla birlikte bu vazifeye ilk olarak Haziran 1911'de Priştine Mutasarrıfı Mazhar Bey, aynı yılın Aralık ayında ise Ahmet Edip Bey'in atandığı bilindiğinden, evrakın altındaki imzanın Ahmet Edip Bey'e ait olması kuvvetle muhtemeldir.¹⁶ Dönemin yazı diline uygun olarak Osmanlıca hazırlanmış olan bahse konu evrak aşağıdaki şekilde transkribe edilebilir:

“Ahiren teşkil buyurulan istihbarat memurlarının keyfiyet tayin ve istihdam ve azline dair memuriyet-i aciziye tevdi' buyurulan talimatnamenin altıncı maddesinde istihbarat memurlarının her nev' mesalik erbabından intihabı caiz olacağı muharrer ise de gerek kadınlarca irtikab olunan sirket ef'âline ve gerek ahvâl-i siyasiyeye vukûf için istihdamlarına lüzum görülen bazı kadınların istihbarat memuriyetine tayin edilib edilmeyeceğinde tereddüd edildiğinden keyfiyetleri emr ve irade buyurulması arz ve istirham olunur.”

Bahse konu bu ilk evraktaki tek paragraflık metin, Osmanlı kadınının çalışma hayatına ışık tutması açısından olduğu kadar istihbarat faaliyetlerinin doktrimize edilmesi ve Türk istihbarat birikimini göstermesi açısından da çok büyük bir kıymet taşımaktadır. Bu metinden yapılacak ilk ve en önemli çıkarım, içeriğine henüz ulaşılammış olmakla birlikte bu evrakın kaleme alındığı 11 Şubat 327 [24 Şubat 1912] tarihinden önceki bir tarihte (muhtemelen Dahiliye Nezareti tarafından) “istihbarat memurlarının keyfiyet tayin ve istihdam ve azline” dair bir talimatname hazırlanmış olmasıdır. Metinden anlaşıldığı üzere en az altı maddeden oluşan bu talimatname, istihbari faaliyetlerde istihdam edilecek personelin evsafi ve özlük işlemleri hakkında bilgiler barındırmakta ve hedefe ulaşmak adına uygulayıcılara çok geniş yetkiler tanımaktadır. Yine bahse konu metinden, kadın istihbarat memurlarının bilhassa kadınların karıştığı hırsızlık olayları ile siyasi faaliyetlerin takibinde kullanımının tasavvur edildiği anlaşılmaktadır. Her ne kadar uygulayıcı konumundaki İstanbul Polis Müdüriyeti-i Umumiyesi tarafından ilk anda bir tereddüt yaşanmış ve bu nedenle Dahiliye Nezareti'ne görüş sorulmuşsa da bahse konu talimatnamenin istihbarat faaliyetlerinde kadın memurlarının

¹⁶ İstanbul Polis Müdürlüğü vazifesine atanan kişiler ve atama tarihleri hakkında detaylı bilgi için bk. (Tongur, 1946, s. 247).

istihdamı için gerekli hukuki zemini hazırladığı ve bu suretle istihdamın yasal dayanağını teşkil ettiği söylenebilir.¹⁷

Osmanlı Arşivi envanterinde bulunan ve orijinal metni Ek-2'de sunulan ikinci bir evraktan, İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumiyesi'nin 11 Şubat 327 [24 Şubat 1912] tarihli başvurusuna Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi kanalıyla 13 Şubat 327 [26 Şubat 1912] tarihinde cevap verildiği anlaşılmaktadır (BOA, DH.ID., 65-16.1). “*Te'min-i inzibât ve asayişe ta'alluk eylediği cihetle istihbarat memurluklarında kadınların istihdamı dâhi caizdir efendim.*” şeklinde transkribe edilen bu evraktan, kadınların istihbarat memuriyetinde istihdamına, yalnızca kadınların karıştığı hırsızlık olayları ve siyasi durum/cereyanlardan haberdar olmaya yönelik gayretler için değil; düzenin tesisi ve toplumsal huzur/güvenliğin sağlanmasına yönelik faaliyetlerin tamamı için cevaz verildiği ve bu haliyle gerek kadın istihbarat memurlarına, gerekse İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumiyesine çok geniş bir hareket alanı tanıdığı çıkarımında bulunulabilir.

Osmanlı Arşivi'nde konuyla alakalı başka belge bulunmaması ve Emniyet Genel Müdürlüğü arşiv belgeleri esas alınarak hazırlanan eserler¹⁸ ile dönemi konu alan diğer akademik/popüler çalışmalarda¹⁹ bu hususa yer verilmemesi nedeniyle halihazırda bahse konu girişim neticesine dair somut verilere sahip değiliz. İstihbarat memurluklarında kadın personel istihdamına cevaz verilmiş olmakla birlikte, istihdam gerçekleşmemiş olabileceği gibi; istihdam gerçekleşmiş olmasına rağmen, istihbarat faaliyetinin en önemli ilkelerinden biri olan gizlilik ve gizliliğin olmazsa olmaz unsurlarından kompartımantasyon [bilmesi gereken] prensibi gereği muhtemelen küçük bir grubun vakıf olduğu bu bilgiler gizlenmiş veya sonraları usulüne uygun olarak imha edilmiş de olabilir. Kadın çalışma hayatı ve Türk istihbarat tarihi açısından en çok arzu edilecek olasılık ise bahse konu istihdamın gerçekleşmiş olması ve -şayet varsa- konuya ışık tutabilecek yeni arşiv belgelerinin araştırmacıların hizmetine sunulması/ortaya çıkarılmasıdır. Böylece eksikliklerine rağmen, alanında ilk olma niteliğine haiz bu araştırmanın daha ileri boyutlara taşınması mümkün olacaktır.

Sonuç

Bu araştırma ile ortaya konulmaya çalışıldığı üzere, 1912 gibi istihbarat faaliyetlerinin doktrine edilmesi açısından erken sayılabilecek bir tarihte Osmanlı Devleti tarafından “*istihbarat memurlarının keyfiyet tayin ve istihdam ve azline*” dair bir talimatname hazırlanmıştır. Bahse konu talimatname kadınların istihbarat memuriyetinde istihdamına olanak tanımakta, Osmanlı kadınının çalışma hayatındaki yeri ve Türk istihbarat birikimine dair yeni veriler ortaya koymaktadır. Kadınların istihbarat memuriyetinde istihdam edilme teşebbüsünün akıbetine dair halihazırda somut verilere sahip olunmamakla birlikte, onların Posta ve Telgraf Nezareti (1913/1914) ile Maliye Nezaretinin (1914) bünyesindeki büro görevlerinden daha evvel istihbarat memuriyetlerinde kullanılmalarının düşünülmüş olması dikkat çekicidir. Kadınların istihbarat çarkına dahil edilmesi için 1912 yılının seçilmesini ise kişisel bir tercih veya rastlantı olarak değil; dönemin

¹⁷ Bu aşamada, istihbarat memuru ile casusun (çoğunlukla) aynı anlama gelmediğini de vurgulamak gerekir. Casuslar, genellikle belirli bir kalıba sığmayan, hedef kişi/kurum/tülke hakkındaki sırlar ile istismar edilmeye müsait bilgileri elde edebilmek için her türlü yola başvuran ve bu esnada etik kurallara uygun hareket etme zorunluluğu olmayan kişilerdir. Detaylı bilgi için bk. (Acar, 2011, s. 152). İstihbarat memuru tabiri ise kendi devletinin ve/veya görev yaptığı birimin politika üretmesine katkı sağlamak amacıyla haberlerin toplanması, birleştirilmesi ve analiz edilmesi gibi hususlarda ihtisaslaşmış olan silahlı kuvvetler, emniyet teşkilatı ve benzeri birimlerde görev yapan personeli tanımlamak için kullanılan bir kavramdır Detaylı bilgi için bk. (Yayla, 2010, s. 44).

¹⁸ Bu kapsamdaki çalışma örnekleri için bk. (Güney, 2008; Şahin vd., 2010; Türk Polis Tarihinden Bilgi ve Belgeler, 2012; Gün, 2021).

¹⁹ Bu bağlamdaki çalışma örnekleri için bk. (Karabekir, 1998; Kaplan, 1998; İltar, 2002; Özkan, 2003; Özdemir, 2009; Acar, 2011; Aydın, 2011; Karan, 2014; Van, 2015; Hasan Neş'et, 2019; Özel, 2019; Engin, 2021).

kendine has şartlarının sonucu olarak görmek gerekir. II. Meşrutiyet Dönemi'nin getirdiği göreceli özgürlük ortamında, kadınlar daha önce kurdukları sınırlı sayıdaki cemiyetlere yenilerini eklemiş, kadınlı-erkekli toplantılarda boy göstermeye başlamış, kadınlara yönelik süreli yayınlarda belirgin bir artış gözlemlenmiş ve yıllardır süren harpler ile salgın hastalıklar nedeniyle azalan erkek nüfusun yerine çalışma hayatında daha aktif bir rol üstlenmeye başlamışlardır. Diğer yandan Osmanlı ekonomisinin içinde bulunduğu sıkıntılar ve kontrol mekanizmasının zayıflamasının da etkisiyle kadınları hırsızlık/kaçakçılık faaliyetlerinde kullanma eğilimi artmış, devam etmekte olan Osmanlı-İtalyan Harbi ve ayak sesleri duyulmakta olan Balkan Harbi'nin etkisiyle Osmanlı coğrafyasında gayrinizami unsurlar ve yabancı istihbarat servislerinin faaliyetleri yoğunlaşmıştır. Gerek kadınların karıştıkları hırsızlık/kaçakçılık olaylarını önleme gerekse içinden geçilen çalkantılı dönemde artan siyasi cereyanlar ve hasım istihbarat faaliyetleriyle mücadele etme gayretine, dini ve geleneksel hassasiyetlerin de eklenmesi kadın istihbarat memurlarının istihdamını zorunlu kılmıştır.

Özetle: kadının daha görünür hale geldiği ve güvenlik alanındaki ihtiyaçların boyut değiştirmesi/çeşitlenmesi nedeniyle güvenlik/istihbarat birimlerinin yeniden yapılandırılmasına ihtiyaç duyulduğu bir zamanda kadınların istihbarat memuriyetinde istihdamına yönelik bir girişim başlatılmış olmasının, dönemin gerçekleriyle örtüşen, isabetli bir karar olduğu değerlendirilmesinde bulunulabilir. Arşiv belgelerinin merkeze alınmasıyla hazırlanan bu çalışmayla gündeme getirildiği tarih itibarıyla son derece pragmatist bir yaklaşım olan kadınların istihbarat memuriyetinde istihdamına yönelik teşebbüsün amacına ulaşmış ulaşmadığı tespit edilememiş olmakla birlikte; Türk istihbarat birikimi ile kadınların çalışma hayatına dair yeni bilgilerin ortaya konulduğu ve bu alanda çalışacak araştırmacılar için yeni kapılar aralandığı söylenebilir. Çalışmanın eksik kalan kısımlarının, bu araştırmayı takip edecek özgün çalışmalarla tamamlanabileceği ve bu suretle kadim Türk tarihine dair yeni detayların gün yüzüne çıkarılabileceği umut edilmektedir.

Kaynakça

- [1] Acar, Ünal. (2011), *İstihbarat*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- [2] Alkan, Mehmet Ö. (1990), “Tanzimattan Sonra Kadının Hukuksal Statüsü ve Devletin Aileye Müdahalesi Üzerine”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, Sayı 50, (85-95).
- [3] Altındal, Meral (1994), *Osmanlıda Kadın*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- [4] *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme* (2014). M. Albayrak ve K. Şeker (Yay.Haz.), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul.
- [5] Avcı, Müşerref (2016), “Osmanlı Devleti’nde Kadın Hakları ve Kadın Haklarının Gelişimi İçin Mücadele Eden Öncü Kadınlar”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, Sayı 55, (225-254).
- [6] Avcı, Yasemin (2007), “Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Döneminde “Otoriter Modernleşme” ve Kadının Özgürleşmesi Meselesi”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM) Dergisi*, Sayı 21, (1-18).
- [7] Aydın, Harun (2015), “Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Türkiye’de Kadın”, *Current Research in Social Sciences*, Sayı 1/3, (84-96).
- [8] Aydın, Nurullah. (2011), *İşte İstihbarat*, Kum Saati Yayınları, İstanbul.
- [9] Babaninoğlu, Yüksel (2020), “Osmanlı Devleti’nde Kadın Gardiyanlar”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 13/70, (183-191).
- [10] Baysal, Hatice (2017), “Osmanlı’da Kadın Memureler İçin Motivasyon Uygulamaları: Bank-ı Osmani-i Şahane, Dersaadet Telefon Anonim Şirketi Osmaniyesi ve Kadın Birinci İnşaat Taburu Üzerine Bir İnceleme”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 29, (339-366).
- [11] *Belgelerle Türk Polis Tarihi, Cilt: 4* (2015), İdris Karabörk (Yay. Koor.), Emniyet Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- [12] Bezaz, Yurda Güven (2007), *Geçmişten Günümüze Haberleşme ve PTT Tarihi*, Türkiye Haber İş Sendikası Yayınları, Ankara.
- [13] BOA, Fon Kodu: Y.EE., Kutu No: 0006, Gömlek No: 019, Tarih: H-01.07.1314.
- [14] BOA, Fon Kodu: BEO, Kutu No: 1718, Gömlek No: 128824, Tarih: H-28.05.1319.
- [15] BOA, Fon Kodu: BEO, Kutu No: 2664, Gömlek No: 199755, Tarih: H-12.07.1323.
- [16] BOA, Fon Kodu: BEO, Kutu No: 3362, Gömlek No: 252132.001, Tarih: H-25.06.1326.
- [17] BOA, Fon Kodu: Y.EE., Kutu No: 71, Gömlek No: 93, Tarih: H-02.07.1326.
- [18] BOA, Fon Kodu: BEO, Kutu No: 3366, Gömlek No: 252448, Tarih: H-04.07.1326.
- [19] BOA, Fon Kodu: DH.EUM.MH., Kutu No: 1, Gömlek No: 10, Tarih: H-27.07.1327.
- [20] BOA, Fon Kodu: DH.EUM.MH., Kutu No: 1, Gömlek No: 11, Tarih: H-27.07.1327.
- [21] BOA, Fon Kodu: DH.EUM.MH., Kutu No: 1, Gömlek No: 13, Tarih: H-29.07.1327.
- [22] BOA, Fon Kodu: DH.EUM.MH., Kutu No: 1, Gömlek No: 14, Tarih: H-29.07.1327.
- [23] BOA, Fon Kodu: DH.İD., Kutu No: 65, Gömlek No: 16.2, Tarih: R-11 Şubat 1327.
- [24] BOA, Fon Kodu: DH.İD., Kutu No: 65, Gömlek No: 16.1, Tarih: R-13 Şubat 1327.
- [25] BOA, Fon Kodu: DH.EUM.MH., Kutu No: 1, Gömlek No: 94, Tarih: H-26.08.1327.
- [26] BOA, Fon Kodu: İ.MVL., Kutu No: 209, Gömlek No: 6779, Tarih: H-06.07.1267.
- [27] BOA, Fon Kodu: MVL., Kutu No: 328, Gömlek No: 104, Tarih: H-08.06.1267.

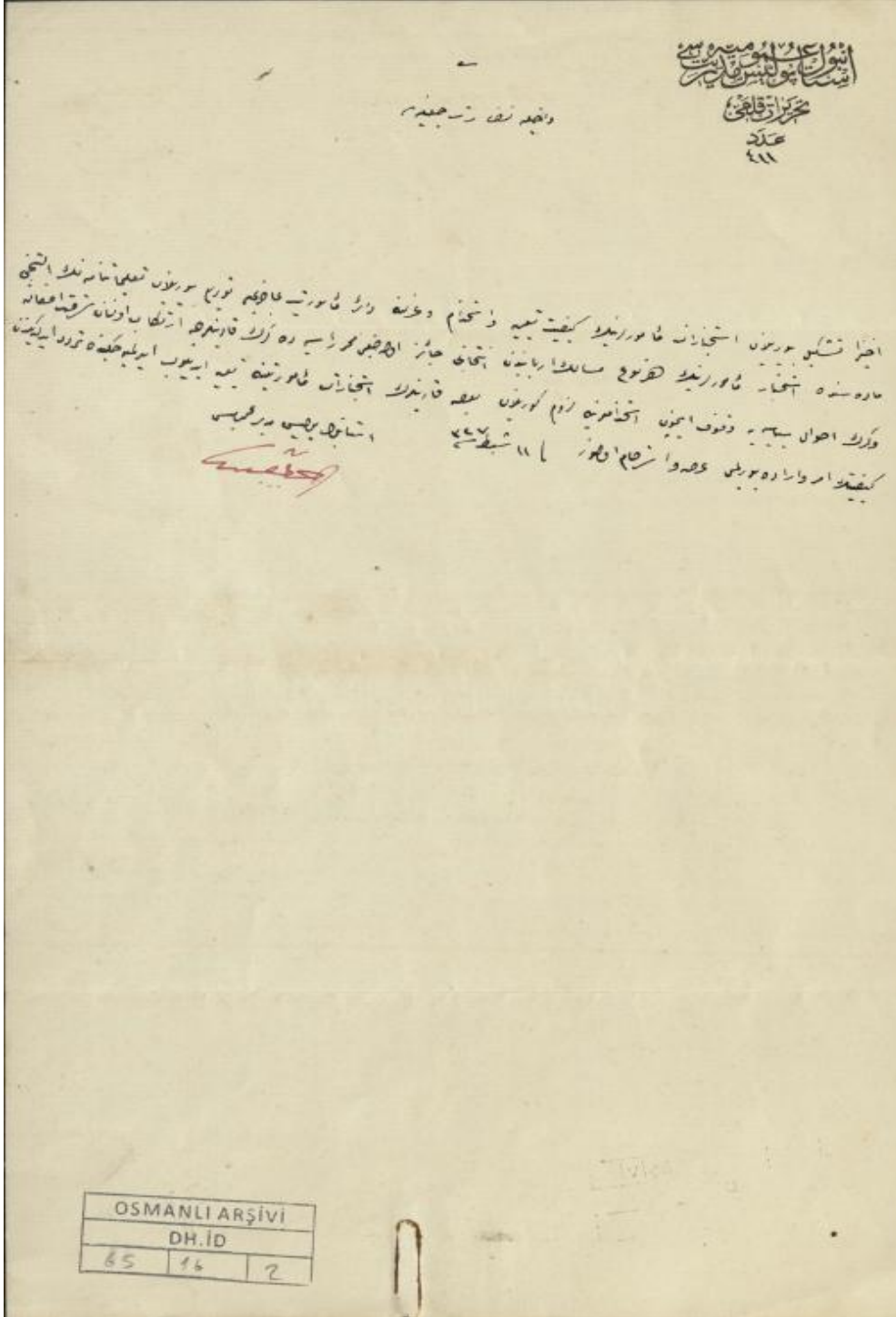
- [28] BOA, Fon Kodu: ŞD., Kutu No: 601, Gömlek No: 79, Tarih: H-27.11.1325.
- [29] BOA, Fon Kodu: TFR.I.M., Kutu: 25, Gömlek: 2424, Tarih: H-29.12.1337.
- [30] BOA, Fon Kodu: ZB, Kutu No: 311, Gömlek No: 18, Tarih: R-26.01.1324.
- [31] Bulut, Sedef (2013), “Türkçülerin Penceresinden Osmanlı’da Kadın Meselesi ve Orta Asya Referansı”, *Tarihin Peşinde*, Sayı 10, (313-336).
- [32] Ceyhan, Erdal (2004), *Türk Eğitim Tarihi Kronolojisi (1299-1997)*, Ulusal Yayınları, Edirne.
- [33] Çakır, Serpil (1994). *Osmanlı’da Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul.
- [34] Çelik, Birten (2015), “Osmanlı Gümrüklerinde Kadın İstihdamı: Kadın Gümrük Kolcuları (1901-1908)”, *Belleten*, Cilt LXXIX, Sayı 286, (1003-1038).
- [35] Devellioğlu, Ferit (2007), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Aydın Sami Güneyçal (Yay.Haz.), Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.
- [36] Dığıroğlu, Filiz (2007), *Memalik-i Osmani Duhanları Müşterekü’l-Menfaa Reji Şirketi Trabzon Reji İdaresi (1883-1914)*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul.
- [37] Dulum, Sibel (2006), *Osmanlı Devleti’nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)*, Osmangazi Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- [38] Engin, Nuri (2021), *Osmanlı Döneminde Erzurum Polis Mektebi (1911-1917)*, Bitlis Eren Üniversitesi, Bitlis. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- [39] Erdem, Yasemin Tümer ve Yiğit, Halime (2010), *Bacıyân-ı Rûm’dan Günümüze Türk Kadınının İktisadi Hayattaki Yeri*, İstanbul, Ticaret Odası.
- [40] Erdoğan, M. Akif (1997), “Prof.Dr. Ronald C.Jennings (1942-1996)”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Sayı 8/8, (479-482).
- [41] Ergin, Osman (1977), *Türkiye Maarif Tarihi: İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve San’at Müesseseleri-dolayısıyla- Cilt: 1-2*, Eser Kültür Yayınları, İstanbul.
- [42] Eryılmaz, Bilal (1992), *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*. İşaret Yayınları, İstanbul.
- [43] Findley, Carter V. (1996), *Kalemîyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, Çev.: Gül Çağalı, Güven Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- [44] *Geçmişten Günümüze Fotoğraflarla Mesleki ve Teknik Eğitim (11.YY-21.YY)* (2019), Selvinaz Aydın ve Ülkü Özdemir (Haz.), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- [45] Gökdemir, Oktay (1994), *Aydın Vilayeti’nde Tütün Rejisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi / Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir. (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- [46] Gör, Emre (2018). *II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı İstihbarat Ağı (1876-1909)*, Hacettepe Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- [47] Gün, Taner (2021). *II. Meşrutiyet Döneminde “Emniyet-i Umûmiye Müdürlüğü’nün” Kuruluşu ve Gelişimi (1909-1918)*, Harran Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- [48] Günaydın, Nimet (1967). “İlk Kadın Memurlar”, *Hayat Tarih Mecmuası*, Sayı 1/4, (66-67).
- [49] Güney, Remzi (2008). *Osmanlı’nın Son Döneminden Cumhuriyet Dönemine İstihbarat Teşkilatlarının Tarihi Süreçleri ve Polis İstihbarat Tarihi*, Kırıkkale Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- [50] Gürhan, Veysel (2017). “18. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kadın ve Hukuk: Amid Mahkemesinde Kadınların Hak Arama Süreçlerine Dair Bazı Değerlendirmeler”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, Sayı 6/3, (1644-1664).

- [51] Hasan Neş'et (2019), *Meşrutiyet'te Polis*, Çeviri Yazı: Menderes Alpkutlu, Polis Akademisi Yayınları, Ankara.
- [52] İlater, Erdal (2002), *Millî İstihbarat Teşkilâtı Tarihçesi: Millî Emniyet Hizmetleri Riyâseti (M.E.H./M.A.H) (1927/1965)*. Millî İstihbarat Teşkilâtı Basımevi, Ankara.
- [53] İstanbul Emniyet Müdürlüğü resmi örün sitesi, [https://www.istanbul.pol.tr/Ana Sayfa/Tarihçe](https://www.istanbul.pol.tr/Ana_Sayfa/Tarihçe), Erişim Tarihi: 04.06.2021.
- [54] Jennings, Ronald C. (1975). "Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records-The Sharia Court of Anatolian Kayseri", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Sayı XVIII/1, (53-114).
- [55] Kâhya, Esin, (1992), "Tanzimatta Eski ve Yeni Tıp", *150. Yılında Tanzimat*, içinde (s. 289-302), Hakkı Dursun Yıldız (Yay.Haz.), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- [56] Kaplan, Leyla (1998). *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- [57] Karabekir, Kâzım (1998), *Gizli Harp: İstihbarat*, Emrullah Tekin (Yay.Haz.), Kamer Yayınları, İstanbul.
- [58] Karabulut, Andaç (2005), "Dünya Tarihinde İstihbaratın Önemi", *Dünyayı Yöneten Güç İstihbarat Bilimi*, içinde (s. 239-254), Sait Yılmaz (Ed.), Kripto Basım Yayın Dağıtım, Ankara.
- [59] Karadoğan, Umut (2018). "Meşrutiyet Döneminde Hukuksal ve Toplumsal Alanda Kadın Algısı, Nisa Hapishaneleri Örneği", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Sayı 5 (17), (295-333).
- [60] Karan, Kaya (2014). *Geçmişten Günümüze Türk İstihbarat Teşkilatı*, Kripto Basım Yayın, Ankara.
- [61] Kaynar, Süleyman (2002). *Tarihi Süreç İçerisinde Türk Polis Teşkilatı'nın Kuruluşu, Organizasyonu, Fiziksel Yapılanması, Aday Seçme Şekli, Eğitim Programları ve Eğitim Süreçleri Üzerine Bir Araştırma*, Niğde Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- [62] Kodaman, Bayram ve Saydam, Abdullah (1992). "Tanzimat Devri Eğitim Sistemi", *150. Yılında Tanzimat*, içinde (s. 475-496), Hakkı Dursun Yıldız (Yay.Haz.), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- [63] Kodaman, Bayram (2007), "Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 16, (1-24).
- [64] Kumaz, Şefika (1991), *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*. T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, Ankara.
- [65] Kumaz, Şefika (2013), *Osmanlı Kadınının Yükselişi (1908-1918)*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- [66] Levent, Zeynel (2015), "20.Yüzyıldan Günümüze Türklerde İstihbarat Eğitim Süreci", *Teşkilat-ı Mahsusa'nın 100.Yılında Türk İstihbaratı*, içinde (135-174), Ümit Özdağ ve Merve Önenli Güven (Ed.), Kripto Basım Yayın Dağıtım, Ankara, 2015.
- [67] Makal, Ahmet (1997), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920 (Türkiye Çalışma İlişkileri Tarihi)*, İmge Kitabevi, Ankara.
- [68] Mutlu, Şamil (1996), "II. Meşrutiyet Devrinde İstatistik Bilgileriyle Eğitim", *Belgeler Dergisi*, Sayı XVII/21, (127-144).
- [69] Ortaylı, İlber (1981), *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- [70] Özcan, Abdülkadir (2014), "Zaptiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Cilt 44*, içinde (s. 128-130), TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul.

- [71] Özdemir, Cüneyt (2009), *Önemli İşler Dairesi: Derin Devletin Yeni Sahibi*, Doğan Kitap, İstanbul.
- [72] Özel, Şaban Ali (2019), *Türk Polis Teşkilatı'nın Gelişiminde Batı'nın Etkisi*, Ordu Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- [73] Özger, Yunus (2012), “Osmanlı’da Kadınların Memuriyette İstihdamı Meselesi ve Sicill-i Ahvâlde Kayıtlı Memurelerin Resmî Hâl Tercümeleleri”, *History Studies*. Sayı 4/1, (419-447).
- [74] Özkan, Tuncay (2003), *MİT’in Gizli Tarihi*, ALFA Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
- [75] Özkul, Ahmet Sait (2012), “19. Yüzyıl Türk Yükseköğretiminde İşletme Eğitimi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 16, (223-241).
- [76] Pakalın, Mehmet Zeki (1993), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt: 3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- [77] Sakaoğlu, Necdet (2003), *Osmanlı’dan Günümüze Eğitim Tarihçesi*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- [78] Şahin, Eyüp, Tunç, Zafer ve Töre, Rahmi (2010), *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türk Polis Teşkilatında İlk Kadın Görevliler*, Emniyet Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- [79] Şanal, Mustafa (2004), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kız Öğretmen Okulunda Görev Yapan Kadın İdareci ve Öğretmenler ile Okuttukları Dersler”, *Bellekten*, Sayı LXVIII/253, (649-670).
- [80] Şimşek, Erdal (2012), *Türkiye’de İstihbarat Savaşları ve MİT*, Destek Yayınları, İstanbul.
- [81] Şimşek, Halil (2006), *Lozan’ın Getirdiği Statü ve Türkiye’de Azınlıkların Durumu (1923-1974)*, Hacettepe Üniversitesi / Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü. (Doktora Tezi).
- [82] T.C. İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü resmi örün sitesi, <https://www.egm.gov.tr/AnaSayfa/Tarihçe>, Erişim Tarihi: 03.06.2021.
- [83] T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü resmi örün sitesi, https://www.vgm.gov.tr/vakiflarimiz/genel_bilgi, Erişim Tarihi: 09.01.2022.
- [84] Tongur, Hikmet (1946). *Türkiye’de Genel Kolluk Teşkil ve Görevlerinin Gelişimi*, Kanaat Basımevi, Ankara.
- [85] *Türk Polis Tarihinden Belge ve Fotoğraflar*, (2012), Eyüp Şahin (Gn. Koor.), Bilal Kağan Türkarıslan ve Uğur Akıl (Yay.Haz.ve İnc.), Emniyet Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- [86] Uğurcan, Sema (1992), “Tanzimat Devrinde Kadının Statüsü”, *150. Yılında Tanzimat*, içinde (s. 497-510), Hakkı Dursun Yıldız (Yay.Haz.), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- [87] Uğurlu, Mehmet Cemil (1997), “14 Mart Tıp Bayramı’nın Düşündürdükleri”, *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, Sayı 50/1, (1-5).
- [88] Van, Nurettin (2015), “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İstanbul’da Güvenlik (1839-1918), Antik Çağ’dan XXI.Yüzyıla”, *Büyük İstanbul Tarihi Ansiklopedisi*, Cilt: 3, (118-133).
- [89] Yayla, Mehmet (2010), *Devlet Sırlarına Karşı Suçlar ve Casusluk*, Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- [90] Yolalıcı, M. Emin (1999), “XX.Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Devleti’nde Eğitim ve Öğretim Kurumları”, *Osmanlı Ansiklopedisi Cilt: 2*, içinde (s. 281-296), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- [91] Yurtsever, Erdal (2008), *Milli Mücadele Dönemi İstihbarat Faaliyetleri: Örnek Olay İncelemesi (1919-1922)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- [92] Yüksel, Ahmet (2014), “Osmanlı Devlet Dairelerinde Mesai Kavramı ve Uygulaması (18.-20. Yüzyıllar)”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, Sayı XVI/1, (19-49).
- [93] Zengin, Zeki Salih (2007), “II. Abdülhamit Döneminde Yabancı ve Azınlık Mekteplerinin Faaliyetleri”, *Bellekten*, Cilt 71, Sayı 261, (613-652).

EKLER

Ek-1: Kadınların istihbarat memuriyetinde istihdamı amacıyla İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından Dahiliye Nezareti Celilesine gönderilen yazı.

Kaynak: BOA, Fon Kodu: DH.İD., Kutu No: 65, Gömlek No: 16.2, Tarih: R-11 Şubat 1327.

Ek-2: Kadınların istihbarat memuriyetinde istihdamının uygunluğuna dair Dahiliye Nezareti Celilesi tarafından İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumiyesine gönderilen cevabi yazı.

۵۹۴۵

داخلیه نظارتی مخبرات عمومیہ دائرہ میں شعبہ ۴

لائیو البلیس شعبہ ۶۰۰۵	تاریخ	مینی	موسوی	لوراق نومروس
مقابلہ ایڈنٹر	تاریخ تیس	تاریخ تیس	تاریخ تیس	تاریخ تیس
	۲۴	۲۴	۲۴	۲۴

استادوں پر مبنی صورت فہرست

۱۱ سالہ لکھ تاجی و ۱۱ سالہ تکرہ جو ایڈر
تاجیہ انصاف و انصاف سے لکھ ایڈر و ہم استخبارات ماہر لکھنؤ دارالعلوم
تاجیہ و ہم ایڈر...

Kaynak: BOA, Fon Kodu: DH.İD., Kutu No: 65, Gömlek No: 16.1, Tarih: R-13 Şubat 1327.

Journal of Universal History Studies

Savaş Tarihine Yön Veren Silah: Türk Kompozit Yayı ve Tamamlayıcı Unsurları¹

**A Weapon That Shaped the History of War: Turkish Composite Bow and
Complementary Elements**

Submission Type: Research Article

Received-Accepted: 27.05.2022 / 19.06.2022

pp. 32-50

Journal of Universal History Studies (JUHIS) • 5(1) • June • 2022 •

Samet İkibeş

Kocaeli University, PhD Student, Department of Archeology, Kocaeli, Turkey

Email: samet_ikibes@hotmail.com

Orcid Number: 0000-0002-0116-9049

Cite: İkibeş, S. (2022). Savaş Tarihine Yön Veren Silah: Türk Kompozit Yayı ve Tamamlayıcı Unsurları .
Journal of Universal History Studies , 5 (1) , 32-50 . DOI: 10.38000/juhis.1122432

¹ This article is analyzed by two reviewers and it is screened for the resemblance rate by the editor/ Bu makale iki hakem tarafından incelenmiş ve editör tarafından benzerlik oranı taramasından geçirilmiştir.

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed/ Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

* This work is licensed under a [Creative Commons BY-NC-SA 2.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.0/) (Attribution-Non Commercial-Share Alike).

Öz

Yaylar, basit ve kompozit olmak üzere ikiye ayrılır. Ancak kendi içerisinde farklı alt tiplere de ayrılabilmekteydiler. Kompozit yayları basit yaylardan ayıran en temel özellik, üretim aşamasında ahşap haricinde farklı malzemelerin de kullanılmış olmasıdır. Makalemizin konusunu oluşturan Türk yayı ise kompozit yapıdadır. Üretim aşamasında kullanılan farklı malzemeler sayesinde yayın dayanıklılığı artmış ve uzun yıllar yapısı bozulmadan ilk günkü gibi kullanım görmüştür. Hatta bu özelliği sayesinde babadan oğula miras kaldığını da söyleyebiliriz. Türk kompozit yayı refleks olarak kurulur. Yani yay sabit yönünün aksine terse doğru kurulmaktaydı. Refleks oluşu yayın gücünü arttırmış, bu sayede oklar uzak mesafelere ulaşmıştır. Yayların mermisi işlevinde olan okların yapımı da oldukça meşakkatliydi. Çünkü düzgün üretilmeyen okun hızı ve yönü istenilen düzeyde olamazdı. Oklar birden fazla bölüme ayrılmakta olup esas vurucu kısımları temren, soya bölümüdür. Temren ve soya kullandıkları malzemeye göre ayrılmalarının yanında ek olarak farklı tipolojilerde de üretilmiştir. Yay kullanımı için yardımcı ekipmanlar olan zihgir ve ok sadağı okçulukta bulunmak zorundaydı. Zihgirler, ok kirişinin sağ başparmağa vereceği hasarı önleyen başparmak yüzükleridir. Sadaklar ise daha çok organik malzemeden üretilen yapısıyla okların taşınması görevini üstlenen yardımcı ekipmandır.

Anahtar Kelimeler: Okçuluk, Türk Kompozit Yayı, Temren, Zihgir, Sadak.

Abstract

Bows are classified into two groups: basic and composite. However, these groups may also be sub-grouped in different types. The most important feature that distinguished composite bows from basic bows was that different materials other than wood were also used for the production of composite bows. Turkish bows analysed under this article are of a composite type. Thanks to the different materials used at the stage of production, these bows were more durable and it was possible to use them for many years without any deformation just like the first day. One could say that these bows are inherited from father to son because of this feature. A Turkish composite bow is strung reflexively. In other words, the bow was strung contrary to the fixed direction. This reflexivity made the bow stronger and so it was possible to shoot the arrows to a long distance. It was troublesome to make arrows serving as a bullet for a bow. This was because an arrow that was not made properly would not be fast enough and properly guided. An arrow is divided into more than one part with the arrowhead being the most important one. An arrowhead is divided by the material used for the production and, also there are different typologies. Thumb rings and quivers, the auxiliary tools to use a bow, were essential for archery. A thumb ring was used to prevent the bowstring from damaging the right thumb and, a quiver was auxiliary equipment made of organic materials to hold the arrows.

Keywords: Archery, Turkish Composite Bow, Arrowhead, Thumb Ring, Quiver.

Giriş

İnsanlık tarihi boyunca yay neredeyse her dönem önemli bir saldırı silahı olarak kullanılmıştır. İnsanoğlu hayvanların etinden, sütünden, derisinden ve kemiklerinden (alet yapımı için) doğası gereği yararlanmak zorundaydı. Bu doğrultuda henüz evcilleştirilmemiş hayvanları avlamak için saldırı silahlarına ihtiyaç duydular. Duydukları ihtiyaçla zamanla saldırı silahlarından mızrak, cirit ve yayı geliştirdiler. Mevcut silahların temrenlerini doğada var olan taşlar ve hayvan kemiklerinden elde ettikleri ürünlerden tasarladılar. Geliştirilen saldırı silahlarının önem dereceleri konusunda yorum yapacak olursak yayın daha önemli konuma sahip olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü yay yardımıyla atılan ok, yırtıcı veyahut av hayvanlarına güvenli bir mesafeden atış imkânı sunmaktadır. Mızrak ve ciriti incelediğimizde de bu silahların belirli mesafeden atış imkânı sundukları aşıkardır. Ancak belirtilen silahların kat ettiği mesafeler, bu silahları fırlatan kişilerin gücüyle doğru orantılı olacaktır. Bu sebeple silahların hedeflenen cisme ulaşabilmesi için hedefe oldukça yaklaşması gerekiyordu. Zamanla mızrak ve ciritin merkezine fırlatma gücünü artırmak amaçlı organik malzemeden üretilmiş materyaller eklendi. Bu doğrultuda oluşturulan gerilim sayesinde mızrak ve cirit daha uzak mesafelere atılabildi. Ancak yine de okun ulaşabildiği mesafelere atılabildiklerini söylemek oldukça güçtür (resim 1).

Arkeolojik veriler ışığında yay kullanımının çok erken devirlere dayandığını hem mağara resimleri hem de kazılar sırasında elde edilen ok uçları ortaya koymaktadır. Örnek olarak İspanya'da Los Caballos mağara resimlerini gösterebiliriz (resim 2). En eski veriler ise avcı ve toplayıcılığın esas olduğu Paleolitik Çağ'ın geç evresine tekabül etmektedir (Yönel ve Türkmen, 2017, s. 525). Neolitik Çağ'a gelindiğinde ok yapısında gelişme gözlemlenir. Temren artık eskisi gibi okun gövde kısmına bağlanmayıp bunun yerine ahşap kesilip temren yapıştırma tekniği ile oka sabitlenmeye başlanmıştır (Childe, 1957, s. 271). Bu durum bizlere savaş teknolojisinde yeni gelişmeler meydana geldiğini gösterir. Çünkü zamanla insanın hayvanlar ile mücadelesinin yanına kendi türü olan insanla mücadelesi de eklenmiş ve bu durum gün geçtikçe daha önemli konuma geldiğinden, yeni savaş teknolojileri geliştirmeye ihtiyaç duymuşlardır. Ayrıca ortaya çıkan durumlar yayın önemini arttırmış, yeni tip zırhlara göre yeni yay ve oklar geliştirilmesini zorunlu kılmıştır.

Türk devletlerinin tarih sahnesine çıkmasıyla beraber yay ve okun toplum açısından önemi ve konumu diğer uygarlıklara nazaran farklı bir boyuta ulaşmıştır. Şüphesiz tüm uygarlıklarda yay ve ok önemli bir yere sahip olmuştur; ancak Türkler'de olduğu kadar büyük saygı görmemiştir (Loades, 2016, s. 13). Arkeolojik buluntular incelendiğinde bu durumun kanıtı olarak Türk toplumlarının sıradan mezarlarında bile ok ile bağlantılı parçalar elimize geçmesiyle açıklayabiliriz (Durmuş, 2019, s. 5-6). Ayrıca şunu da belirtmemiz gerekir ki bozkır yaşamı ve onun savaş stratejisine etkisi yay ve okun toplumdaki değerini etkilemiş olmalıydı. İslamiyet ile birlikte okçuluk üzerine: "*Ok atmayı öğreniniz ve ondan yüz çevirmeyiniz zira iki hedef arasındaki mesafe, cennet bahçelerinden büyük bir bahçedir.*" gibi hadislerin verilmesi, yay ve okun dini olarak kutsal görülmesini de sağlamıştır (Tuzcuoğulları ve Serçemeli, 2019, s. 7547; Küçük, 2018, s. 184). Ancak 16. yy. ve sonrasına gelindiğinde yayların savaş sırasındaki kullanımı giderek azalmaya başladı. Çünkü 16. yy. ve sonrasında modern silahların atası diyebileceğimiz ateşli silahların yaygınlaşmasıyla yayın savaş sırasındaki kullanımı etkilendi ve savaş alanlarındaki popülerliğinin yavaş yavaş yitirilmesine sebep oldu (Bir, Kaçar vd., 2006, s. 39-40).

Eski Türk devletlerinde yay ve okun siyasi ve kültürel açıdan birçok kullanım alanı bulunuyordu. Bu uygulamalardan bazıları şu şekildeydi: Oklar, elçiler aracılığıyla buyrukları altındaki (tabi) halkların yöneticilerine teslim ediliyordu (Turan, 1945, s. 308). Sözlü ileti haricinde teslim edilen okların buradaki

amaçları Han, Hakan ve Sultanlar'ın tabi devletten asker talebinde bulunduğunu belirtmek amaçlıdır. Ancak zamanla bu uygulama tabi devletlere ok teslim edilmesi şeklinden Selçuklular ile yazılan mektupların yay ve ok sembolleri ile damgalanmasına dönüşmüştür (Özkafa, 2018, s. 1648). Güç ve hakimiyet sembolü olarak sikkeler üzerindeki betimlemelerde de ok kendisine yer bulmuştur (resim 3). Ayrıca yay ve okun doğum ve evlilik gibi yaşamın neredeyse her alanında kullanım gördüğünü de söyleyebiliriz (Ayrıntılı bilgi için bakınız Turan, 1945, s. 305-318).

Tarih boyunca her toplum, ülke toprakları ve vatandaşlarını korumak için askeri eğitimlere önem vermiştir. Fakat eğitimlere başlama yaşları toplumdan topluma değişiklik gösterebilmekteydi. Örneğin: asker millet diyebileceğimiz toplumlarda eğitimler henüz çocuk yaşlarda başlamaktaydı. Bu durumu Türk devletleri içerisinde örneklendirecek olursak Hunlar ve Selçuklular'da da askeri eğitimler çocuk yaşlarda başladığını belirtebiliriz (Gülensoy, 2011, s. 95; İbn Bibi, 1956, s. 281). Eğitimleri yay kullanma olarak ele aldığımızda henüz küçük yaşlarda verilmesi yerinde bir karardır. Çünkü yay kullanımında uzmanlaşma oldukça zaman isteyen bir uygulamadır. Bu sebeple küçük yaşlarda başlanılan eğitim ile çocukların yetişkin olmadan gerekli uzmanlığa erişmeleri sağlanmış oluyordu. Eğitimlere ilk olarak yakın menzilli hedefler kullanılarak başlanırdı (Loades, 2016, s. 59). Tabi eğitimlerin ilerlemesiyle birlikte hedefler de doğru orantılı olarak zorlaşmaktaydı. Belirtilen zor hedefler için sese duyarlılık kazandırılmaya çalışılan hedefleri örneklebiliriz. Arap ve Hint okçuluğunda böyle bir eğitimle karşılaşırız. Türk devletlerinde de bu tip bir eğitimin verilmiş olması olasıdır. Mevcut eğitim uygulamasında okçunun gözleri açık veyahut kapalı olabilmekte daha sonra eğitici tarafından bronz bir kaba atılan sert cisimle ses çıkarılıyor ve okçunun hemen ses yönüne ok atması bekleniyordu (Faris ve Elmer, 1945, s. 134; Vasistha, 2003, s. 65-66). Ses yönüne doğru ok atma eğitimleriyle okçuların her an tetikte olmaları sağlanmıştır. Ancak savaş sırasında istenilmedik durumlara sebebiyet vermemesi için okçuların reflekslerini çok iyi kontrol etmeleri gerekmektedir.

Türk devletlerinde savaş stratejileri içerisinde atın bir önemli yeri bulunuyor ve dolayısıyla okçuların da çok iyi at binicileri olmaları gerekiyordu. Bu bakımdan okçular, eğitimler sırasında at biniciliği dışında at üzerinde en rahat atış pozisyonları gibi eğitimler de almış olmalıydılar.

Atlı okçuluk bazı araştırmacılara göre ilk olarak Mezopotamya ve Anadolu coğrafyasını kapsayan uygarlıklarda savaş arabası okçuluğundan geliştirilmiştir. Bir örnek vermek gerekirse Assurlular'ın savaş arabası okçuluğunu atlı okçuluğa MÖ 9. yy.'da uyarladıkları aktarılmaktadır (resim 4) (Loades, 2016, s. 59). Assurlular'ın atlı okçuluğa önem vermelerinin nedenini bu okçuluk tarzının at arabası okçuluğuna göre olaylara daha hızlı müdahale edip olabildiğince az hasarla bölgeyi terk etme imkanı sağlamasıyla açıklanabilir. Fakat atlı okçuluğun kökeni hakkındaki fikrimiz şu şekildedir: Bozkır topluluklarında at birçok uygarlığa göre daha önemli konuma sahip olmuş ve yaşamın neredeyse her alanında kendisine yer bulmuştur. Bu bakımdan atlı okçuluğunun kökeni olarak Asya'nın daha doğulu uygarlıklarının olabileceğini söyleyebiliriz.

Atlı okçulukta istenilen hedefe daha sağlıklı ok atabilmek için eyer ve üzengeye ihtiyaç duyulur. Eyer okçunun at üzerindeki dengesini sağlamaya yarıyorken üzengeyse at üzerinde okçunun istenilen duruş pozisyonunu almasına yarar sağlamaktaydı. Ancak eyer ve üzenge olmadan da at üzerinden ok atmak mümkündü. Nitekim Assurlular, İskitler ve Partlar eyerleri olmadan eyer yastıkları kullanarak ok atarlardı.

1. Türk Kompozit Yay

Kompozit yaylar, diğer basit tür yaylara göre daha gelişmiş bir türüdür. Nitekim basit yayların av ve savaş sırasındaki olumsuz özellikleri bu yay çeşidiyle minimum düzeye indirilmeye çalışılmıştır. Herhangi bir yayın kompozit olabilmesi, onun ana malzemesini oluşturan ahşap dışında farklı eklenti malzemelere de sahip olmasına bağlıdır. Çoban'a göre ise bir yayın kompozit olarak isimlendirilmesi için en az dört farklı malzemeden üretilmesi gereklidir (Çoban, 2017, s. 11). Belirtildiği üzere farklı malzemelerden üretilmiş yay, daha kaliteli ve basit yaylara göre daha avantajlı bir silah olmuştur. Kompozit yaylar tarih boyunca Türkler haricinde de birçok medeniyet tarafından kullanım görmüştür. Örneğin: Çin, Mısır gibi medeniyetler tarafından da kullanılmıştır (ayrıntılı bilgi için bakınız Loades, 2016).

Kompozit yayların kökeni konusunda henüz elimizde sağlam bir kanıt bulunmamaktadır. Bununla birlikte araştırmacılardan bazıları ilk örneklerinin Erken Neolitik Dönem'e kadar gittiğini belirtir (Boit, 1991, s. 70). Bazı araştırmacılara göre kompozit yay Akad, Uruk veyahut daha doğuda yer alan uygarlıklarda keşfedilmiştir (Kegan, 1995, s. 126; Emeneav, 1953, s. 78). Ancak kesin sonuçlara ulaşabilmek için daha kapsamlı araştırmalar yapılması gerekir.

Türk kompozit yayı hakkındaki birtakım bilgileri ilk olarak yabancı kaynaklardan öğreniyoruz. Bunun sebebi ise M.S. 6. yy.'a kadar eski Türk devletlerinin yazılı belge bırakmamış olmalarından kaynaklanır (Bozdemir, 1982, s. 5). Türk yayının nasıl ortaya çıktığı konusunda onların tercih ettikleri bozkır yaşamı bu duruma açıklık getirebilir. Onlar henüz çocuk yaşta at binmeyi ve yay kullanmasını öğrendiler. Bu bakımdan kültürel olarak Türkler için at ve yay ayrılmaz bir ikili olmuştur. At üzerinde kullanılan yayın kullanışlı olması yani okçunun hareket kabiliyetini sınırlamaması gerekiyordu. Uzun yaylar at üzerinde okçunun hareket kabiliyetini sınırlayacağından daha kullanışlı yapıya sahip olan kısa Türk kompozit yayını geliştirmiş olmalıydılar. Türk tarihi boyunca bu yaylar hep gelişim safhasında olmuş ve farklı tip kompozit yayların olumlu yönleri gözlemlenerek Osmanlı Dönemi'nde en gelişmiş formuna ulaşmıştır (Aksoy, 2017, s. 2501). Kompozit yay dayanıklılık konusunda basit yay türlerine göre daha önemli yol kat etmiştir. Basit yaylar, ahşabın yapısal özelliklerinden dolayı kısa bir süre kullanıldıktan sonra deforme olmakta ve esnekliklerini kaybetmektedir. Türk kompozit yayları ise yapısal özellikleri sayesinde uzun yıllar kullanılabilir ve babadan oğula miras kalabilmektedirler.

Kompozit yayların üretimi oldukça meşakkatliydi. Birden fazla işlemin belirli sürelerde tamamlanması ve daha sonra yayın kullanıma sunulması gerekiyordu. Esas itibarıyla kompozit yapıya sahip olan yayın yapımı için ahşap, tutkal, boynuz ve hayvan sinirlerine ihtiyaç duyulur. Osmanlı Dönemi yazılı eserleri sayesinde yayın yapısı hakkında fikir sahibi olmaktayız. Günümüzde tarihi kayıtlar baz alınarak benzer örnekler yapılmaya çalışılmıştır. Bu deneysel çalışmalar sayesinde kompozit yayların nasıl üretildiği hakkında daha sağlıklı bilgilere ulaşılmıştır.

Kaynaklarımıza göre kompozit yayların üretim süreçleri genel hatları ile şu şekildedir. Yayın ana malzemesini oluşturan ahşap, akça ağaçtan elde edilir (Mustafa Kani Bey, 2010, s. 109). Aktarılanlar yayın yapımı için akça ağaç kullanıldığı yönünde olsa da bölgeden bölgeye kullanılan ağaç türünün de değişebileceği belirtilebilir. Akça ağaç adını ağır ve sert odunundan alan dayanıklı bir ağaç türüdür (Orman Genel Müdürlüğü, 2015, s. 40). Ahşabının dayanıklı olması, ondan üretilen yayın da dayanıklı olmasını sağlar. Kompozit yay için ahşaba istenilen şekil verildikten sonra, ahşabın kurumması için uygun ortamda bir sene kadar bekletilmesi gereklidir (Yücel, 1999, s. 246). Sonrasında yay kollarına eklenti olarak öküz

boynuzları ilave edilir. Buradaki amaç yayın esnemesinden kaynaklı kırılmasını önlemek amaçlıdır. Kullanılan boynuzlar bölgeden bölgeye hayvan popülasyonuna bağlı olarak farklı hayvanların boynuzlarından yararlanıldığı da olmuştur. Bir kompozit yayın üretiminde kullanılacak boynuzlar kural olarak aynı hayvandan temin edinilmeliydi. Boynuzlar ilk olarak ısıtılır ve istenilen forma getirilirdi (Özden, Gündüz vd., 2009, s. 160). Daha sonra kuruması için bekleme işlemine geçilmektedir. Kuruma işlemi boynuzlara göre değişebileceğinden kuruma süreleri konusunda herhangi bir netlik yoktur. Kompozit yay imalinde kullanılacak hayvan sinirleri yayın dışarı bakan kısmına (sırt kısmı) sarılırdı. Bu işlem için öküzlük sinirleri kullanıldığı belirtilse de farklı hayvanların sinirleri de kullanılmış olmalıydı. Nitekim Osmanlı'da menzil yayları için inek siniri kullanılmıştır (Özden, Gündüz vd., 2009, s. 160). Sinirler kurutulur, kaynatılır ve dövülmesinin ardından yayın dış yüzeyine sarılırdı. Üretim aşamasında kullanılan malzemelerin birbirlerine daha sağlam tutunabilmesi için tutkala da ihtiyaç duyulurdu. Balık veya cega tutkalı bu işlem için kullanılırdı (Yücel, 1999, s. 247). Cega olarak isimlendirilen tutkal, yayların dış yüzeyinde kullanılan hayvan sinirlerinden arta kalan kısımların eritilerek tutkal kıvamına getirilmesiyle oluşturulmaktaydı. Balık tutkalıysa tatlı su balığı olan Mersin balığının hava kesesi ve damak mukozasından elde edilirdi. Yay, belirtilen işlemlerin kusursuz bir şekilde gerçekleşmesinin sonucunda hilal biçimli şekle sahip olurdu (çizim 1). Son olarak işlemlerin tamamlanabilmesi için yaya kırıış takılması gerekirdi. Kırıış için ibrişim ipliği², at kuyruğu, hayvan siniri ve derisi kullanılırdı. Yaya takılma işlemiyse yayın sabit durduğu yönün tam aksi yönüne yani kabza kısmı dışarı bakacak şekilde gerilerek gerçekleştirilirdi.

Kompozit yay, yapısı itibarıyla farklı bölümlere ayrılır. Bu bölümler kabza, tir geçimi, sal, kasan gözü, kasan, baş ve tonç kertiğidir (çizim 1). Kabza, yayın kavranma ve hedef alınmasına yarayan bölümdür. Bu bölümün okun yön alma kabiliyetini etkilememesi için sert ve tek parçadan üretilmesi gereklidir (Boit, 1991, s. 76). Tir geçimi okun kabza ile bulunduğu yerdir, sal ise yayın esneyen bölümlerine denilir. Yayın çalışma prensibinde gerginlik sal kısmı üzerindedir. Kasan olarak isimlendirilen bölümler sal ve baş arasında yer almaktadır. Bu bölümlerin esneklik payı mümkün olduğunca azdır. Baş, kasan ile tonç kertiği arasında kalan bölümdür. Tonç kertiği, yay kırıışının takıldığı bölümdür. Kırıışın daha rahat yerleşmesi için tonç kertiği hafif içeri doğru çıkıntılı yapıdadır. Tonç kertiğine kırıış sürtünmesi sonucu zarar gelmesini önlemek amacı ile kertik kısma deri gibi organik malzemeler de eklenilebilmektedir.

Türk kompozit yayı bilhassa Osmanlı Dönemi'nde işlevlerine göre farklı tiplerde tasarlanabiliyordu. Hatta işlevlerine göre farklı boyutlarda da üretiliyorlardı (Yücel, 1999, s. 252). Bunlardan iki tanesi menzil ve darb yaylarıdır. Menzil yayları oku en uzak mesafeye gönderebilmek için tasarlanmış yay tipidir. Türk yayı, 16. yy.'da ateşli silahların yaygınlaşmasıyla savaş sırasındaki değerini yavaş yavaş kaybetse de yaşam içerisinde kendisine her zaman yer buldu. Nitekim Osmanlı Dönemi'nde yay kullanımı önemli bir spor aktivitesine dönüşmüştü. Bu dönemde okçular, oklarını en uzak mesafeye atmak için yarıştılar ve atılan en uzak mesafeye, okların düştüğü yere nişantaşı dikerlerdi (resim 5). Olasılıkla menzil yayları bu spor aktivitesinde kullanım görmüştür. Diğer bir yay tipi ise “darb yayı /zarb yayı” idi.³ Darb

² İpeğin bükülmesiyle elde edilen iplik.

³ Osmanlı'da sert cisimleri yay ve ok ile delme uygulamasına ise “darb atışı” denilirdi. Bu amaçla kullanılan temrenli oklara ise “darb oku” denilmektedir.

yayları, ahşap, demir ve çelik gibi sert cisimleri delmek için kullanılırdı. Bu bakımdan darb yaylarının savaş ve av hayvanları için uygun bir yapıya sahip olduğunu belirtebiliriz.⁴

2. Oklar

Okları modern olarak değerlendirdiğimizde, yayın mermisi işlevinde olduklarını söyleyebiliriz. Mermisiz hiçbir silah düşünülemez gibi yaylar da oksuz düşünülemez. Zaten aksi bir durumda yaylar süs objesi olmaktan öteye gidemezler. Okların üretim aşamalarının da yayların üretiminde olduğu gibi titizlikle tasarlanması gerekiyordu. Çünkü gereken önem gösterilmezse ok, istenilen uzaklığa erişmeden hızını kaybedebilir ya da hedefinden sapabilirdi. Her iki durum da okçunun karşılaşmak istemeyeceği kadar önemli sorunlardır. Bu sebeple en başta ok üretimi için seçilen ağaç türünden başlanılarak tüm işlemlerin bitimine kadar büyük bir önem ve titizlik gösterilmeliydi.

Osmanlı'da ok üretiminde kullanılan ağaç türleri başlıca çam, kayın ve kamıştır (Karaman, 2014, s. 89). Ok genel olarak temren, gövde, yelek ve gez olmak üzere dört bölümden oluşur (çizim 2). Ancak bazı uzmanlarca ok insan bedenine benzetilmiş ve bununla bağlantılı olarak okun bölümlerine insan uzuvlarının adları verilmiştir. Temren-soya, ok uçlarına verilen isimdir. Hedefe hasar veren sivri uçlu bölümdür. Genel olarak temren madeni, soya ise organik (kemik, fildişi vb.) malzemeden üretilen ok uçları için kullanılan adlardır. Gövde okun ahşap kısmıdır. Kaşgarlı Mahmud tarafından "ulun" olarak isimlendirilir (Kaşgarlı Mahmud, 2007, s. 620). Yelek, okun temren ve gövde kısmından sonra gelen bölümü olarak tanımlanabilir. Yelek, okun hedefine doğru sapmadan yol almasını, dolayısı ile hedefine isabet etmesini sağlayan önemli bir bölümdür. Bunun nedeni yelegi meydana getiren tüylerin okun havada aynı bir mermi gibi jiroskopik hareketle kendi etrafında dönerek gitmesini sağlıyor olmasıdır; böylece ok hedefinden sapmazdı. Gez ise okun yelek kısmından sonra gelir. Yay kirişinin takıldığı kertiğe gez adı verilmektedir.

2.1. Temrenler

Ok uçları, okun hareket halinde yüz ölçümünden dolayı elde edinilen basınçla okun hedefe saplanmasına yarayan bölümüdür (çizim. 2). Kullanıldıkları malzemeye göre temren veyahut soya olarak isimlendirilirler. Kaşgarlı Mahmud bu kısma "çirguy" olarak isimlendirmiştir (Kaşgarlı Mahmud, 2007, s. 235). Temren ve soya arasındaki bir farklardan birisi daha önce belirtilmişti. Diğer bir farklılıklarıysa oka takılma biçimleridir. Temren oka takılmadan önce son halini alması gerekiyordu. Ok ucuna takılma öncesi son halini alan temrenin alt ucu iğne gibidir ve bu bölüme temren iğnesi ismi verilir. Takılma işleminde ok ucuna temren iğnesinden daha küçük ölçüde delik açılır, sonra iki kısım tutkalanıp oka sabitlenir, son olarak bu kısım kıvılcımlı küle daldırılır ve birkaç kez yukarıdan aşağı bırakılıp konumu sağlamlaştırılır (Yücel, 1999, s. 284-285). Soya üretimi için ise ilk olarak seçilen organik malzemeye istenilen biçim verilir, sonra ok ucuna takılacağı bölümü ok ucu genişliğinde delinir ve iki parça, tutkalarla birbirlerine sabitlenir, son olarak kıvılcımlı küle soya daldırılıp yanmadan çıkarılır ve yukarıdan aşağı doğru birkaç kez bırakılıp konumu sağlamlaştırılır (Yücel, 1999, s. 285). Yani bu şekilleriyle çoğunlukla temren oka iğneli, soya ise soketli olarak takılır.

Oklar, takılan temren çeşitlerine göre zehirli ok, yangın oku ve ıslık oku (çavuş oku) olmak üzere üç ana gruba ayrılabilir. Zehirli oklar kullanıldıkları dönemin bir çeşit biyolojik-kimyasal silah türüdür. Çünkü çeşitli reaksiyonlar sonucu üretilen veyahut hayvanların zehirlerine bulanmış oklar, rakibe saplandığında kısa

⁴ Türk okçuluğu ile ilgili ileri düzey okumalar için şu ana kaynaklara bakınız: *Cami'ü'l-Hidayet fi 'İlmi'r-Rimayet, Tezkire-i Rumât, Telhis-i Resa'ilat-ı Rumat, Risale-i Kavsiyye der Beyan-ı Zümre-i Tir-Endazan, Minhâcü'r-Rumât...*

sürede acı içerisinde ölmesine neden olmaktadır. Zehir, yılan, bitki ve ölü sığır kemiklerinin belirli işlemlerden geçirilmesi sonucunda elde edinilirdi (Durmuş, 2019, s. 59; Loades, 2016, s. 66). Yangın/ateş okları yerleşim yerleri ve ordugahların ateşe verilmesi için kullanılırdı. Ok uçlarına katran ve reçine sürülerek bu okların yanıcı olması sağlanırdı. Ancak temrenin orta kısmı boş bırakılıp bu boşluğa yanıcı malzeme takılarak da yangın okları yapılırdı (resim 6). ıslık oklarının (çavuş oku), Türk tarihinde Mete (Mao-tun) tarafından icat edildiği aktarılır. Mete babası Teoman'ı (Tuman) öldürtmek için bu oku tasarlamıştır. Aktarılanları kısaca özetleyecek olursak Mete oku tasarlandıktan sonra askerlerinin o nereye bu oku atarsa onların da aynı yöne ok atmalarını ister, birkaç kez bu işlem tekrarlanıp askerlerin sadakatini elde eder. Bu işlemi bir kez de babası Teoman üzerinde dener; neticede Teoman ölür ve saltanatı Mete'ye geçer (Ögel, 2010, s. 6-7). Efsaneler dışında eldeki veriler ıslık okunun Orta Asya konar-göçerleri ya da Doğu Asya bozkırında yaşayan toplumlar tarafından bulunmuş olduğu yönündedir (Öngel, 2001, s. 203). İsimlendirilmesi ise ses çıkarmasından kaynaklı, ses çıkaran (ıslık çalan) veyahut vızlayan ok şeklindedir. Ancak Osmanlı Dönemi'nde "çavuş oku" olarak isimlendirilir (Ögel, 2010, s. 8). Okun ses çıkarması temrene delik açılmasıyla elde edinilir. Hareket esnasında havanın bu delik ile teması sonucunda ses çıkmaktadır. Bu ok türü hem avlarda hem de savaşta kullanılmıştır. Av esnasında okun çıkarmış olduğu ses, hayvanların korkup saklandıkları yerden çıkmalarına neden olur (Durmuş, 2019, s. 58). Savaşta okçuların aynı anda ıslık oku kullandıkları düşünülürse binlerce okun birlikte muazzam bir ses çıkaracakları kesindir. Ortaya çıkan ses, rakip ordusunu ve binek hayvanlarını psikolojik olarak etkiler ve yakın muharebe başlamadan rakip ordu mental olarak yıpratılmış olurdu.

Tipolojik olarak ok uçları için kesin bir tipoloji söylemek doğru olmaz. Böyle bir bilgi ancak ok uçları üzerine çok kapsamlı araştırmalar yapılması sonucunda elde edilebilir. Çünkü ok ucu tiplerinde tarih boyunca sürekli gelişim yaşanmıştır. Örneğin M.S. 8-10. yy. da Göktürkler'in kullanmış oldukları temren tiplerine göre düşmanları yeni tip savunma teçhizatları geliştirdiler (Çerezci, 2017, s. 30). Gelişen yeni tip zırhlar için farklı tiplerde ok uçları da geliştirilmiş olmalıydı. Fakat araştırmamız doğrultusunda yalnızca Orta çağ temrenleri için konuşacak olursak yassı, üç kenarlı, dörtgen kesitli (bodkin), konik uçlu, hilal başlı ve kancalı ok uçları kullanıldığını söyleyebiliriz.⁵ Belirtmiş olduğumuz tipler kendileri içerisinde de alt tiplere ayrılabilirler. Yassı tip daha çok zırhsız veyahut hafif zırhlı düşman askerleri için kullanılırdı. Olasılıkla ön saflardaki birliklere atılmaktaydılar. Üç kenarlı ok uçları Göktürk devrinde uzak mesafeli hedefler için tercih edilirdi (Çerezci, 2017, s. 30). Bu oklar, kaçan düşman orduları ve menzilli birliklere (okçular vb.) karşı kullanılmış olmalıydılar. Dörtgen kesitli (bodkin) tip, zırhlı düşmanlar ve av hayvanları için kullanılırdı. Delme gücü yüksek olan bu tip, savaş esnasında düşmanı etkisiz hale getirmede önemli rol oynardı. Konik uçlar, zırhsız düşmanları ve binek hayvanlarını vurmak için tercih edilirdi. Savaş esnasında süvariye atından mahrum etmek onun bir kolunu kesmek gibidir. Bu bakımdan savaşta konik uçlu ok kullanımı çok önemlidir. Hilal başlı tip, av hayvanlarını vurmak için ve herhangi bir halatı veya bayrak direğini kesmek için kullanılırdı. Kancalı tip, halk arasında belki de en bilindik temren tipidir. Temren üzerindeki kancalar okun saplandığı yerden zor çıkarılmasına ve bu esnada saplandıkları etin parçalanmasına neden olmaktadır. Tabi ki durum

⁵ Konuyla ilgili yayınlanmış Türkçe yayınlar için bakınız; Jale Özlem Oktay Çerezci, a.g.m., s. 25-44.; Alptekin Yavaş- Zeliha Demirel Gökalp- Ümit Güder- Mehmet Kurt, "Amorium Kazılarında Bulunan Bir Grup Okucu", Tüba-Ar Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi, 18/23, Temmuz 2018, s.179-209.; Alptekin Yavaş, Ortaçağ Temrenleri, Türk Bilimler Akademisi, Ankara 2020.; Erol Altınbaş- Ali Gerengi- Meydan Palalı, "Eskişehir Karacahisar Kalesi Kazısında Bulunan ve Form Veren Ok Uçları Üzerine Tipoloji Denemesi", Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3/13, Haziran 2015, s.1-15.; Eren Aygör, "Konya Gevale Kalesi Kazılarında Bulunan Ok Uçlarının Değerlendirilmesi", Masrop-E Dergi, 11/16, Nisan 2017, s.7-24.

aşırı acı hissi ve kan kaybına neden olmaktadır. Bu sayede muhtemelen yaralanan düşmanın kendine gelebilmesi, iyileşebilmesi ve savaşa yeniden dahil olabilmesi için geçecek süre çok daha uzun sürmekteydi.

2.2. Yelekler

Yelek kısmı genel olarak kanatlı hayvanlardan elde edilen tüyler kullanılarak hazırlanırdı. Ancak tüy yerine farklı malzemeler kullanıldığı da olmuştur. Yelek üretiminde yararlanılan hayvanlar; kuğu, karabatak, kartal, akbaba ve güvercin türündeki kuşlardır. Bu işlem için hayvanların ya kanat ya da kuyruk tüylerinden faydalanılır (Klopsteg, 1987, s. 75). Tüyler kanatlardan elde edilecek ise kuşların, yalnızca tek bir kanatlarından elde edinilmeliydi. Aksi halde ok farklı yönlere doğru eğimli olabilir bu da oku hedefinden saptırabilirdi. Hayvanların sol kanatlarından elde edilen tüyler yüksek hız; sağ kanatlarından elde edilen tüyler ise okun düz bir doğrultuda yol almasını sağlamaktaydı (Klopsteg, 1987, s.75). Bu bakımdan darb oklarına “yelek” hazırlamak için daha çok hayvanların sağ kanat tüyleri tercih edilirdi (çizim 2).

2.3. Gezler

Gezler “adi, başpare ve bakkam” olmak üzere üçe ayrılır. Adi gez, bir okun uç kısmının kirişin geçebileceği ölçülerde yontulmasıyla elde edilirdi. Başpare gez, tek parça olacak biçimde kemik, boynuz ve fildişinden tasarlanırdı. Öncelikle okun genişliğinde delik açılır ve sonra iki parça tutkallanıp birbirlerine sabitlenir. Parçalar birbirlerine sabitlendikten sonra uygun bir kesici alet ile gez kertiği açılır. Bakkam gez, üretiminde bakkam ağacı kullanıldığından bu ismi almıştır. Öncelikle ahşaba gez formu verilip ikiye bölünür. Ok ucu meyilli olarak kesilir. Gez için tasarlanan bakkama da aynı meyil verilir. Tutkal yardımıyla meyilli yüzeylere bakkam parçaları yapıştırılır ve ip yardımıyla etrafı sarılıp kuruması beklenir. Kuruma işlemi gerçekleştirildikten sonra bakkam gezin uç kısmına kadar sinirler sarılır. Sinirlerin kuruma işleminden sonra gez, pürüzlü bölümlerden arındırılır ve sonra gez kertiği açılır. Son olarak ise geze tutkal sürülmesiyle bozulmaların önüne geçilirdi (çizim 2).

Bir okta gez için açılan kertikler oldukça önemlidir. Nitekim gez kertiğinin ölçüleri istenilen düzeyde olmadığında kirişin gezdeki konumu sağlıklı olmayacak ve bu durum okçunun atışını önemli ölçüde etkileyecektir.

3. Yardımcı Ekipmanlar

3.1. Zihgir

Zihgirler okçulukta kullanılan önemli ekipmanlardan biri olan başparmak yüzükleridir (resim 7). Ayrıca zihgir, zehgir ve şast olarak da isimlendirilmekteydi (Yücel, 1999, s. 309). Zihgirler, Türk devletleri haricinde birçok uygarlık tarafından kullanım görmüş ancak bilhassa Asya uygarlıkları için oldukça önemli bir ekipman olmuşlardır. Zihgirler okçunun yay kirişini çeken sağ başparmağına takılmaktadırlar. Kullanım amacı kirişin kolay çekilmesini sağlamak ve bırakılan kirişin parmağı zedelemesini, yarmasını ve nasır oluşmasını önlemektir. Üretiminde deri, boynuz ve madeni parçalar kullanılır. Zihgirlerin kısa yay kirişlerinin çekilmesi için geliştirilmiş oldukları aktarılmaktadır (Ölmez ve Özdamar, 2017, s. 1566). Elimize ulaşan en eski zihgir örnekleri ise Kuzeydoğu Çin’de bulunmuş olup M.Ö. 4700’e tarihlenmektedirler (Koppedraye, 2002, s. 19).

Tipolojik olarak zihgir, kullanıldığı bölgeye ve okçudan okçuya değişiklik gösterebilir. Bu bakımdan zihgir tipleri hakkında herhangi bir tipoloji belirtmek zordur. Okçuların yay kullanırken olabildiğince rahat olmaları gerekliydi. Dolayısıyla parmakları için en rahat zihgirleri tasarlatmış ya da yapmış

olmalıydılar. Her okçunun bir diğer okçunun zihgirini kullanacak durumda olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü kişilerin parmak genişlikleri farklılık göstereceğinden, kullanım esnasında başka bir okçuya pek yarar sağlamayacaktır. Ayrıca belirtmemiz gerekir ki atış esnasında okçunun parmağından çıkan zihgir onun için utanç kaynağıdır. Okçu milletler üzerinde duruma göz attığımızdaysa zihgirin atış esnasında çıkması acemilik göstergesi ve utanç kaynağı olmalıydı. Buna karşın kırılma, kaybolma vb. durumlar için savaşçıların kemerlerine bağlı bir ip üzerinde 3, 4 veya 5 zihgir bulunmaktaydı.

Üretim aşamasında seçilen malzemeye önce standart zihgir şekli verilirdi. Sonra okçunun parmak genişliği mühür mumu yardımıyla alınır (Şekerci ve Atalay, 2019, s. 461). En önemli aşama budur çünkü okçu için uyumluluk hayatidir. Son olarak zihgir, iç kısmına deri yerleştirilmesi ve cilalanması sonucunda teste hazır hale gelirdi. Damak (kaş, kalkan), eşik ve kulak olmak üzere zihgirler üç bölüme ayrılırdı (çizim 3). Damak genel yapısı itibarıyla tınak görünümüne sahiptir. Kirişe karşı parmağı koruyan bölümdür. Kullanım esnasında bu bölüm parmağın avuç içi kısmına bakar. Ancak rakibe yayı kullanmayacağına yönelik güven vermek amaçlı parmağın dış yüzüne (avuç içinin tersi) konumlandırıldığı da görülür (Koppedraye, 2002, s. 32). Eşik, zihgirin kirişe takılmasına yarayan bölümdür. Bazı örneklerde eşik bölümü oldukça çıkıntılı tasarlanabilir. Kulak ise zihgirin iç kısmına yerleştirilen deriye denilmektedir (Loades, 2016, s. 68).

Başlangıçta zihgirler yalnızca kullanım amaçlarına hizmet ettiler. Ancak ilerleyen dönemlerde süs ve statü objesi görevini de yüklendiler. Bu bakımdan zamanla üzerlerine değerli taşlar eklenmiş ve statü simgesi olmuşlardır. Öyle ki bazı örneklerin üzerlerinde yer alan süslerden dolayı esas amaçlarına ters düştükleri gözlemlenmektedir.

3.2. Sadak

Sadak, okçulukta okların taşınmasına yarayan kaplardır. Üretiminde genellikle organik malzemeler kullanılmakta ancak madeni üretilmiş örnekler de bulunmaktadır (resim 8). Bozkır medeniyetleri için sadakların organik malzemelerden üretilmiş olması daha yerinde bir karardır. Çünkü rakiplerine karşı avantaj sağlayabilmek için atlara savaş öncesi, sonrası ve sırasında olabildiğince az yük bindirmeliydiler. Sadakların tasarımları açık veyahut kapalı formda olabilmekteydi. Söz konusu farklı tasarımların esas amacı okçunun oka olabildiğince hızlı ulaşabilmesi ve hareket halinde okların düşmesini önlemektir. Bu sebeple açık veyahut kapalı tipler istenilen bu özelliklere göre tasarlanmışlardır. Okçular, sadaklarını omuzlarına asmakta veya kemerlerine takılan kayış/kayışlar vasıtasıyla belde taşımaktaydılar.

Okçular yanlarında ne kadar fazla ok taşırlarsa savaş esnasında gösterecekleri fayda doğru orantılı olarak o oranda artardı. Bu bakımdan okçular sadakları haricinde çizmeleri ve kemerlerinde de ok taşırlardı. Selçuklu okçularının sadaklarında taşıdıkları ok sayısı 30 ila 50 arasında değişirken Arap okçularının 25 ile 30 arasında ok taşıdıkları belirtilmektedir. (Metin, 2014, s. 148; Faris ve Elmer, 1945, s. 155). İslam öncesi Türk devletlerinde okçuların 100 civarında ok taşıdıkları belirtilmektedir. (Gündüz, Özden vd., 2010, s. 13). Ancak bu sayı okçudan okçuya farklılık göstermiş olmalıdır. Okların nerede taşındıklarına bakmaksızın temren kısımları aşağı, yelek kısmı ise yukarı doğru bakmak zorundadır. Aksi halde okçu, oku hızlı gezleyemez ve hareket esnasında sadak içerisinde çeperele çarpan ok yelekleri muhtemelen zarar görürdü.

Sonuç

Ok ve yay tarih boyunca her medeniyet için önemli bir saldırı silahı olmuştur. Bu durum tabii ki yay kullanımıyla istenilen uzaklıktaki hedefin etkisiz hale getirilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu doğrultuda sürekli yeni tip yaylar geliştirilmiş ve mevcut var olan yayların eksik görülen özellikleri yeni tip yaylar geliştirilerek giderilmeye çalışılmıştır. Türk kompozit yaylarının ortaya çıkışı ve gelişimini sürekli gelişen savaş teknolojisine bir yanıt olarak yorumlayabiliriz. Kompozit yapıya sahip olan Türk yayı, sürekli gelişim içerisinde olmuş ve Osmanlı Dönemi'nde en gelişmiş formuna ulaşmıştır.

Türkler tarih boyunca hilal (turan) taktiği, nehirde saldırı ve arkadan çevirme gibi birçok savaş taktiği ve yöntemi kullandılar (ayrıntılı bilgi için bakınız Kalkan, 1995, s. 138-171). Kullanmış oldukları her taktikte süvarilerin kendilerine has görevleri bulunmuş ve orduda önemli birlikleri oluşturmuşlardır. İslamiyet öncesi ve sonrasında atlı okçular Türk devletleri için orduda olmazsa olmaz diyebileceğimiz birlikleri oluşturmuşlardı. Atlı okçuların kullanmış oldukları yaylar piyade sınıflarına göre farklılık gösterebilmekteydi. Çünkü piyadelerin daha uzun yay tiplerini kullanma imkanları bulunurken atlı birliklerin daha kullanışlı ve atış sırasında olumsuzluk yaratmayacak kısa yay tiplerini kullanmaları gerekiyordu. Bu bakımdan Türk kompozit yayının ufak ve ergonomik oluşu süvariler tarafından diğer yay türlerine göre üstün tutulmasını sağlamıştır.

Türk yayının refleks yapısı sayesinde oklar uzak mesafelere ulaşabildi. Eski Türk devletlerinde bu mesafe 660- 884 m arasındayken Osmanlı Dönemi'nde 850 m civarındadır (Kafesoğlu, 1989, s. 272.; Aksoy, 2017, s. 2472). Söz konusu menzil kapasitelerinden anlaşıldığı üzere Türk kompozit yayı oldukça uzak mesafelerdeki düşmanı etkisiz hale getirmeye imkân sağlamıştır. Bu özelliği sayesinde de birçok yay türünden üstün tutulmuş, farklı uygarlıklarca da kullanılarak savaş tarihinin yönünü değiştiren en önemli uzun menzilli saldırı silahlarından birisi olmuştur (çizim 4).

Türk kompozit yayında ok, zihgir ve sadakları tamamlayıcı unsurlar olarak değerlendirebiliriz. Oklar genel itibarıyla temren, gövde, yelek ve gez olmak üzere dört bölüme ayrılmıştır. Temrenler okun delici kısmını oluşturmaktadır. Gövde okun ahşap yapısını oluşturmakta ve yapısı itibarıyla düzgün bir forma sahip olması gerekmektedir. Yelekler okun kanat kısmını oluşturmaktadır. Kanatlı hayvan türleri veyahut farklı türlerdeki malzemeler kullanılarak üretilmişlerdir. Yapısı itibarıyla okun havada hedefine doğru yön almasını sağlamaktadır. Gezler, kirislerin ok ile temas ettiği bölümdür. Tasarımı istenilen düzeyde olmayan bir gezin, kiris ile teması etkilenecek ve bu sebeple ok hedeflenen cisme ulaşamayacaktır. Aktarılanlardan anlaşılacağı üzere okların her bir parçasının üretimindeki hatalar okların hedeflerine sağlıklı bir şekilde ulaşmasına engel olmaktadır. Bu bakımdan okların her bir parçasının üretimine büyük bir özen gösterilmesi gerekmektedir.

Zihgirler, okçuların kirisleri bırakmaları esnasında ortaya çıkacak olumsuzlukları ortadan kaldırmak için tasarlanmış sağ başparmak yüzükleridir. Zamanla esas kullanım amaçlarının yanı sıra ziynet eşyası ve takı olarak da kullanılmışlardır.

Sadaklar, kemankeşlerin (okçu) oklarını taşımak için kullandıkları kaplardır. Kullanım amaçlarına göre kapalı veyahut açık formda tasarlanabilmişlerdir. Sadakların ok taşıma kapasitesi de hem uygarlıktan uygarlığa hem de okçudan okçuya farklılık göstermiştir.

Kaynakça

- [1] Aksoy, Yaşar Metin (2017), “Türk Yay ve Yapımı”, Uluslararası Gazi Süleyman Paşa Kocaeli Tarihi Sempozyumu III, Kocaeli (24-27 Mayıs 2017 Kocaeli), Kocaeli.
- [2] Altınbaş, Erol; Gerengi, Ali vd. (2015), “Eskişehir Karacahisar Kalesi Kazısında Bulunan ve Form Veren Ok Uçları Üzerine Tipoloji Denemesi”, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı 13, Haziran. (1-15).
- [3] Aygör, Erkan (2017), “Konya Gevale Kalesi Kazılarında Bulunan Ok Uçlarının Değerlendirilmesi”, Masrop-E Dergi, Sayı 16, Nisan. (7-24).
- [4] Bir, Atilla; Kaçar, Mustafa vd. (2006), “Türk Menzil Okçuluğu, Yay ve Okları”, Osmanlı Bilimi Araştırmalar Dergisi, Sayı 1, Aralık. (39-67).
- [5] Boit, Bernard A (1991), Technical Refinements of The Turkish Composite Bow During The Crusading Era, Ohio State University, Ohio. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- [6] Boardman, John (2003), Siyah Figürlü Atina Vazoları, (Gürkan Ergin, Çev.), Homer Kitabevi, İstanbul.
- [7] Bozdemir, Mevlut (1982), Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- [8] Childe, Gordon (1957), The Dawn of European Civilization, Routledge Publishing, London.
- [9] Çerezci, Jale Özlem Oktay (2017), “Göktürk Devri Ok Uçları”, Masrop-E Dergi, Sayı 6, Nisan. (25-44).
- [10] Çoban, Recep Efe (2017), “Birleşik Yayın Ortaya Çıkışı Üzerine Notlar”, İtil Suvi Aka Turur, E.Ü TDAE Türk Tarihi Anabilim Dalı 25. Yıl Armağanı, İzmir. (103-123).
- [11] Durmuş, İlhami (2019), “Eski Türk Savaş Araç-Gereç ve Taktiği”, Selçuklu Medeniyeti Araştırma Dergisi, Sayı 4, Aralık. (49-70).
- [12] Emeneav, Murray (1953), “The Composite Bow in India”, Proceedings of The American Philosophical Society, Sayı 1, Şubat. (77-87).
- [13] Faris, Nabih Amin ve Elmer, Robert Potter (1945), Arab Archery, Princeton Publishing, Princeton.
- [14] Gülensoy, Tuncer (2011), M.Ö. 4500- M.S. XIII. Yüzyıllar Arasında Barbar Türkler, Akçağ Yayınları, Ankara.
- [15] Gündüz, Gökhan; Özden, Seray vd. (2010), “Türkler’de Ahşap Ok Yapımı”, Bartın Orman Fakültesi Dergisi, Sayı 17, Mart. (111-122).
- [16] <https://www.cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=170241>
- [17] <http://www.turkiyenintarihieserleri.com/?oku=198>
- [18] https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Arrowhead_for_an_Incendiary_Arrow_MET_sfsb29.158.637s4.jpg
- [19] <https://travel.allwomenstalk.com/places-to-see-prehistoric-cave-paintings/>
- [20] <https://www.worldhistory.org/image/15068/golden-plated-gorytos-quiver/>
- [21] <https://www.arabnews.com/node/1324826/artculture?fbclid=IwAR1BMWsqe53HCc10SQ14wFax8tDXR8RIRIzWoyOwJLxqtPfEeee4WLz9Y18>
- [22] <https://www.worldhistory.org/image/15068/golden-plated-gorytos-quiver/>
- [23] İbn Bibi (1956), El-Evamirü-l-Alaiyye Fi'l-Umuri'l-Ala'iyye, (Adnan Sadık Erzi, Haz.), Türk Tarih Kurumu, Ankara.

- [24]Kalkan, Mustafa (1995), Orta Asya Türk Devletlerinde Ordu ve Savaş Stratejileri, Kaynak Yayınları, İzmir.
- [25]Kafesoğlu, İbrahim (1989), Türk Milli Kültürü, Boğaziçi Yayınları, Ankara.
- [26]Karaman, Mutlu (2014), İslamiyet Öncesi Türk Savaş Donanımı ve Temel Savaş Aletleri, Trakya Üniversitesi, Edirne. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- [27]Kaşgarlı Mahmud (2007), Divanü Lügati't-Türk, (Seçkin Erdi-Serap Tuğba Yurtsever, Çev.), Kabalıcı Yayınevi, İstanbul.
- [28]Kegan, John (1995), Savaş Sanatı, (Füsün Doruker, Çev.), Gençlik Yayınları, İstanbul.
- [29]Klopsteg, Paul E. (1987), Turkish Archery and The Composite Bow, Simon Archery Foundation, Great Britain.
- [30]Koppedraye, Kay (2002), Kay's Thumbring Book, Blue Varse, Ontario.
- [31]Küçük, Mehmet Alparslan (2018), "İslam Öncesinden Sonrasına Türk Geleneğinde Bir Yaşam Stili: Okçuluk", Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı 1, Haziran. (178-191).
- [32]Loades, Mike (2016), The Composite Bow, Osprey Publishing, Great Britain.
- [33]Metin, Tülay (2014), "Selçuklularda Okçuluğa Genel Bir Bakış", Tarih Okulu Dergisi, Sayı 17, Mart. (131-153).
- [34]Mustafa Kani Bey (2010), Telhis-i Resailat-ı Rümâl, (Kemal Yavuz-Mehmed Canatar, Haz.), İstanbul Fethi Cemiyeti, İstanbul.
- [35]Müdürlüğü, Orman Genel (2015), Ormanlarımızda Yayılış Gösteren Asli Ağaç Türleri, Orman Genel Müdürlüğü, Ankara.
- [36]Ögel, Bahaeddin (2010), Türk Mitolojisi I, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- [37]Ölmez, Filiz Nurhan ve Özdamar, Halit (2017), "Bir Yüzüğün Öyküsü: Zihgir", İdil ve Sanat Dergisi, Sayı 33, Haziran. (1555-1579).
- [38]Öngel, Hasan Basri (2001), "Gelişim Süresinde Erken İç Asya Türk Okçuluğu", Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı 2, Haziran. (189-215).
- [39]Özden, Seray; Gündüz, Gökhan vd. (2009), "Türkler'de Yay Yapımı ve Ağaç Kullanımı", Düzce Üniversitesi Ormancılık Dergisi, Sayı 1, Haziran. (150-169).
- [40]Özkafa, Fatih (2018), "Okçuluk ve Hat Sanatı", İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmalar Dergisi, Sayı 3, Eylül. (1642-1672).
- [41]Şekerci, Haldun ve Atalay, Mustafa (2019), "Türk Okçuluğunda Zihgir'in Yeri ve Seramik Malzemeyle Yeni Tasarımlar", XII Uluslararası Türk Sanatı, Tarihi ve Folkloru Kongresi (25-27 Nisan 2019 Konya), Konya.
- [42]Turan, Osman (1945), "Eski Türklerde Okun Hukuki Bir Sembol Olarak Kullanılması", Belleten, Sayı 35, Temmuz. (305-318).
- [43]Tuzcuoğulları, Ömer Tarkan ve Serçemeli, Ceyhun (2019), "Okçuluk ile İlgili Hadisler ve İnanç Sistemi İçerisinde Okçuluğun Değerlendirilmesi" Sayı 53, Aralık. (7545-7548).
- [44]Vasistha (2003), Vasistha's Dhanurveda Sambita, (Purnima Ray, Çev.), JP. Publishing, Yokahama.
- [45]Yavaş, Alptekin; Gökalp, Zeliha Demirel vd. (2018), "Amorium Kazılarında Bulunan Bir Grup Okucu", Tüba-Ar Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi, Sayı 23, Temmuz. (179-209).
- [46]Yavaş, Alptekin (2020), Ortaçağ Temrenleri, Türk Bilimler Akademisi, Ankara.
- [47]Yönel, Gamze ve Türkmen, Mutlu (2017), "Türk Kültür Yaşamında Okçuluk", Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı 55, Ekim. (523-533).
- [48]Yücel, Ünsal (1999), Türk Okçuluğu, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara.

EKLER

Resim 1: M.Ö. 6. yy.'a tarihlenen Epitimos ressamına ait, antik Yunan siyah figür seramiği. Hoplit (antik Yunan ağır piyadesi), Dory mızrağının merkezinde bulunan Angle olarak isimlendirilmiş deri şeridi tutarken betimleniyor

Kaynak: Boardman, 2013, s. 89

Resim 2: İspanya'da Los Caballos'da bulunan mağara resmi.

Kaynak: <https://travel.allwomenstalk.com/places-to-see-prehistoric-cave-paintings/> (son erişim tarihi 07.06.2022)

Resim 3: M.S. 13. yy.'a tarihlenen IV. Kılıç Arslan sikkesi,

Kaynak: <https://www.cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=170241> (son erişim tarihi 17.05.2022)

Resim 4: M.Ö. 7. yy.'a tarihlenen rölyef, Assurbanipal'ın avlanma sahnesi.

Kaynak: <https://www.arabnews.com/node/1324826/artculture?fbclid=IwAR1BMWsqe53HCc10SQ14wFax8tDXR8RIRLzWoyOwJLxqtPfEeee4WLz9Y18> (son erişim tarihi 16.06.2022).

Resim 5: İstanbul Teşvikiye Camii II. Mahmud Nişantaşı

Kaynak: <http://www.turkiyenintariheserleri.com/?oku=198> (son erişim tarihi 17.05.2022)

Resim 6: M.S. 2. yy.'a tarihlenen Roma Dönemi Temren.

Kaynak: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Arrowhead_for_an_Incendiary_Arrow_MET_sfsb29.158.637s4.jpg (son erişim tarihi 17.05.2022)

Resim 7: 15. yy. 'ın ikinci yarısına tarihlenen, Osmanlı Padişahı Fatih Sultan Mehmet betimlemesi ve zihgir detayı.

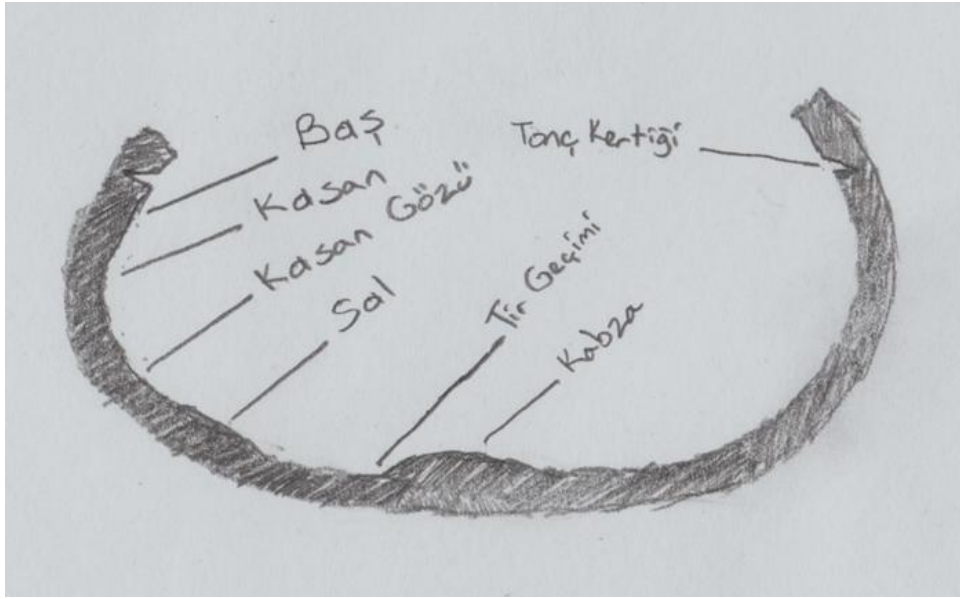
Kaynak: <https://abdullahabdurrahman.wordpress.com/2020/11/26/nakkas-sinan-bey-alintidir/> (son erişim tarihi 16.06.2022).

Resim 8: M.Ö. 4-3. yy.'a tarihlenen, II Philippos'a ait tümülüste buluntusu, altın kaplama sadak

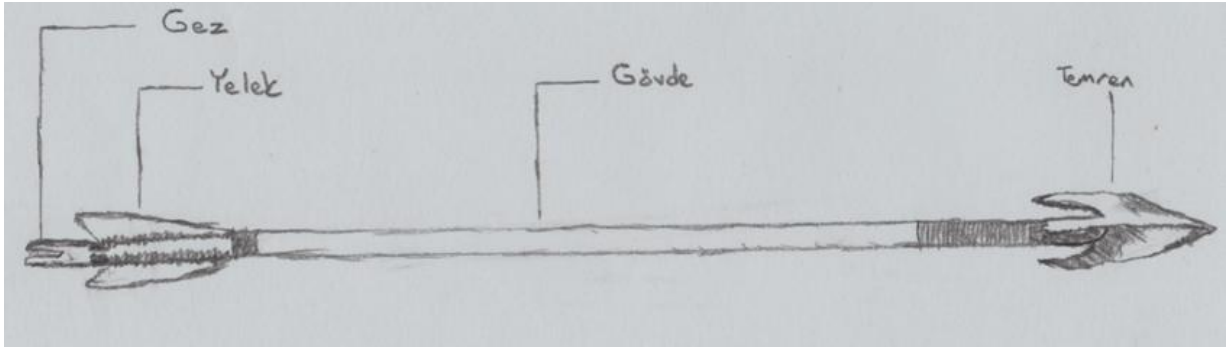
Kaynak: <https://www.worldhistory.org/image/15068/golden-plated-gorytos-quiver/> (son erişim tarihi 17.05.2022)

Çizim 1: Kurulmamış Türk Kompozit Yayı

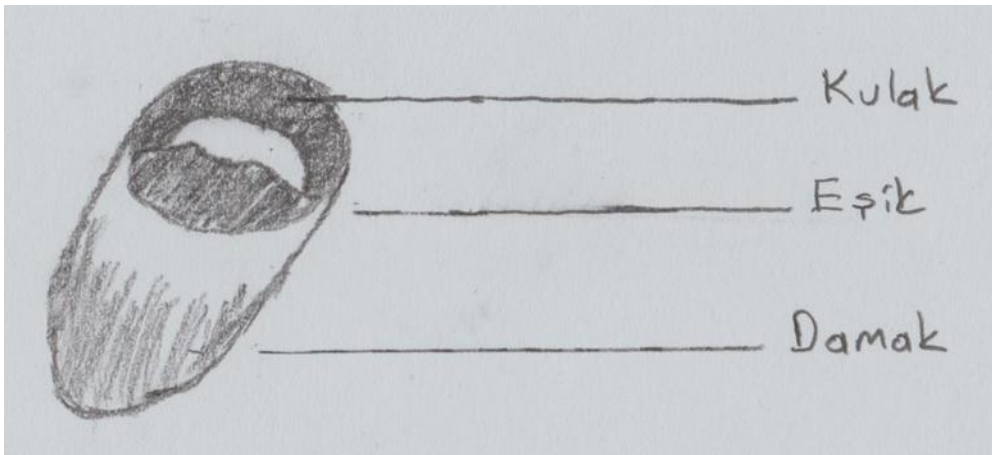
Kaynak: Sedat İkibeş, 2022

Çizim 2: Okun bölümleri

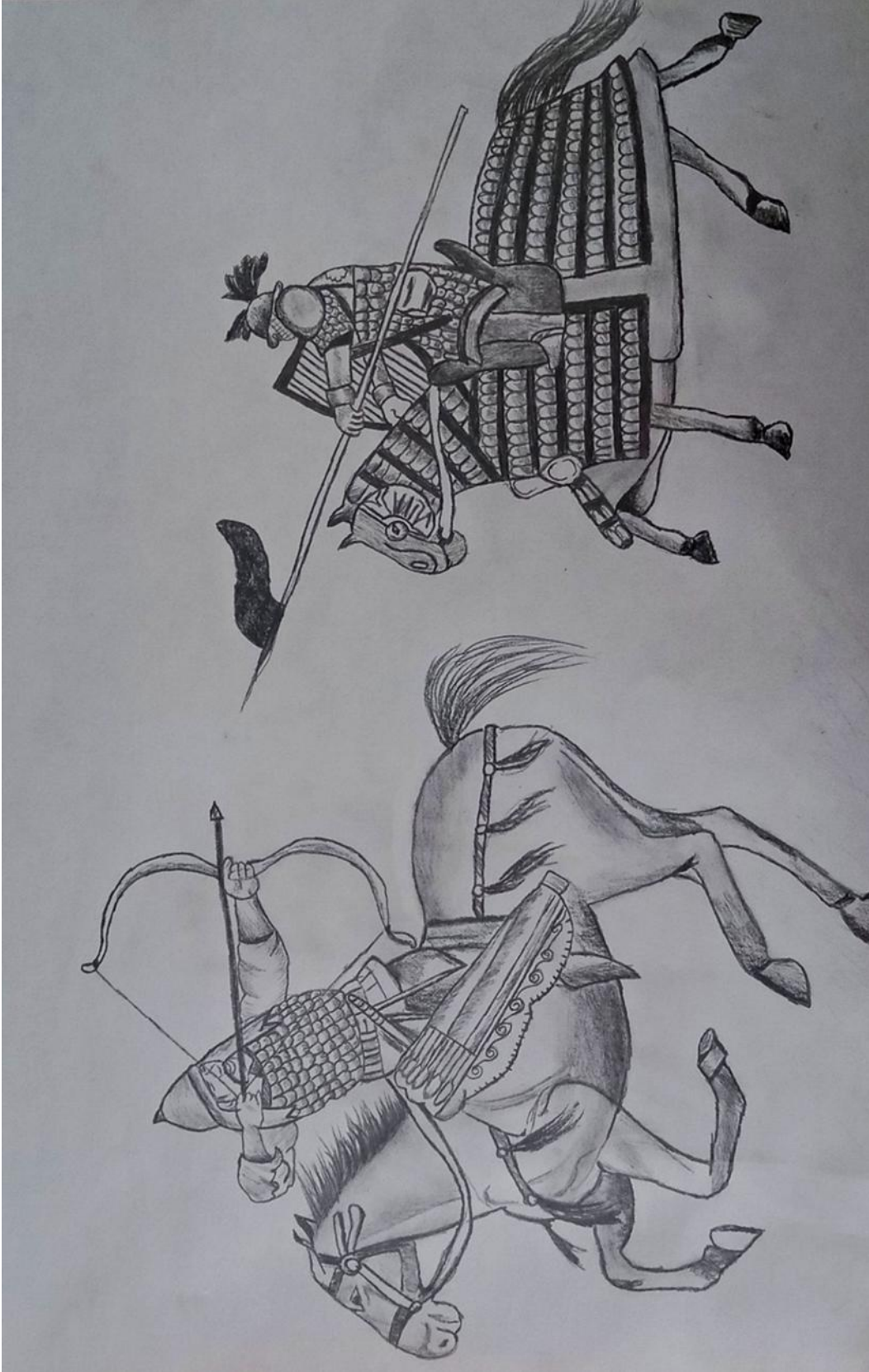
Kaynak: Sedat İkibeş, 2022

Çizim 3: Zihginin bölümleri

Kaynak: Sedat İkibeş, 2022

Çizim 4: (Sol) Ortaçağ hafif süvarisi ile (Sağ) Ortaçağ ağır süvari (Cataphract)

Kaynak: B. Tulumbacı, 2022

Journal of Universal History Studies

An Island Skilled in Sponge Hunting “Symi”(1786 -1909)¹

Sünger Avcılığında Mahir Bir Ada “Sömbeki” (1786 -1909)

Submission Type: Research Article

Received-Accepted: 04.04.2022 / 17.05.2022

pp. 51-78

Journal of Universal History Studies (JUHIS) • 5(1) • June • 2022 •

Arzu Baykara Taşkaya

Dumlupınar University, Social Sciences Vocational School, Kütahya, Turkey

Email: arzu.bkaya@dpu.edu.tr

Orcid Number: 0000-0002-1712-4881

Cite: Baykara Taşkaya, A. (2022). An Island Skilled in Sponge Hunting “Symi”(1786 -1909) . Journal of Universal History Studies , 5 (1) , 51-78 . DOI: 10.38000/juhis.1098274

¹ This article is analyzed by two reviewers and it is screened for the resemblance rate by the editor/ Bu makale iki hakem tarafından incelenmiş ve editör tarafından benzerlik oranı taramasından geçirilmiştir.

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed/ Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

* This work is licensed under a [Creative Commons BY-NC-SA 2.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.0/) (Attribution-Non Commercial-Share Alike).

Abstract

Sponge hunting was undertaken in the Mediterranean and of the Aegean Sea (the Sea of Islands), Anatolia, Benghazi, Crete, Isporas Islands, Kalymnosis, Cyprus, Lesbos, Egypt, Meis, Tripoli, Symi, Chios, Samos, on the Syrian coasts. The first records of the Ottoman Empire about sponge diving show that sponge fishermen were mostly non-Muslims. The original homeland of the sponge in these lands was the shallow waters surrounding Crete, Rhodes, Cyprus and the western shores of Anatolia. In this study we mainly focus on, the use and problem of the machine, which was called “Skafender- Denayrouze-Supiray”, a new technique for sponge diving on the island of Symi, where sponge diving was widespread in Ottoman territorial waters, and the sponge tax and the surroundings of the Dodecanese, which the Ottomans stated as sponge diving areas, and the economic structure of sponge collecting in the wide Mediterranean waters extending to Africa. Due to the mountainous nature of the island, the working population moved away from agriculture and animal husbandry and turned to sponge diving, which was an economic activity that was carried out in a certain seasonal cycle between the arrival of spring and the onset of winter. With the necessity of a missive applied on the coasts, it was a problem that sponge divers were forced to take permits from every port they went to, and that they were hunted if without a permit with; the steamboat-gunboats, which was initiated by the Greek Government to ensure security in its own waters and to prevent violations, was also put into practice by the Ottoman government, first on the coast of Tripoli, and later, from Symi Island. The data and information used in this study were mainly obtained from the documents in the Presidential Ottoman Archive, official statistics of the period and other publications.

Keywords: Eyalet of the Archipelago (Eyālet-i Cezāyir-i Bahır-i Sefid in Ottoman Turkish), Symi Island, Sponge Diving, Taxation, Machine Hunting (Skafender- Denayrouze -Supiray).

Öz

Süngerçilik ,Akdeniz ve Adalar Denizi(Ege Denizi) , Anadolu, Bingazi, Girit, İsporas Adaları, Kalimnoz ,Kıbrıs, Midilli, Mısır, ,Meis, Trablusgarp, Sömbeki, Sakız, ,Sisam Suriye kıyılarında yoğun olarak yapılmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin sünger avı ile ilgili ilk kayıtları, sünger avcılarının daha ziyade gayrimüslimler tarafından yapıldığını göstermektedir. Süngerin bu topraklardaki asıl vatanı Girit, Rodos, ile Anadolu'nun batı kıyılarını çevreleyen sığlık sulardır. Bu çalışma Osmanlı karasularında sünger avcılığında önemli ölçüde avcılığın yaygın olduğu Sömbeki Adası ve bu adada sünger avı için bir yeni teknik olan “*Skafender- Denayrouze-Supiray*” denilen Osmanlının makine ile sünger avı olarak belirttiği, makinenin kullanımı ve sorununu, sünger resmi ve Oniki Ada çevresi ve Afrika'ya kadar uzanan geniş Akdeniz sularında yaşanan sünger toplayıcılığının ekonomik yapısı üzerinde durulmuştur. Ada dağlık oluşu sebebiyle tarım ve hayvancılıktan uzaklaşarak baharın gelişi ve kışın başlayışıyla belli mevsim döngüsünde yapılan bir ekonomik faaliyet olan süngerçiliğe yönelmiştir. Kıyılarda uygulanan tezkere zorunluluğu ile süngerçilerin her gittikleri limandan tezkere almaya zorlanmaları, yine tezkeresiz avlanmaları sorun olmuş; Yunan Hükümetinin kendi sularında güvenliği sağlama ve ihlalleri önlemek amacıyla başlattığı istimbot-gambot uygulaması, Osmanlı hükümetince de önce Trablusgarp sahillerinde, geçte olsa daha sonra da Sömbeki Adası'nda uygulamaya sokabilmiştir. Bu çalışmada kullanılan veri ve bilgiler ağırlıklı olarak Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgeler, döneme ilişkin resmi istatistikler ve diğer yayınlardan elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cezayir-i Bahır-i Sefid Vilayeti, Sömbeki Adası, Sünger Avcılığı, Vergilendirme, Makine İle Avlanma (Skafender- Denayrouze -Supiray).

Introduction

The term twelve islands is based on the Turkish translation of the Greek nomenclature Dodecanissas, which the Greeks gave to a part of the island group that were occupied by the Italians in 1912, which is located close to the Anatolian coasts in the southeastern part of the Aegean Sea, which has many large and small islands, and is known by names such as the Menteşe Islands and the Southern Sporad Islands. These islands are Batnoz (Patmos), Lipso, Leros (Leros), Kilimli (Kalymnos), Kos (Kos), Istanbul (Astipalaia/Astropalya), İncirli (Nisiros), İlyaki (Tilos), Simi (Simi), Kerpe (Karpatos) , Herki (Halki) and Kasot (Kasos). Most of them are on the continental shelf, which is the continuation of the landmass of Anatolia, and physically form part of Anatolia. The term Dodeca-nissas (Dodecanese) is used as "Cezâyir-i isnâ-aşer" in Ottoman Turkish as is used in all Western languages (Küçük, 2007, Vol. 33, p. 353-355).

Sponges (Porifera), (Latin, porus (hole) and ferre (to carry)), are invertebrate animals. It is the sister group of Eumetazoa. They live at the bottom of the water by sticking to rocks, animal shells or to the ground. Sponges absorb and filter the water, thus cleaning the water. Then they eat the microorganisms stuck to them. Sponges consist of a fibrous substance and a sticky material. The sticky liquid that the locals call "milk" is the organic part of the sponge. This part is protected by a black membrane-like cover; sea water passes through this cover in order to enter the pores in the wall and carry the necessary elements for the animal's nutrition (Deveciyan, 2020, p. 303). Sponges were divided into in three groups: bath sponges, toilet sponges and hard and thin sponges called simusa. According to Habibzade, there were three types of sponges and if Melat, the first sponge, were many were that year will be very fertile. This is the most valuable type for traders. The other two sponge groups were Çomuha and Mandoruha'dır (Habibzade Rodoslu Ahmet Kemal, 1966, p. 19).² Sponge diving begins in May and continues until the end of summer.

Sponges were hunted in four different ways

1) Diving Device (Skafender³ - Denayrouze), Divers removed the sponges themselves, and later on, auxiliary tools were added to the work . The device-apparatus called "denayrouze" invented by Auguste Denayrouze allowed the person to dive under the submarine, in use where air was pumped from the surface into a barrel-shaped reservoir and then passed through a pressure regulator placed inside the helmet. Sponge divers' mortality was reduced with this device. While sponge divers could dive down 25-30 fathoms without devices, with the device he could go down to 22-25 fathoms (Cuinet, 1982, p. 379). He also states that the breathing apparatus named “supiray” was a device used for diving during the time of Namık Kemal Bey Who was the Mutasarrıf of Rhodes (Tansel, 1959, p. 492-495).

2) Diving naked and unarmed (Diving without a device. The only instrument used by such divers was a stone that is 30 to 40 centimeters long and weighed around 15 kilograms. One of the ends of this stone was pierced and a rope was passed through this hole. The longer one of these ropes was connected to the boat. The shorter one was attached to the diver's left hand. The diver, holding the head of the stone with both hands, holds his breath and dives with his head heading down. Due to its shape and weight, the stone acted as a rudder and took the diver to the desired point. The diver collected the best sponges that came into view within a radius of thirty to forty meters. The field of view varied between two and three meters depending on the

² Other types of sponges are ,fıkulağı ,çuval,kabadıka, skarta (Halikarnas Balıkçısı, 2015, p.94,113,128).

³ For the review about this machine: Özgün, 2013,p. 429-457. For all parts of the Skafender: Halikarnas Balıkçısı, 2013, p.16).

nature of the seabed and the depth of the water. Hand-picked sponges were hung in a net bag hung around the diver's neck and tied to his waist (Halikarnas Balıkçısı, 2015, p. 108).⁴

As soon as the diver realizes that his power is running out, he gives the necessary signal, that is, "pulls the rope of life" and is taken to the boat immediately. Diving time was about 3 minutes. Boats of divers were called "latini". They were usually two to five ton boats. The crew of these boats consisted of eight to nine people. Those were two rowers, two deck men, five or six divers. Divers, who dive up to 40 fathoms in this way, go deeper if they cannot find enough sponges (Deveciyan, 2022, p. 306).

3-Harpoon, the spear gun used in sponge hunting was a fork-shaped iron with four or five teeth. This fork-shaped pole was attached to the end of a pole, each of which was screwed into it according to the depth of the water. In deep waters that normal poles couldn't reach, a heavier harpoon was attached to the end of a rope with a ring. The harpoon is quickly dropped on the sponge to be taken, and the sponge is torn from its place due to the weight of the tool.

Since spearfishing was generally done when the depth did not exceed 25 meters, it was done by people whose age or health condition was not suitable for diving with a diving suit, or even with alkarna. Spear fishers were the inhabitants of the islands and Anatolian coasts. Their boats were the boats with a capacity of one ton and their crew was 4-5 people: Two rowers, a harpooner 1-2 deck men.

The sponge diver stretched out in front of the boat and look at the bottom of the sea with his "fishing binoculars", a glass attached to the end of a tin cylinder 30 cm in diameter and 50-60 cm in length (Halikarnas Balıkçısı, 2013, p.148). This device left the surface of the water motionless due to the pressure it exerted on the water surface into which it was plunged and allowed the objects at the bottom to be seen . Since this method damaged the sponge, it caused loss of value of the sponge. Therefore, when the fisherman saw the sponge, he dived for it and removed it without damaging it (Deveciyan, 2022, p. 306).

4) Trawl Net (Dredge): It was a net with an iron mouth, used for dredging the seabed to hunt crustaceans such as oysters, mussels, and scallops. The dimensions of the trawl net vary according to the tonnage of the sailboat using it, and indeed this tonnage was quite variable. The length of the iron bar was 4-8 meters and its weight was between 23 and 300 kg. Trawl net was fixed to the ship that raised all its sails. In this way, the trawl net drifting rapidly destroyed the sea plants and fish by digging into the sea bed. Trawl net crew was usually 4-5 people. They lifted the trawl net four or five times a day on a levered spinning wheel. Trawl net sailed generally operate in places far from the coast where the bottom of the sea was less rough or where the depth of the bottom reached 30 fathoms. In 1881, this method was banned, but; permission was granted by decree in 1885 (Deveciyan, 2022, p. 307-308).

Once the sponge was taken out of the sea, it was useless. It was a black mass with a fishy smell. First of all, it was necessary to remove the permeable membrane surrounding it and empty the milk out of it. To do this, after the sponges were arranged on a string like rosary beads, they were kept in water for a while. Twelve hours later, the permeable membranes were removed with a knife. This should be done rapidly without waiting After this process, the sponges are trampled on the bulkwark of the boat with bare feet. In the end, the sponges were washed with plenty of water so that there was no trace of the gelatinous substance. If

⁴ This bag is called Apoşi.

this process was not done, the texture of the sponge would darken and the sponge would rot (Deveciyan, 2022, p. 308).

Sponges have a variety of uses. Although it is used in various industries today, it was generally used for cleaning purposes during the Ottoman Empire. Evliya Çelebi described the island very well in the 17th century. The region conquered by Sultan Süleyman Han consisted of three castles. The people were the people of Sultan Suleiman; paid tribute. The Small Castle was one of built by the Order of the Hospitaller Knights of St. John on Rhodes and there was a castle warden and foot soldiers in the castle. People wore black "maniletke" hats. They dived 100 fathoms into the sea, and they hunted sponges by diving (Kallek,2002, Vol .26, p 353).⁵ They pulled out some items from the wrecks of sinking ships as if they were placed with their hands. Diving into the sea like a crocodile, these people almost aimed at their targets with their legs with the sponge-cutting "awl" tool on their waist. They did not give a girl to those who do not dive 100 fathoms among themselves. (Evliya Çelebi,1935, p. 232). Evliya Çelebi, who also gives information about the diving of the people, states that they give the news of what is at the bottom with the olive oil they take in their mouths, the water bubble that rises to the surface of the sea by giving air to their mouths at the bottom of the sea. He emphasized that all of them were created for this job and that they could find a needle at the bottom of the sea. Evliya Celebi, who stated that the people were also skilled as frigates (sailors), writes that the pirate ship that hunt their ships cannot catch up with this people, and they dive into the sea and sink ships that were hostile to them with a “burku”. He indicated that the ladies were wearing a white turban and a clerk's turban on their heads, and their dresses are in the form of a white shirt. There was no field or garden. They collect their water in cisterns (Evliya Çelebi, 1935, p. 233).

Choiseul-Gouffier, who described the island in the XVIII century, although it produced excellent grains and wines in ancient times; he wrote that there was absolutely no agricultural land on Symi Island, which was a barren rock. In the Middle Ages, one of the branches of business that has survived on the island of forests, which has since disappeared, was boat building. Sumbtiki Port, which was called sumbek in Turkish, meaning "no ship can reach", was the place where coastal boats were constructed.⁶ Even so, the island of Symi, which once fed a large number of goats, now had no other production than sponges and no industry other than their fishing, the sponges of this place were also quite abundant. Formerly Symio (Syme) was close to several small islands. The public is famous in the art of diving today; men who want to marry women get married after proving their diving skill. Another branch of trade was in coral and sponge fishing, which was abundant in the sea and the dives they made to take advantage of shipwrecks. A few years before, the owner of a ship that sank near Chios managed to empty the sunken ship completely, agreeing to share what he could get from the ship with the local divers (Choiseul-Gouffier, 1782, p.113).

The island was formed by cliffs, and these cliffs also allowed for ports. This island, whose population was mostly Greek, consisted of 3000 households (1312 Cezayir-i Bahr-i Sefid Salnamesi, p. 245). Cuinet gave valuable information about Symi Island at the end of the XIX century.

”The small village of Symi, where divers currently live, was in a state of disrepair; their houses were just poor huts. Symi has two ports, one in the north, with a wide and easy

⁵ The Turkish word for “kol” and “aç”, which is said in the people's mouth as “kolaç” a decollate in accordance with the original, is of course a measure of length and is the distance between the middle finger tips of the two arms that are opened to the sides.

⁶ Şemsettin Sami stated that they produced a kind of boat called "Elharke", apart from that very light and fast called Sumek. This art ended with the depletion of forests (Şemsettin Sami, 1316, Vol,5, p. 2694).

entrance and can accommodate large ships. Symi District had a population of approximately 9,000, of which 200 were Muslims, 8,750 Greek Orthodox and 50 Catholics“(Cuinet, 1892, p. 397-398).

The main source of livelihood was the production of wine, oil and above all sponge fishing, which was practiced in various districts and regions of the Sanjak of Rhodes and especially in Meis Island on the coast of Karamania. This fishery, which had been producing good results for two decades, annually provides large quantities of sponges, both fine and common, exported to France, Germany, Austria, England, Russia . Unfortunately, this prosperous industry, which was almost the sole source of income for many absolutely unproductive small towns, presents serious dangers. It was also known that even since the adoption of the "Denayrouse" device, some divers had suffered loss of health in each fishing campaign, often caused by imprudence. In fact, the inventor of this device, on the machine Manuel du Plongeur d'Ia, for regulating his descent without fully considering the indicators of the manometer placed on it, recommends 22 to 25 fathoms, while he advised not to go deeper (35 - 40 fathoms) (Cuinet, 1892, p. 379).

Another foreigner, Collas, describing the island at the end of the 19th century, wrote that the people of Symi were entrepreneurs, good sailors, and had a very commercial spirit. Between May and September, 190 boats were actively engaged in this business on the island. Traders went to Marseille and Trieste during the winter to sell the sponges they caught ; they sold their ships and sponges. They got 375,000 francs from their 100 to 300 tons of sponge exports. Considering that the total trade capacity of the island was 725,000 francs, it can be seen how important the sponge trade was in this figure, about 50% (Collas, 1861, p. 229).

Table 1: Number of Sponge Hunting Boats in the Aegean Islands

Island	Number
Kalymnos Island	254
Symi Island	190
Herkit Island	65
Meis Island	40
Leroz Island	30
Astropalya Island	12
Ilyaki Island	7
Kashot Island	2
Total	600

Reference : Collas,1864, p. 231; Örenç, 2006, p. 517; Çoruh, 2009, p. 80.

While the number of boats on the island in the 19th century was 190, it was given as 235 in 1894 at the end of the century. Habibzade Ahmet Kemal from Rhodes stated that 150 ships were engaged in this business (Habibzade Ahmet Kemal from Rhodes, 1996, p.19).

Table 2: Number of Boats in Symi Island in 1894.

Sponge Boats	Number	
Boat with Machines	50	Their size was from 3 to 15 tons.
Diving Boat	38	
Dredger Boat	106	
Harpoon Boat	41	
Total	235	
Boat Carrying Food	30	
Goods-supplies Transport and Fishing	100	Only one of them was 50 tons. The others were relatively small.
Total	365	

Reference :1312 Cezayir-i Bahr-i Sefid Salnamesi, p. 249-250.

There is no information in the archive documents about the situation of those who operated the sponge boats. We see from the novels of the Fisherman of Halicarnassus that this business is monopolized by certain individuals. (Halikarnas Balıkçısı , 2015, p.55) . In particular, Habibzade Ahmet Kemal from Rhodes describes the monopolization of this business as follows:

“There are five or six people on the island who are so rich in capital that fifteen to twenty thousand people are crushed under their arbitrary rule. By confronting a thousand kinds of dangers in six or seven months, the captains deliver the sponge, which they can hunt among dangerous and devastating waves and volatile storms, to that profiteer's hands a month or two after returning to the island. So, they ship these sponges to various parts of London, Germany, Vienna, France and foreign countries”.

On the contrary, the inhabitants of the island are extremely dissolute. In winter, when they return to the island, they waste the money they have earned with a thousand kinds of effort and effort, living in disgrace by crawling around the corners of the tavern. With the arrival of summer, as always, they turn to the barbarians they are doomed to and supply the capital the ships need. (Habibzade Ahmet Kemal from Rhodes , 1996, p. 19-20).

Due to the scarcity of agriculture and animal husbandry activities, the source of livelihood on the island was directed to sponge and boat building. From the sponges obtained here, 375,000 francs were

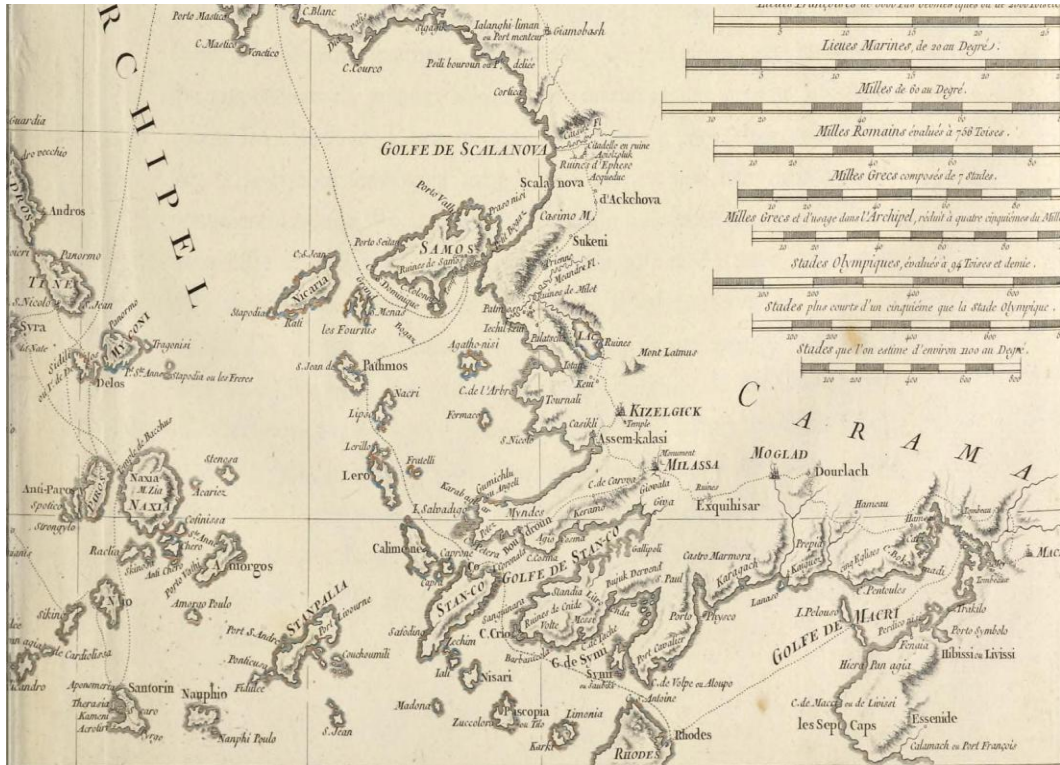
obtained annually from the sales made to Europe. While the sponge trade increased competition with its accelerating commercial structure, it became more important becoming island's most important source of livelihood.

The Endless Fight: Sponge Tax and Sale

An important type of tax at the beginning of the 19th century was “*Miri Mübaya*”. This tax was the collection of basic foodstuffs such as grains and meat, which were needed by Istanbul, by officials over the price determined by the state, not on the fixed price. This island was seen as an “*ocaklık*” in the Ottoman Empire. The usage areas of the term “*ocaklık*” in the Ottoman Empire were diverse. It was most commonly used to express the sanjaks with the status of “*ocaklık*”, which were found in the administrative organization. *Ocaklık* sanjaks were of two types: government and *yurtluk-ocaklık* sanjaks. According to this, *ocaklık* sanjaks were places left to local *beys* or *emirs* whose services were seen during the conquest by names such as government, *yurtluk-ocaklık*, mostly their own lands. Sanjaks referred as "government" were given by means of ownership, and sanjaks of *yurtluk-ocaklık* were given by means of barley and sanjak property. The government did not make census (*tahrir*) in the sanjaks, which was a requirement of the *timar* system, and that means, there was no *timar* and *zeamet* allocation in such sanjaks (Kılıç, 2017, p.317). In the document dated April 11, 1786 (11 Cemazielahir 1200), 15,000 sponges were to be delivered for 1197 in total, 3000 kurus as *has* and 12,000 kurus for coarse sponge, which was given by Symi *Reaya* as an *ocaklık* for the palaces. For the years 98 and 99, 30 kurus sponge orders were placed; *ruzmançe* was issued. The public demanded that they be exempted for the amount requested for the year 98 sponges (BOA, C..SM.. 39, 1978). This was the only document requested to send sponges to the palace in the archive documents. We do not know whether the palace requested sponges from the region in other years, as there is no document to this effect in the archive.

During the Ottoman period, regulations came to the fore in terms of operating and legislation in the seas. The first of these was the Regulation on the Export of Mussels and Oysters in Dersaadet and Bilâd-ı Selâse, which was issued in 1871 (Deveciyan, 2022, p. 454). After the establishment of the Ottoman Public Debt Administration, provisions were made regarding the Istanbul Fish House and its affiliated institutions in the Regulation on the Dersaadet and Tevâbii Fishhouse Administration (*Dersaadet ve Tevâbii Balıkhane İdaresi Nizannamesi*) in 1882. The Regulation of Zabita-i Saydiye, which was adopted in the same year, was important in terms of both its content regulating the entire sector and the fact that it had been a source for the legislation of the Republic period for a long time. With this regulation, provisions were made for fishing in the sea, and hunting in forest and other lands. In this framework, people who wanted to collect seafood were required to obtain a license from the officials of the places where they were located. The fee for licenses to be issued in the name of fishermen and valid for one financial year was determined as half *mecidiye*. Apart from this, a tax of 20% was to be collected from saltwater fish and 10% from freshwater fish. In addition to these financial provisions, there were provisions for the protection of fish species. Accordingly, those who continued to hunt during periods when fishing and consumption were prohibited for various reasons would have their fishing equipment seized and fined between one quarter and one lira (Koç, 2006, p. 275-278).

Map: South Anatolia

Reference : [Choiseul-Gouffier, 1782](#)

It is possible to define tax farming as a general model by weeding out the basic elements that emerged from the various changes it has undergone throughout its long history: We can define the state as an element consisting of legal and/or şer‘î tax elements, which are usually limited to a certain place. It is the transfer of the taxation of *mukātaa* units to the *mültezims*, with a reliable surety, who will accept the profit and loss for a limited time (bond) in return for a certain annual price, which is open to competition, often determined by auction, and a part of which is requested to be paid in advance. The identities of *mültezims* as a social group, the degree and nature of the competition between them, their relations with the guarantors, the duration of the right to taxation, the determination of the amounts to be paid and down payments, the payment methods have varied throughout history (Genç, 2000 , Vol 22, p. 154).

The first concession regarding the hunting and exportation of sponges was given to Ohannes Gabaryan, one of the Ottoman *reaya*, on 12 July 1846 (18 Rajab 1262), for four years, as he provided surety and necessary conditions. This concession included the extraction and export of corals and sponges from Valagorkin, Avret island, Karso-Fermanye, Iskenderun, Tripoli, Beirut-Sayda coast and Rhodes Island on the island of Crete. It would be possible for the *mültezim* to carry out this trade with a license to be given to him from the Supreme Council for Judicial Ordinances (*Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye*). The Ottoman Empire had not yet prepared a regulation on the taxation of sponge, as it was a new product. This caused some problems in exports. In order to prevent possible troubles and income losses, the state had decreed that a tax of 20% should be charged on such products and nothing else should be demanded until a new regulation was formed. This tax rate was later systematized as 1/5, namely, "humus" for sponge. Such *mukātaas*, which were given to Tax Farming (*iltizam*), were put out to tender again, sometimes because they had more or less income than expected, depending on their development over time. In these tenders, tax farming was sold

either to its former owner or to a new person (Haydar, 2009, p. 85). The taxation system of Symi Island was dependent on Rhodes.

The first document that comes to the archive is related to taxation. The people of Symi, who toured the wide Mediterranean coast, spread sponge fishing to a very wide area. In the document dated 22 December 1850 (17 Safer 1267), the government in the Lebanese Province added the wood that the people of Symi Island hunted on the shores of Syria (Beriyetuşşam) to the pier for each boat and added the wood they brought from there, and demanded a fee of 110 cents in total, including a license of 13 cents. Sponge divers wrote a petition asking for the removal of the wood (hattab) tax at least to eliminate the trouble, they experienced from this situation, that this fee was heavy for them because it was received in the region under the name of "chamber tithe" (*oda öşri*). Since wood and coal taken from the Jaffa District were taxed, it was stated that no tax will be requested from the timber and coal to be taken from the forests under the control of the owners of the region, with effect from the year 68. It was accepted to inform the Finance Chamber with the letter sent from the *Eyalet-i Meclis-i Kebir* for the sponge and wood taxes and the situation would be assumed by the treasury (BOA, C..ML..57 , 2615). In the document dated 3 June 1850 (22nd Recep 1266), a notification was made with a copy written by the treasury so that the Symi sponge divers living in Tripoli of Beirut Customs was not taxed again due to the tax being collected from the sponge they take the sea. Even though the exported goods were transferred to the Board of Accounting, the situation was informed to the Governor of Sayda and the Minister of Finance, since 160 kuruş was collected as tax (BOA,A. }MKT.MHM. / 754 , 56).

Sponge fishing also meant the population could not be fully determined in the region (Habibzade Rodoslu Ahmet Kemal, 1966, p.18).⁷ In the document dated July 23, 1883 (9 Muharrem 1311), it was stated that since the census conducted on the island of Symi together with Elyaki of the Eyalet of the Archipelago, it was the result of a population exceeding 20 thousand, but only 5912 of them were written. In the document sent to the Eyalet of Archipelago from the Council of State, it was requested that the population registrations were not declared finished. When the people of the islands demanded a permit for sponge fishing, it was emphasized that this document should not be given and the necessity of obtaining a population permit was emphasized. Documents related to the subject were also sent to the Ministry of Internal Affairs, *Garp Vilayeti* (Wester Province) and the *Mutasarrıflık* of Crete, Tripoli and Bengehazi. (BOA, MV. , 75, 60). Again, upon the decision communicated, it was requested from the Ottoman Public Debt Administration to give a license for the sponge fishing until the beginning of March until the end of February. In the meantime, the condition that the licenses granted for the fishermen who continued to fish sponge and not to put the Ottoman and foreign capitalists, who were their suppliers, in a difficult situation, should be valid until the end of the year, had been reported from the *Maliye Nezareti* (Ministry of Finance) (BOA,DH.ID.. / 36 , 4-60).

The demand of the state took different resolutions from different areas where sponge fishing carried out had also received a great reaction. In the document dated February 26, 1868 (11 Shawwal 1284), it was referred to the Supreme Council for Judicial Ordinances from the Eyalet of the Archipelago, where it was requested that the tax license obtained because the inhabitants of Symi and Kalimyoz Islands went to the coasts of Syria, Cyprus, Crete and Rhodes to collect sponges. It was also stated that there is no mention of tax

⁷ In his work written in 1915, Habibzade Rhodeslu Ahmet Kemal Bey attributed the inability to get a complete result from the census to the fact that the population fled to other parties as a result of the encouragement of the local Council of Elders called "Dimongrondia". The island had a population of about 15,000.

in this region where it is located (BOA,MVL , 802 , 8).The Syrians decided to send a deputy to seek their rights. In the document dated 14 October 1885 (5 Muharrem 1303), the representative of the people of Symi, Yorgi Fladaki and the other deputy, petitioned to Ağa Bityos Zalgar in order not to give separate fishing license for Cyprus and Crete and for all regions of the Ottoman Empire to the sponge boats of the fishermen during the periods spent in different seas, together with the fishing that started at the beginning of May. (BOA,ŞD, 2915 , 45).

The reason for this first restriction on unlicensed fishing in Crete and Cyprus waters in the document dated July 2, 1887 (June 20, 1303) was that two deputies sent from Symi Island to Istanbul complained about the increase in taxes on sponges. The primary purpose of these people during the negotiations was to fish without a permit and without a permit in all areas suitable for hunting in the Mediterranean Sea, including Crete and Cyprus. The proposal of the deputies on the subject was: “The regulation on the right of a boat to settle from whichever island it belongs to and the fees related to it should be collected in the same place; and the taxes should be the same as the places that can settle is amended. They stated that the current amount of sponge taxes before the tax exemption of Crete and Cyprus would not justify the Syrians. In addition, they stated that sponge fishing does not occupy an important place in Crete and Cyprus, no boat can make a living by fishing here, and the information that the lack of taxation in Greece harms commercial competition is false. They also stated that since Greek boats had to be fished not in Greece, but in Ottoman waters, they did not have the power to compete by extracting more sponges than ours, whereas since the people of Symi started to hunt as soon as they got their supplies, they had to pay the taxes they were liable to pay on the spot.” Also emphasizing that there is no need for tax reduction, that Kalymnos and Herkit sponge fishermen complain about, and that, like the Greek fishermen, the people of Symi are paying the taxes without any trouble until spoilers infiltrate among them; it was stated that this job is to ensure the validity of Crete and Cyprus thanks to the permits to be given from Rhodes, and to ensure that all taxes are paid to Crete, and to pocket the extra income of at least 8-10 thousand liras.” (BOA, DH.MKT, 1550, 64) As the tax problem was not fully clarified, a *kaymakam* was requested to be appointed as soon as possible. The Ministry of Internal Affairs requested that the *kaymakam* appointed to Symi Island, which had been ruled by a deputy for a long time, after the death of *Kaymakam* Said Bey, should be sent as soon as possible, since the first inhabitants of the islands in the region were victims. Since the *kaymakam* did not receive a response to the documents sent to the center for his election as soon as possible, it is stated that the British government would be asked for help, although the secrecy of this situation was important. With the documents sent by the Deputy Governor of Eyalet of the Archipelago Tevfik Bey, it was also requested to send an answer about the charge to be collected from sponge fishermen (BOA, DH. ŞFR. , 138 , 87). In the document that came one month later, the Deputy of the people of Symi and Herkit Islands of the Eyalet of the Archipelago, Ağa Yito Zagura and Ağa Yito Semyanidi made it compulsory for those who would go to these regions to hunt for sponges in the sea border of Crete and Cyprus, to obtain a license from the *Mutasarrıf* of Rhodes. Those who wanted to hunt from the waters of Crete and Cyprus, which hunted without a permit in Rhodes, were not held responsible for this permit, and the people to whom the law would be applied were asked to do what is necessary, as this situation was contrary to the provision. For the coastal border sponge fishing of Crete and Cyprus Islands, the Ottoman's re-registration permit from the places that want to fish sponge on other coasts and islands was not sufficient, and the government in the region was required to take another permit, in the record in the 2nd addendum (attachment) of the 2nd article of the **Nizamname of Zabıtayı Saydiye**, which came into effect in 1882. Cyprus Island sponge fishermen also opposed this situation and asked their

mutasarrıf to cancel the situation because they were obliged to take a permit even though they were the people of the border navy (BOA,DH.MKT,1445,57).

While the tax debate was going on, it was stated that the people who were oppressed under the heavy financial tax burden were already engaged in the sponge business and were unable to pay it. In the document dated 3 November 1887 (16 Safer 1305), they declared a petition given by the representatives of the people of Symi and Herkit Islands for sponge fishing on the sea coast of Crete and Cyprus in the document written to the Ministry of Finance and informed the Eyalet of the Archipelago they were *reaya*. Despite the declared situation of the sponge boats, these people, to whom they made some explanations, were asked to consider the poor state of those who go sponge fishing. A one-time amnesty for confiscation of the boats and tools that the sponge fishermen took with them, and contentment with the application of the tax was implemented by the *mutasarrıfluk*. The *mutasarrıfluk*, on the other hand, informed with the telegram sent by Sava Pasha, at the request of the deputies of the people who did not comply with the rules and were enforced (BOA, DH, MKT, 1460, 25).

It was not only Ottoman citizens who complained about the motion; citizens of foreign states did not hesitate to complain about this situation through their consulates, as with everything else. In the document dated 25 December 1887 (9 Rebiülahir 1305), the Ministry of Finance stated that the complaints were unfounded, that the sponge boats that are going to hunt sponges in Crete, Cyprus and Egypt, starting from Symi, are compelled to take a permit from the *Mutasarrıfluk of Rhodes* and that the citizens of the Austrian State are also treated the same with the sent documents to the *Dahiliye Nezareti* (Ministry of Internal Affairs) it was asked that the necessary actions should be taken into implementation (BOA,DH.MKT.1471 , 92). In the document sent to the Ministry of Finance dated 18 July 1888 (9 Zilkada 1305), the fact that the ambassador of the Austrian State was compelled to take a permit from the Mutasarrıfluk of Rhodes was the subject of a complaint by the embassy. In the documents coming from the *Hariciye Nezareti* (Ministry of Foreign Affairs), the Austrian sponge divers on Symi Island requested the cancellation of the permit, and since they did not receive the appointed permit, their documents had to be sent again. As it is understood from a piece of petition given by the people, who were notified from the island to the Eyalet of the Archipelago, it was understood that this provision was requested to be fully implemented and reported to the Ministry (BOA, DH.MKT. /1522,105).

The situation started to become serious and the property and sponges of the boatmen who did not implement the bill began to be confiscated. Due to the complaints received by the people and *Beys* of Symi and Herkid Islands in the document dated January 5, 1888 (20 Rebiülahir 1305), in the examination carried out, sponge fishing in inland waters such as Rhodes Island was guaranteed that they committed a crime against them. A request was sent to the place where the seized boats and sponges were located for the return of their goods. Although no response had been received regarding this situation yet, it was also stated that the people were forced to sell their boats due to the aforementioned bill (BOA, DH, MKT, 1475, 3).

While the discussions were going on, the commission sent by the people of Symi Island for the reorganization of the sponge missive in the document dated March 5, 1888 (21 Cemazeyilahir 1305) was sent to Istanbul again. They also wanted to have a meeting to solve the problem related to the tobacco administration. The expected response from Istanbul was given, and a statement was made as follows: "If customs duty has been collected once in one place, it is definitely not possible to collect customs duty a

second time if you go to another place" (BOA, DH, MKT. / 1491-98). In the documents sent towards the end of March, it was stated that the cash (fixed) tax collection procedure in the Dodecanese islands of Kalymnoz, Leryoz, Karyot and Patmos will not cover Meis, Symi and others. In this way, a reduction of the tax amounting to 12 thousand kuruş was requested. (BOA, DH.MKT. / 1497 , 50). In the document that came one month later, the tax was canceled. In the document written to the Eyalet of the Archipelago, it was stated that the licenses obtained from Rhodes in the past were valid if the Symi and Herkit sponge divers were fishing in Crete, Cyprus and Egypt. However, it was stated that if sponge divers load their boats from Symi, they should get a license from this island has been put into practice once again (BOA, DH.MKT. / 1504, 60).

The enforcement of the missive resulted in restrictions on poachers and the confiscation of boaters' property when caught. In the document sent to the *Şura-yı Devlet* (Council of State) dated 7 August 1888 (29 Zilkade 1305), they complained that the people of Symi and Herkit islands were compelled by the Rhodes government to obtain a license for sponge fishermen to extract sponges from the waters of Cyprus and Crete. In the interviews made after this, it was determined that the sponge fishermen went to Crete and Cyprus to hunt sponges without a missive. Since it was known that they went to other places by other means, in order to avoid losses in the income of the missive, the revenues of the aforementioned Crete and Cyprus missives were combined with the revenues of Symi Island, and this situation was reported to the Ministry of Finance. It was requested to act in accordance with the Regulation of Muhrez (*Muhrez Nizannamesi*)⁸ regarding the fishermen from Symi and Herkits who hunted in Cyprus and Crete waters, and to return the sponges, boats and tools, which were confiscated on the pretext that a team of people hunted in these waters without a missive. The verdict of the aforementioned decision was reported with the documents sent to Eyalet of the Archipelago by Ministry (BOA, DH. MKT. / 1530, 38).

With the document dated 22 November 1888 (18 Rebiüevvel 1306), the treatment of sponge fishermen compelled by the Rhodes Government was asked whether it would also be applied to those who were from the islands of Symi and Herkit, who received a permit to hunt sponges in Crete and Cyprus, and who equipped their boats in Symi Island. However, the tax to be demanded from the Austrians was reported to the Ministry of Finance. Even though the consulates of the Austrian and Hungarian states on the island of Symi declared that the coercion on the island was in compliance with the "*Muhrez Nizannamesi* " to some extent, they wanted the cancellation of the excess tax collected in violation of this regulation (BOA, ŞD. / 2536 , 27-3). The removal of the excess tax by the Rhodes government also received support from the *Mutasarrıfluk* of Chios (BOA, ŞD. / 2536 , 27-4). The Eyalet of the Archipelago was notified to act in accordance with the *Regulation of Zabita-i Saydiye*, which came into force in 1882, and to return the licenses, sponges and boats of individuals that were engaged in fishing when they were fished in waters without a missive, and this decision was made by the decision of the Council of State (BOA, ŞD. / 2536 , 27-6).

Sponge hunting was not limited to the Aegean and Mediterranean islands; when it expanded to Egypt, taxes were brought to these regions as well. Mandurihi was on the Egyptian coast, between the Egyptian and Ottoman Sea borders, and was excluded from Egyptian territorial waters as it was a sponge fishing area. Since the invention of the sponge tax, the license to hunt here was given from the Eyalet of the Archipelago. In the document dated July 25, 1886 (23 Shawwal 1303), it was stated that taxes would be

⁸ This regulation was created for everyone to benefit from animals that do not belong to anyone, such as fish and animals that can be hunted.

demanded by the Egyptian Administration from the machinery and diving boats that were hunting sponges in places more than 10, 11 miles away from the coast of Crete to the Egyptian coast, by taking sponge missives from the islands of Kalymnoz, Symi and Herkit on the islands around Rhodes and on the islands known as Isparot. A report was sent to the Eyalet of the Archipelago in order to do what was necessary (BOA, DH.MKT. / 1357, 4). In the document dated February 24, 1889, it was requested that the tax collected from the sponge fishing areas in Egyptian waters be abolished in accordance with the document delivered by the regional officials by the Eyalet of the Archipelago. A telegram was sent from Symi Island to the Grand Viziership and the Ministry of Internal Affairs (BOA, HR.TO., 532, 76) to abolish the tax applied to the boats to be used in sponge hunting. In the document written to the Ministry of Finance dated 9 November 1890 (26 Rebiül before 1308), it was requested from the Symi District in the Eyalet of Archipelago that practices that would not harm the treasure were made to those who went to sponge fishing on the Egyptian coast. (BOA, DH.MKT. / 1779, 86). In the document dated January 3, 1891 (22 Cemazievvel 1308), it was accepted that the documents given by Meşayih Arban, located on the Mandurihi coast of Eyalet of Archipelago, would be considered as an official letter, a missive. It was also emphasized that there should be an officer on the Mandurihi coast to issue a missive by the Egyptian Government so that sponge divers who would go to Egypt and try to get a missive would not be aggrieved. It was stated that although the sponge fishermen received a bill of exchange by paying taxes to the civil servants in accordance with the regulation, they were not obliged to give money to Meşayih Arba (BOA, DH, MKT. / 1797, 28).

The customs duty to be applied to the sponge also caused problems for a long time. Despite all the measures that were taken by the Ottoman state, taxmen could not prevent the sponges hunted and exporting them to Europe by taking them to the islands of Kalymnoz and Symi, which were exempt from customs duty (Çoruh, 2009, p. 87). For this reason, the treasury suffered significant losses. A solution was sought for this situation, and one of the islands of Kalymnoz and Symi was accepted as the center and an administrative committee consisting of an officer, a deputy, two clerks and two guards was sent here. Thanks to the records they would keep, those who exported unlicensed sponges would be identified and heavy fines would be imposed. Again, as in the "tobacco" tax, it was decided to pay an amount of money under the name of "*ihbariye*" to informants who would collect information from these officials. The sponge being exported to Europe was divided into three grades. 1/10 of the quality (*Halis*) sponge had buyers in countries such as France, Germany, Austria, America and Russia (Örenç, 2006, p. 510). The *okka* of this first quality sponge was 200 kuruş in 1854, 220 kuruş in 1855, 300 kuruş in 1856, and 325 kuruş in 1858. The most important buyer of sponge was England, and 2/3 of the best quality sponge was going to this country (Örenç, 2006, p. 511).⁹

Looking at the data from 1855 to 1859, it is seen that good quality (*a'lâ*) sponge cost-between 200 and 325 kuruş, medium quality (medium) sponge cost between 40 and 100 kuruş, and low quality (ednâ) sponge cost between 28 and 30 kuruş. In the aforementioned period, good quality sponge could find buyers for 10 liras, medium and low-quality sponge could find buyers for 2 to 1 lira (Örenç, 2006, p. 512). Especially due to the weight of the cleaned and uncleaned sponge, there were also problems. In the 19th century Ottoman state, sponge was an important export product in the foreign trade of İzmir (Smyrna) Port. In the

⁹ *Kıyye (Okka)* is a measure of weight used in the past. It is also called Kıyye-i atika. It is now 1282 grams.

document dated 26 July 1895 (3 Safer 1313), it was requested that 8% customs duty be taken from the Ottoman State for sales to a foreign country and 1% tax if sales will be made again within six months. It was accepted that the sponges imported and exported to the island are regulated by the Island Customs Administration, provided that only tax-free sponge fishing is prevented. According to the law, sponges were brought to Symi and not taxed, and after the cleaning procedures were applied, 1% customs duty was requested from those that was exported to foreign countries and 8% from those that was sold in the domestic market (Velay, 1978, p.457). Although there were several types of sponges cleaning process, since there was a 20% loss during this process, sponge fishermen also complained about the tax practices made in this way. Since it is known from the interviews conducted with the *Izmir Rüşumat Nezareti* (custom services) that sponges coming to the island were usually brought for cleaning, it was stated that the tax of 8% is not appropriate for the sponges being exported after the inspection is made, and the tax for raw sponge is quite heavy. It was especially emphasized that the sponges brought to Symi Island were generally hunted in Ottoman waters and that this was the livelihood of the people of the Eyalet of Archipelago (BOA, ŞD. / 585, 30).

In the document dated 20 September 1905 (20 Recep 1323), it was requested not to charge 8% customs duty on sponges to be exported to Symi Island from other regions. Meanwhile, in the documents sent from the Council of State and Tanzimat Office (*Tanzimat Dairesi*) to the Eyalet of Archipelago, it was stated that the sponge should not be charged for tax and that the sponges to be exported from Symi Island would be registered by the custom services (BOA, MV., 112, 18). According to the information sent from the administration of Symi Island and other places at the beginning of October 1905, it was requested that the transaction be made taking into account the *mazbata* of the Tanzimat Office. It was stated that the sponge is not accepted as a commodity, and trading in this way will lead to smuggling of goods to other places, thus increasing the demand for sponge more (BOA, BEO / 2677, 200759).

After one year, the discussions continued for the tax to be applied to the sponge officially. In the document dated 14 February 1906 (19 Zilhijja 1323), the people of Symi stated that they could not pay the 8% customs tax applied to the sponges to be brought outside to Symi Island and the surrounding regions for cleaning, and that they wanted to sell their goods to Greece. The people stated their complaints to neighborhood representative about allowance for the sale of sponges from the island via Egypt with a petition. In the census written to the Eyalet of Archipelago, by *Rüşumat Emaneti* (custom services) it was stated that no tax will be levied on the islands of Symi and around, 8% customs duty will be applied to domestic sales 1% will be applied to abroad sales, asking them to implement the decision made by the Council of State here.

Sponge boaters who wanted to make a living expanded their routes starting from the Dodecanese Islands, Crete and Cyprus with the coastline extending along Syria, Egypt and Lebanon, and continued as far as the Mediterranean and North African coasts with the state's mandate method. We see that the license (permit certificate), missive (paper stating permission for a job) and taxation given to boats for sponge fishing continued in almost every region after the transition to the Republican period.¹⁰ For the sale of sponges, 1% customs duty was applied to those sold abroad and 8% for domestic products. For this purpose, due to the high domestic tax, the islanders preferred to sell their products mostly to foreign countries.

¹⁰ Taxes related to hunting (Saydiye) constituted a very important source of income in the 1902 budget. A.Du Velay, 1978, 438. For taxation in the Republican Period: 1924 (April 6, 1340) Law No. 445, " *Zabitayı Saydiye Nizamnamesi* for Land and Sea Hunting", Article XI, Article XII – Article XIII (Deveciyan, 2022, p.438 -439).

Transition from the Traditional Method to the Machinery

In the second half of the XIX century, new developments occurred for the sponge industry, which has a guided structure in foreign trade. The first of these was a technological advance, the invention of diving equipment called "scaphandres". Following the introduction of scaphandres in the sponge industry, the amount of time sponge divers spent on the seabed to collect sponges increased. During this period, the divers were provided with the air they needed during the dive with the help of the pumps on the boats on the sea surface, thus increasing significantly the time they could be underwater.

With the help of the diving equipment and the protective clothing worn, the negative effects of the low ambient temperature of the underwater on the body temperature of the divers were partially reduced. The sector, which started in the spring and ended in the winter, continued throughout the year (Yürekli, 2012, p. 35). Another aspect of the business was that the rapid increase in the amount of sponge recovered by the machine causes sponge divers to consume the known sponge reserves underwater in a very short time, and therefore to search for different sponge reserves. Again, people who hunted sponges with traditional methods and machines and earn their living from this work have turned against each other. A group of divers from Symi, who were against sponge fishing with machinery, started a revolt at the beginning of May and destroyed the machinery used for sponge fishing. In the document dated 5 May 1884 (9 Recep 1301), the cavalry of the Kos steamboat in Rhodes sent a telegram about the conflict between the two groups diving and fishing sponges with a machine on Symi Island. 40 divers smashed the door of the shop of a machine trader named Yorgi; raided the government house and destroyed some places. Ten zaptieh were injured while trying to intervene in the incident. It was reported that after receiving the news that the angry group was going to pour gas and burn the government house, the zaptieh put bayonets and took the governor and officers to the pier with difficulty. It was stated that the people have destroyed all the machinery selling shops and the households with machinery, and smashed the machinery there; due to this revolution, some zaptiehs and the *mutasarrıf* bey, who was left on the island to maintain order, had to spend the night on the island of Rhodes. The Greek warship *Nüzhet Ferry*, who stayed in Lemnos for two days and returned to Symi, also sends documents (Şukka) about the situation (BOA, Y.MTV. , 14,55). Upon the incident that occurred among sponge divers in Symi Island on May 5, the Italian Consul in İzmir sent his assistant to Symi Island (BOA, İ.DH. / 915 , 72663). Five days later, in the telegram sent by Hakkı Pasha, the Governor of the Eyalet of the Archipelago, detailed information was given about the events. 6000 people gathered from among the sponge fishermen on Symi Island, came to the quarantine office at four in the morning, sent a spokesperson group consisting of 15 tradesmen, chosen among them, and expressed their wishes, and awaited the result from the meeting with the administrators. In the meantime, they looted the shops selling sponge materials with machines. The *Bidayet* (Initial) court gathered together with the elders' councils and the mukhtars and demanded the punishment of those who carried out this plunder. A battalion of soldiers gathered by Rhodes *Mutasarrıf* on the island from the ferry (BOA, Y.MTV. 16 , 61). About this stampede and developments, the Austrian Consul of Rhodes and the deputies of the Izmir Consul of the Italian State came to the island (BOA, Y.MTV. 16 , 61 -2). It is obvious that this issue, which was mentioned as a revolution in the documents, disturbed the peace on the island. This rebellion confronted people who continue to work with machines and the traditional method. Although the state suppressed the rebellion, hunting with machinery continued.

The people of Herkit Island, who received the news that machine hunting had been abolished in the Eyalet of the Archipelago, sent a telegram stating that this situation would harm them in the document dated 7 March 1895 (10 Ramadan 1312). Four months later, the head and members of the councils of elders of Symi and Herkit Islands sent a telegram on behalf of Symi and Herkit Islands, informing them that the trade would pass to Greece with the ban on sponge fishing by machine. The subject underlined especially in the telegram was that the annual tax paid to the treasury for the machines would be wasted, since the sponge manufacturers who used these machines in the Ottoman Empire would sell them to Greece because they could not use the machines. This telegram was sent from the Eyalet of the Archipelago to the Ministry of Finance. For this purpose, it was requested that the prohibited sponge machines be allowed to be used again (BOA, DH.MKT, 387 , 101).

Greek fishermen continued to hunt in Ottoman waters. In the document dated March 31, 1902 (21 Zilhicce 1319), the decision that was given by the State to ban sponge fishing for foreigners in Ottoman waters was annulled. Although it was stated in the documents sent from the Ministry of Finance Civil Service; this decision was postponed by the Tanzimat Office. The documents related to this situation are included in the Regulations of Zabita-i Saydiye and the Commercial and Naval Code, which came into force in 1882. The Ministry of Finance was notified about the situation (BOA, DH, MKT, 464, 37). In the document dated 13 June 1902 (6 Rebiülevvel 1320), it was stated that since one third of those who are engaged in sponge fishing on the Tripoli coast are Greeks, hunting with this tool is prohibited, but the Greeks, who do not use it in their own waters, did this job in Tripoli, since their fishing with the skafender tool caused great damage to the sponge fields (BOA). , DH.MKT. / 523 - 58). In the document written to Tripoli Province, it was stated that the Greek ship stayed in the area where it had two guns and 80 officers for a while, and the boatmen continued to hunt with machinery on Symi Island and Kalymnoz Island (BOA, DH.MKT. / 523 , 58-3).

On April 29, 1902 (20 Muharrem 1320), machine fishing was stopped in the waters of Cyprus, Crete, Tunisia, and Egypt, due to the fact that the sponge fields would no longer be able to grow sponges¹¹. Documents were sent from the Greek Ministry of Foreign Affairs to the Minister of Internal Affairs for the re-opening of this type of hunting in the Eyalet of the Archipelago. The Ministry of Foreign Affairs sent a letter requesting permission to lift the ban to the Ministry of Finance) (BOA, Y.MTV, 229, 24).

The boatmen of Symi caused turmoil in Alaiye Port due to the ban on sponge fishing with machinery. In the document dated May 10, 1908 (12 Recep 1326), the Symi Island sponge fishermen were sent a response to the telegram issued from the Erkan-ı Harb and the Naval Supervision through the Alaiye Port Authority. In the telegram sent and submitted with the signatures of five people taken from Konya Province, it was stated that as a result of the examination of about 90 sponge boats, hunting of some sponge divers was prohibited, as they had 27 banned machines. It was stated that events occurred when this news was received; about 100 people came to the port with weapons and created a brawl. When the materials of several of these boats were examined by coming to the port, it was seen that Martin, Tira and Tut were in the boats, so the officers and the boaters got into a fight. It was reported that the boatmen escaped into the sea, and they went to the beach and went back to sea after taking water. It was reported from Alaiye Port that this event should be eliminated urgently and that many people will suffer in this way (BOA, BEO, 3371 , 252770). Although the Marmaris Gunboat wanted to prevent this unrest of Symi Island, it still did not come; therefore,

¹¹ Sometimes sponges disappear because they are sick. This is called "Olet" disease. Halikarnas Balıkçısı, 2015, p. 98.

it was stated that the incident was reported to the Mutasarrıflık of Teke (BOA, BEO, 3371, 25270-4). In another incident that took place around Antalya. On July 2, 1908, a document written from the Ministry of Navy informed the Ottoman Public Debt Administration that the captains from Symi hunt sponges with a machine on the coast of the former Antalya and Köprüpazarı. The Marmaris Gunboat quickly went to the incident area and transferred the situation to Konya Province (BOA, DH,MKT, 464, 37-305).

It was reported that machine hunting is banned one after the other in places on the Mediterranean coast. We mentioned that machine hunting was banned in Tripoli District in 1902. The smugglers had primarily chosen the tax-exempt waters of Crete and Cyprus as their hunting grounds. Upon being realized, the smugglers chose Manduihi Bay (for tax-free hunting), this time in western Egypt (to avoid the restrictions imposed by the governor of Rhodes). Sponge fishermen from Rhodes came to Crete and Cyprus, and later to Mandurihi, were found to be trying to hunt there despite the invalidity of their licenses, and a quarantine officer was sent to the bay to prevent such fishing. In the document dated 28 March 1907 (15 March 1323) written to the Ministry of Internal Affairs from the Governor of Eyalet of the Archipelago, it was stated that the fishing is prohibited by machinery in the Tripoli Province, and the sponge boaters are obliged to take a missive (BOA, DH.MKT. / 523, 58- 51). In the document dated 16 June 1908 (5 Cemazievvel 1325), it was stated that hunting with machinery is prohibited on the coasts of Egypt and Cyprus (BOA, DH.MKT. / 523, 58-55). In the document dated February 3, 1907 (21 Kanun-i Sani 1322), it was stated that sponge divers are obliged to take a permit and pay taxes in accordance with the law, that the boats hunted by machinery are kept under surveillance, and that there is no crop this year due to the heavy destruction of the sponge fields. For this purpose, it was requested not to give a permit to those who were caught machine hunting before; the situation was written from the Tripoli Province to the Ministry of Foreign Affairs (BOA, DH.MKT. / 523, 58-52). After the prohibition of hunting with machinery, it was stated that the skafender was not a tool like a trawl net in the document dated December 27, 1909 (14 Kanun-i Evvel 1325), and the related ban was lifted (Çoruh, 2009 , p.84).

The rebellion that broke out in the center of the island in 1884 brought sponge divers and machine divers face to face. A military force was brought to the island from the center of Rhodes as a result of the brawl that broke out with the looting of the shops selling machinery. As a result of this incident, those involved in this incident were punished, and the process of collecting sponges by machine was prohibited due to its harmful effects. There was a shift from areas where there was a sponge ban to areas where there was no ban, and the people of Symi, who earned their living from this job, tried to continue their livelihood by hunting in more remote areas. Although the harms of hunting with machinery were known, the fact that it was released again in 1909 shows that the state could not act decisively in this business.

Preservation of Shores and Divers

Sponge fishing along the line from the Mediterranean Sea to the coast of North Africa, especially with the start of machine sponge hunting, we see that the states' control mechanism was felt thoroughly. Since the fishing of sponges posed a risk in and of itself, regardless of the method, ships such as gunboats and steamboats (*istimbot*), which would also provide treatment services for the divers who went sponge fishing

together with the protection of the shores, started to operate, and we see that the expenses of these ships were collected from sponge taxes.¹²

Sponge fishermen of the Ottoman Empire, who were their own people, aside from those, another factor that created a real problem to deal with was the sponge boats belonging to Greece. In the document dated February 20, 1888 (7 Cemazielahir 1305), the Ministry of the Navy was asked to check the sponge boats that will come to the Eyalet of the Archipelago from the Greek coast, as every year, in order to hunt sponges. Here, "*Sarıyer Vapurı*" started to work in order to take and confiscate the tools and various materials of those who did not have a permit. Since it was known that this ferry, which would tour the coast of the province, consumes 300 *tonlito* of coal, an application was made by the cavalry officer of the ferry to supply and bring it.¹³ Upon the documents submitted to the ministry, it was requested to cover 300 liras, which was the cost of coal, from the sponge tax income. It was ensured that the fee was sent to the treasury of the Bengehzi Provincial Ministry and in this way the fee was charged (BOA,DH.MKT. / 1487, 22).

In the document dated September 10, 1900 (15 Cemazielevvel 1318), it was stated that a steamboat was requested from the Tripolitania Province to prevent the boats engaged in sponge fishing without a permit, and it was requested that the coal cost of the ship which was 4000 lira out of a total of 5000 lira collected from Basra, Ioannina, Eyalet of Archipelago and Beirut Provinces and the rest namely 1000 liras paid from the Treasury in cash. A telegram was sent to the local revenue office (defterdarlık) regarding the rapid delivery of 20 thousand kuruş. In the document written to the Ministry of the Navy, it was stated that it is important to send the steamboat to prevent the sponge fishing boats fishing without a permit. However, it was stated that although the ferry arrives in the region, it is waiting at the port, and it is important for the start of operation to prevent lawlessness and for the protection of the coast. In order to transfer the money quickly, a notification was made from the Ministry of Internal Affairs to the Ministry of Finance (BOA,BEO,1547,115986).

Ensuring security in North Africa was made possible by patrolling ships there. According to the document written to the Ministry of Internal Affairs dated March 7, 1906 (March 14, 1322), two gunboats such as the Şems Ferry were needed in the waters of Tripoli, and because these ships consumed 500 tons of coal, the coal should be prepared immediately; it was requested that the coast be protected by land and sea and that sponge fishing should be kept under control; the situation was reported to the Mutasarrıflık of Bengehzi(BOA, DH.MKT. / 523 – 58-16 -17). The Ministry of Internal Affairs reported that the destruction of sponge production can only be prevented by a ferryboat (BOA, DH.MKT. / 523 , 58-20).

Not only was the Ottoman ferry patrolling the coasts of North Africa, but also Greek ships were sailing in these waters. In the document dated June 22, 1905 (June 9, 1321) written by the Mutasarrıflık of Bengehzi, it was stated that the ferry named "Firidi" with 30 crew, cavalry officer and 2 cannons sailed for the treatment of fishermen (BOA, DH.MKT. / 523 - 58-7). In the document sent to the Ministry of Foreign Affairs a year later, it was stated that this ferry sailed more than three miles offshore to help the fishermen whose health was in danger (BOA, DH.MKT. / 523 , 58-33). Since the Ottoman government did not want this ferry, the Ministry of Foreign Affairs sent documents to the Tripoli Province to remove the "*Firidi*", who was sent by the Greek government to protect the Greek boatmen, from the region (BOA, DH.MKT. / 523 , 58-55). In the first week of July in 1906, when this ship overturned in Greek territorial waters, it was asked to

¹² Gunboat or ganbot is the name of small warships with one or more guns. An *İstımbot* is a small boat, a lifeboat sized, powered by steam.

¹³ *Tonlito* is a unit equal to a ton used to indicate the load that ships can take. Ton is a unit of weight of one thousand kilograms.

the Tripoli Province *Mutasarrıflık* of Benghazi whether if it had committed a violation (BOA, DH.MKT. / 523 , 58-33). The Naval Ministry immediately sent the necessary order to help the sinking ship from Rhodes Island (BOA, DH.MKT. / 523 , 58-36).

The Greek government continued to send ships to the region under the pretext of helping the fishermen, even though the Ottoman Empire did not view it positively. In the document dated 22 June 1906, it was reported that the Greek-flagged "Isnauru" ferry, which departed from the Piraeus Port with 4 guns and 88 guns, started to operate instead of the sinking Firidi ferry. This ship was also requested to perform hospital duty by waiting three miles offshore (BOA, DH.MKT. / 523 ,58-31). It was stated that the Greeks continued to fish outside their own territorial waters, especially in the line extending to Tripoli, and they did this to earn their living (BOA, DH.MKT. / 523 , 58-12). The Greek Government stated that this ship is for the needs of the fishermen; it was stated that there is a military janitor who will also provide hospital service on the ship (BOA, DH.MKT. / 523 , 58-13).

It was also reflected in the documents that the ferries cruising in North Africa in order to provide security and prevent violations caught the boatmen and confiscated their goods. In the document written to the British Embassy dated 9 June 1906, it was reported that the Tatsparhi ferry and the Şems Ferry¹⁴ under the auspices of the Benghazi Sanjak captured the Ottoman fishermen. It was stated that some sponges were also detained, and that the fishermen were caught during smuggling two miles from the coast, while the coast guard officer also confiscated the tools and equipment on board. Since this situation was against the law, the Minister of Finance was informed. Since it was known that the Ottoman ship belonging to Symi Island was caught by the Şems Ferry and its goods were taken during sponge fishing, and it was known that both vessels carried the Ottoman flag, it was stated that those who were caught had to apply to the Ottoman courts by law (BOA, HR.TH. / 334 , 128).

When we came to Symi Island from the sponge fishing area in North Africa, we see that the ships started to work in order to ensure safety and prevent machine fishing. Although this situation was implemented for security purposes and to prevent violations; it was received negatively by some people. In the telegram sent to the Ministry of Internal Affairs from Symi Island, which was subject to Samos, dated 26 June 1906, in some boats that were traveling between Eyalet of the Archipelago and Anatolia for six months, a machine was secretly put on the boats with "*Hır Usulünü*" to hunt sponge they were caught¹⁵. It has been stated that this work will be prevented by patrolling a ship on the sea route from Samos to Symi, and that this ship, which can be withheld, will ensure safety at sea (BOA, HR.ID, 2121,55). Two weeks later, we see that the first headman of Symi (Muhtar-ı Evvel) Mihail Bünyamin, addressing the Ministry of Internal Affairs, in his petition to the Eyalet of Archipelago, criticizing the ferry that was traveling for security reasons. It was stated that although these boats were taken for the purpose of providing tracking and transportation on behalf of the state in the Sea of Islands for six months, they didn't work properly and caused damage to the state treasury. It was also emphasized that it caused destruction in the sponge breeding areas. In this way, while

¹⁴ Naval Arsenal (Tersane-i Amire), also carries out the repairs of the ferries patrolling the North African coasts. On 7 August 1906 (25 July 1322), it was reported that the Şems Ferry was repaired in Tripoli. It was stated from the center that there is no ship that draws less water in Naval Arsenal (Tersane-i Amire), like the Nüzhet ferry, and that this ferry will be repaired and sent as soon as possible. (BOA, DH.MKT. / 523 , 58-38).

¹⁵ We do not have information about the method mentioned here.

these seas, where the people's livelihood was provided, were usurped; this work was requested to be stopped as soon as possible (BOA. HR.İD, 2121, 56).

Apart from security, patrol ships also served to prevent illegal sponge exports. In the document written to the Ministry of Internal Affairs from the Kalymnoz District Governorate, Chios and *Mutasarrıflık* of Eyalet of Archipelago dated September 5, 1906 (16 Recep 1324), it was requested to prevent the export of sponge fished by machine boats around Ostropalya, Kaşot, Kerpe, Crete and the surrounding islands. In order to prevent this illegal export, a fast-moving ferry was requested from the Ministry of Navy (BOA, BEO 2907 ,218001). A year later, the same request was emphasized again. In the document dated September 3, 1907 (25 Recep 1325), it was stated that the prevention of sponge fishing with prohibited tools in and around Symi Island and the preservation of the coasts in this state depend on the sending of a fast-moving ferry. The Ministry of Finance was requested to pay 370 thousand kuruş for this work, with the notification made from the Eyalet of Archipelago to the Ministry of the Navy and the Ministry of Internal Affairs (BOA, BEO, 3136 , 235182).

In order to prevent the increase of violations and machine hunting from the island, the security that was tried to be provided by small boats as of July 1906 was requested to be made on a larger scale as of December 21, 1909 (8 Dhul-Hijjah 1327). It was stated that many sponge fishermen needed treatment during sponge fishing with the recommendation of the District Governor of Symi, and that the life of the mechanics was endangered from time to time. For this purpose, after the hunters departed from the port to collect sponges, they were requested to be supported by a doctor and a hospital ship full of medical supplies. A tahrirat sent to the Ministry of Internal Affairs of the Eyalet of Archipelago showed that the matter was referred to the Ministry of the Navy. The Minister of the Navy liked the idea, and it was reported that it was decided to appoint a ship that was serving as a guard ship in the waters of Eyalet of Archipelago as a hospital ship (BOA, DH.MV, 53,40).

The Greek Government did not hesitate to accompany the Turkish government, which was considering ensuring the safety of the beaches by means of the ferries waiting at certain points on the coast and in the open sea for the treatment of divers and the protection of the seas. While the boats were successful in preventing the hunting with the machine, the boatmen's properties were confiscated in cases where it was against the law, and the situation was brought to the court.

Shipwrecks

The first response of the Ottoman State regarding the wrecked ships was to assign captains or officers from the relevant navy to explore the wreck area and remove the shipwreck, and to inform the managers of the shipwreck area to help these officers (Kocaoğlu, 2019, p. 189). In the document dated April 17, 1716 (24 Rebiülahir 1128), the payment of 1800 kuruş given for the removal of the shipwrecks in the galleons belonging to the year 1128 of the sixty divers from the residents of Symi Island was made. It is reported to the *Kapudan Pasha* (grand admiral) Abdurrahman Pasha, from the Mutasarrıflık of the Sanjak of Rhodes, that the divers received their wages (BOA, AE.SAMD.III / 50 , 4953). Another shipwreck removal process was in the book that gives the names of the forty divers requested from Symi Island in the document that came eight months later. In the letter sent to Mustafa Pasha for the Imperial Navy, 100 people were needed and 60 of these divers were asked to be taken from Symi Island (BOA, AE.SAMD.III / 129 , 12695).

Table 3: Symi Divers to Work in Removing Sinking Galleons in 1716

Number	Crew	Crew
1	Kirkast Reis veled-i İstmat	Nikol veled-i Andon
2	Reis veled-i İstmad	Luka Kambur
3	Ecma Yorgi Captain (reis) veled-i Nikid	Yorgi veledi Yakumi
4	Yorgi Mustaki veled-i Yaku	Kati veled -iMoholodi
5	Yani Klad Veled Lezsekid	Minhal veled-i Kulmbiri
6	Bibi Mincal Kunması	Konrodlu bibi Cura
7	Other bibi Mencal Sarı	Kostulu Almiyo
8	Bibi Minvalako veled-i Ratayani	Kıncal veled-i Burkandi
9	Ecma Kuri Veled-i bibi Fecal	Temre Cuvaş veled-i Nikola
10	Mincal Yani	Yani veled-i Hayket
11	Yorgi Ramov	Sunged veled-i Yorgi
12		Nikol veled-i Aksunku
13		Nikto veled-i Fasat
14		Yorgi veled-i Akabru
15		Yani veled-i Katzi
16		İstibdar veled-i Anton
17		Mincal veled-i Nikola
18		Tekbet veled-i Nikola
19		Yani veled-i Nikola
20		Yani veled-i Anton
21		Yorgi veled-i Mencal
22		Mencal veled-i Nikola
23		Other Mencal veled-i Yani

24		Yani veled-i İstimat
25		Kosti veled-i Nikset
26		Yani veled-i Koçara
27		Yani veled-i Fistaki
28		Mencal veled-i Yorgi
29		Other Yani veled-i Kosti
30		Other Yani veled-i Fimal
31		Nikete veled-i Vasil
32		Kosbit veled-i Nikola
33		Yorgi veled-i Kosti

Reference : BOA, AE.SAMD.III / 50 , 4953 and BOA,AE.SAMD.III / 129 , 12695.

The process of removing the materials of the sunken galleons belonging to the Naval Arsenal (Tersane-i Amire) in front of the Çeşme Fortress, which belonged to the Imperial Navy, was given to the manager Murâbitzâde Hacı Hüseyin Kaptan in Rhodes Island. He requested Kalymnoz and Symbeki divers who were skilled in this work for the shipwrecks. In the document dated November 15, 1770 (26 Recep 1184), the ship that would remove the wreck was arranged; since it was still winter, the three-masted galleons of the navy in Boğazhisar, called "Konratı", were asked to go to Lemnos Island and took out the scavenged lengers, cannons and shellac tools at Çeşme Harbor opposite Chios Island. For this purpose, a verdict was sent regarding the divers to be assigned to the service of Murabitzade Hacı Huseyin Captain, one of the Pergandi Captains, and other matters. 10 people from Kalymnoz Island and 10 people from Symi Island were provided. After the removed ones were sent to Naval Arsenal (Tersane-i Amire), it was requested that the remaining pieces be sent to Istanbul as soon as possible before winter comes. Two days later, in the judgment written to *Kapudan Pasha* (grand admiral) Cafer Pasha and one of the former grand viziers, Ali Pasha, the Guard of Seddülbahir (Çanakkale), it was ordered that the situation was urgent, that the cannon, iron, etc. tools in the port were removed and sent urgently to Istanbul by three-masted ships by going to Çesme Port without wasting any time (Baykara Taşkaya, 2021, p. 357).

In the document dated 7 July 1797 (12 Muharrem 1212), it was requested that the shipwreck of a state-owned frigate and a swallow ship under the command of the survivor Halil Kaptan are to be excavated on the shores of Kapudağı, which sank eight years ago. With the allowance for this operation, Hacıoğlu Mehmed Çavuş, who was sent from the Naval Arsenal (Tersane-i Amire), was provided to remove the shipwrecks. Two skippers and a scuba diver, 22 iron cannons and 7 pieces of lenger iron were brought out of the sea and delivered to the shipyard. This time, a second time by the same person, a piece of bronze ball with a diameter of one and a half vukuyye and 5 pieces of iron ball with diameters of 1 or 2 were removed from the frigate guns; and was delivered to Naval Arsenal (Tersane-i Amire) along with the çavuş's letter. Apart from the wrecks here, bronze-iron cannons of various diameters and 6 cannons were registered with the

shipyard and necessary notifications were made to the Chief Accountant. *İlmuhaberi* (certificate of receipt of delivery) was delivered to the Shipyard Port, and the situation was notified to the Head of the Provincial Treasury(BOA, AE.SSLM.III 116 , 7074).

Not only ship materials and ammunition collected from shipwrecks but also skafender tool, which was initially reacted to, was used to removal of shipwrecks itself. In the document dated January 23, 1904 (5 Zilkade 1321), the Governor of the Eyalet of the Archipelago, Abidin, three months ago, permission was requested to bring a scafender machine from Symi to extract the iron that a British steamer, on which the Egyptian Khedive was on, had dropped into the sea in front of Rhodes. After the completion of the iron removal process, it was especially emphasized that the necessary precautions should be taken to prevent sponge removal by this machine, and the British Consul of Rhodes Island was also informed about it (BOA, DH.MKT. , 812 ,58).

Assistance was requested from the people of the island for the removal of materials from the sunk wreckage of galleons, frigates, etc., which were used as warships in the Ottoman Empire, and the shipwrecks were removed. The people of Symi, who were masters in diving, showed great success in the removal of Ottoman shipwrecks. It was noteworthy that the divers of the region are all non-Muslims besides being skilled at this job.

Between Livelihood and Death

Apart from being a very arduous diving profession, it could also result in death. The sinking of kayaks and boats could cause accidents and deaths at sea from time to time. We can learn from the documents that the aid money collected due to the accidents that occurred in this way was given to the families of the individuals.

In the document dated July 2, 1899 (15 Rebiülevvel 1317), news of the accident came with the delivery of the memorandum sent from the Greek Patriarchate to the Eyalet of Archipelago. Some people from the people of Symi Island, who drowned as a result of the sinking of the ship they boarded while fishing for sponges in the waters of Tripoli, were asked to help those families in need of help (BOA, DH.MKT. . / 2224, 64). Another accident news came a year later. According to the document dated March 19, 1900 (17 Zilkade 1317), the ship of 47 people from Symi Island, who went at night to hunt for sponges with sailboats, collided with the British ferry "Knifsol" going to Tripoli. 43 people died in the collision. The state became a tool to help the families of these people. According to the *tahrirat* sent to the Eyalet of Archipelago, it was understood that the needs of the families of the people who died on the ship from Symi were requested to be met (BOA, DH.MKT., 2320, 59). On April March 16, 1901 (25 Zilkade 1318) and April 8, 1901 (18 Zilhicce 1318) related to this work, assistance was collected from the settlement Department of the Eyalet of Archipelago and delivered to the State Property Department. It was requested to examine and send the amount of aid (iane) collected from the province. It was ensured that the money collected is given to the families of the people who perished on their way to Tripoli waters to collect sponges, from the people of Symi Island in appropriate amounts (BOA, DH.MKT. / 2469 ,119- BOA, BEO ,1632 , 122399).

It was also the case that the properties of the sponge boats were stolen while they were hunting or while they were cruising. In the document sent to Hasan Ağa, the Muhassılı of Chios, dated 13 October 1901 (29 Cemazielahir 1219), it was stated that Mike Reis Veled-i Yani Zimni(non-Muslim) and his five crew

members (melhah) were busy digging sponges out of the sea at Zeytinburnu, and that twelve bandits came from İzmir in a Bireme type boat by overwhelming the boat, they usurped 200 kuruş cash, goods. Since it was known that the bandit robbed many people throughout the night, precautions were requested. It was also emphasized that those who did this work should be caught immediately and the necessary punishments should be given. Regarding the situation, documents (Emir-i ali) were sent to the Regent of Chios, the Voivode of Izmir and the Minister of Lesbos (BOA, C..DH../ 281 , 14031).

In cases where divers died, it was important whether people had a fishing permit or not, and the situation of the person's debts was shaped accordingly. In the document dated September 7, 1901 (23 Cemazielevvel 1319), a document was sent from the Ottoman Public Debt Administration due to the death of people named Nikola Maril and Katitin İsbontin, who went to Symi Island to hunt for sponges in Tripoli waters, by drowning. With the letter sent from the İzmir Public Debt Administration, the debt of 31 liras of these persons to the Symi Island Public Debt Administration was sought to be paid. It was stated that the individuals did not have a license. In such events, it was stated that the necessary action would be taken according to regulation of *ahkâm (ahkâm nizamnamesi)* issued for sponge fishing. Since the deceased person's debt cannot be canceled, the directorate collected the 31 lira debt of the individuals as a record of deterioration (Tergin Record) (BOA, ŞD. / 397,45).

As there are risk factors in every job, various problems such as sponge boats' accidents, boats being hijacked, etc. could be encountered. In cases of death, the state collected aid for the families of the divers, and tried to catch the criminals in cases of extortion.

Conclusion

Although the numbers of the people of Symi varied according to the years, they earned their living from sponge fishing with an average of nearly two hundred boats. Due to the rugged and mountainous nature of the geography and the lack of possibility of agriculture and animal husbandry on the island sponge fishing gave life to this area. The people of Symi Island, who carry out sponging activities depending on Rhodes Island, wanted to sell their sponges to the foreign country without paying taxes. In particular, the state imposed a ban on sponge hunting without a permit, since sponge fields damaged by overhunting. With the proclamation of the Tanzimat, the state had not yet established a healthy tax system. In this process, the transformation of sponge fishing into an international and profitable trade caused some measures to be taken in this regard. After the emergence of machine hunting, sponge fishing was desired to be tied to a certain order, and it was continued with temporary solutions such as banning sponge fishing with regulations and permitting it again after a while. The state employed gunboats and steamboats as patrols in order to ensure that sponge diving on the wide coastline of the Mediterranean and North Africa was carried out on certain bases, to protect the coastline of the sea and to make the fishermen safer. Sponge, which constitutes half of the island's most important source of income and foreign trade, was sold to European states via the Port of İzmir , which was the export point, and from Symi Island.

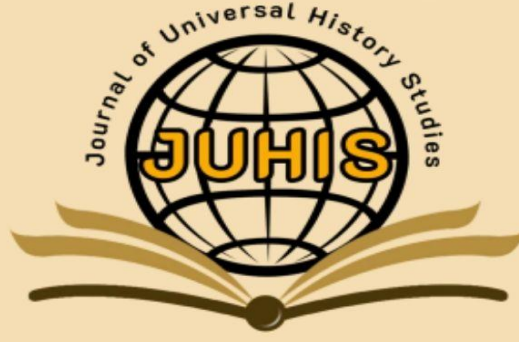
At the same time, the people of Symi also participated with the government to remove sea wrecks, and successfully worked in the removal of sunken ships in Çeşme and in various other areas. In the documents we came across in the archives, we see that all of the divers who unearthed the wrecks were non-Muslims. In addition to this, in the waters of North Africa, the Arabs were engaged in sponge diving. We have been able to follow through archive documents that this people, who earned their living from the art of diving throughout history, unfortunately also suffered from sea accidents and injuries. The state tried to help the

families of the deceased by collecting aid from the public. In our article, every detail of sponge diving on the island has been tried to be explained as much as possible from the archival documents and examination works that provide the primary material, and the effect of this business on the Ottoman economy has been detailed.

References

- [1] Ali Emiri Tasnifi (III. Selim 1789-1808) AE.SSLM.III 116 – 7074, AE.SAMD.III / 50 – 4953, AE.SAMD.III / 129 – 12695.
- [2] Amedi Mektubi Kalemî,A.}MKT.MHM. / 754 – 56.
- [3] Babıali Evrak Odası BEO /3136 – 235182, BEO / 2677 – 200759 ,BEO / 2760 - 206994 ,BEO 2907 – 218001 BEO , 3371 , 252770 BEO 1632 - 122399 BEO,1547,115986 .
- [4] Baykara Taşkaya, Arzu (2021), “Rodos Adası’nda Murâbitzâdelerle Kalyonun Yükselişi (1759-1816)” *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, cilt 8, sayı 4, (336-365).
- [5] Cevdet Tasnifi C..ML..57 – 2615, C..SM.. 39 – 1978, C..DH.. / 281 – 14031.
- [6] Collas, M.B.C (1861), *La Turquie En 1861*, Paris.
- [7] Collas, M.B.C (1864) , *La Turquie En 1864*, Paris.
- [8] Cuinet, Vital (1892), *La Turquie D' Aise Paris*, Volume 1,E. Leroux,Paris .
- [9] Çoruh, Haydar(2009), ”Osmanlı İmparatorluğu’nda Sünger Avı (1840-1912)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume 2 / 9 ,Fall 2009.(79-94).
- [10] Dahiliye Nezareti DH.MKT, 1550/64 DH.MKT. 1504,60 DH.MKT.1779 , 86 DH.MKT. , 1530 , 38 DH.MKT 2224 , 64, DH.MKT. 1357 , 4 DH,MKT,464,37 DH,MKT,1475,3, DH.MKT. /1522,105 DH.MKT. / 1497 – 50, DH.MKT. / 523 – 58 DH.MKT , 2469 – 119, DH.MKT. , 2320 , 59 DH.MKT. , 812 – 58 DH.MKT,1445,57, DH,MKT,1460,25 DH.MKT.1471 – 92 DH.MKT,1487,22 DH,MKT,1491,98 DH,MKT,1797,28 DH,MKT,351,61 DH.MKT. , 387 , 101,DH.İD.. / 36 – 4-60.
- [11] Dahiliye Nezareti Meclisi Vükela DH.MV., 53/40 .
- [12] Dahiliye Nezareti (Şifre)DH. ŞFR. , 138 – 87 .
- [13] Deveciyan, Karekin (2020),*Türkiye’de Balık ve Balıkçılık*, (Çev. Erol Üyepazarıcı), Aras Yayıncılık, İstanbul.
- [14] Evliya Çelebi (1935), *Anadolu Suriye, Hicaz*, 1671-1672, cilt 9, Devlet Matbaası, İstanbul.
- [15] Genç, Mehmet (2000),“İltizam “,TDV İslâm Ansiklopedisi, ,c 22, (154-158).
- [16] Gouffier,Choiseul (1782), *Voyage Pittoresque De La Grèce 1752-1817*, France.
- [17] Habibzade Rodoslu Ahmet Kemal, *Ispora Adaları ve Tarihçesi*, Oniki Ada (1966)Naşir: Arif Hikmet, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- [18] Halikarnas Balıkcısı (2013) , *Dalgıçlar*, Haz: Şadan Gökovaı, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- [19] Halikarnas Balıkcısı (2015) , *Deniz Gurbetçileri*, Haz: Şadan Gökovaı, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- [20] Hariciye Nezareti HR.TO.. , 532 , 76 ,HR.İD,2121,55,HR.İD. , 2121 – 56 HR.TH.. / 334 – 128.
- [21] İrade Tasnifi İ.DH.. / 915 – 72663.
- [22] Kallek, Cengiz (2002)”Kulaç “TDVİA, Ankara, ,c. 26, (353-354).
- [23] Kılıç, Orhan (2007),”Ocaklık” ,TDVİA, İstanbul,c. 33, (317-318).
- [24] Kocaoğlu, Burak (2019), “Osmanlı Devleti’nde Gemi Kazaları ve Devletin Kazalara Müdahale Usulleri (1763-1856)”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 5(2).(189-198).
- [25] Koç, Bekir (2006), “Tanzimat Sonrası Hukuk Metinlerinde Çevre Bilincinin Arka-Planı Olarak “Av Yasak ve Sınırlılıkları” Üzerine Bazı Düşünceler”, *OTAM*, Sayı: 19. (271-281).
- [26] Küçük, Cevdet (2007), “Oniki ada “TDVİA, İstanbul, c. 33, (353-355).
- [27] Meclisi Vala MVL , 802 , 8.
- [28] Meclisi Vükela Mazbataları MV., 112, 18.

- [29] Örenç, Ali Fuat (2006), Yakın dönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada, Doğu Kütüphanesi, İstanbul.
- [30] Özgün, Cihan (2013), “Osmanlı Devleti’nde Teknik Bir Yenilik: Skafander Makinesi”, Journal of Turkish Studies 8 (Volume 8 Issue 7), (429-457).
- [31] Şemsettin Sami (1316), Kāmûsü'l-A'lâm ,Cilt 5 , İstanbul :Mihran Matbaası.
- [32] Şurayı Devlet ŞD. / 585- 30 ,ŞD. 2915 – 45 ,ŞD,397,45 ŞD. / 2536 – 27.
- [33] Tansel, Fevziye Abdullah (1959), “Akdeniz Adalarının Elden Çıkmaması İçin Hususi Mektuplarına Göre Namık Kemal’in Mücadele ve İkazları”, Belleten / cilt: 23, sayı 91, (479-513).
- [34] Turner, William (1820), Journal of a Tour İn The Levant, 1792-1867, Volumes 3, London.
- [35] Velay, A. Du (1978), Türkiye Maliye Tarihi, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Neşriyatı, Ankara.
- [36] Yıldız Mütenevvi Maruzat Y..MTV. 16 - 61 , Y..MTV. , 14 , 55, Y.MTV,229, 24.
- [37] Yürekli, Sıtkı (2012), “20. yüzyılın ilk yarısında Türkiye Cumhuriyeti’nde Süngercilik ve Sünger ihracatı”, Akdeniz İİBF Dergisi 12 / 24 (Eylül 2012).Cilt: 12 Sayı: 24, (33 – 61).
- [38] 1312 Salnamesi, Vilayet Matbaası, Rodos.

Journal of Universal History Studies

Haydar Efendi'nin İran Sefaretnamesi ¹

Haydar Efendi's Sefaretname in Iran

Submission Type: Research Article

Received-Accepted: 29.04.2022 / 16.06.2022

pp. 79-106

Journal of Universal History Studies (JUHIS) • 5(1) • June • 2022 •

Melike Sarıkçıoğlu Ökten

Muđla Sıtkı Koçman University, Associate Professor Dr., Department of History, Muđla, Turkey

Email: msarikcioglu@mu.edu.tr

Orcid Number: 0000-0001-7915-3285

Mertcan Güngör

Researcher

Email: mrtcngngr58@gmail.com

Orcid Number: 0000-0001-8944-6575

Cite: Sarıkçıoğlu Ökten, M. & Güngör, M. (2022). Haydar Efendi'nin İran Sefaretnamesi . Journal of Universal History Studies , 5 (1) , 79-106 . DOI: 10.38000/juhis.1110923

¹ This article is analyzed by two reviewers and it is screened for the resemblance rate by the editor/ Bu makale iki hakem tarafından incelenmiş ve editör tarafından benzerlik oranı taramasından geçirilmiştir.

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed/ Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

* This work is licensed under a [Creative Commons BY-NC-SA 2.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.0/) (Attribution-Non Commercial-Share Alike).

Öz

Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinden başlamak üzere yıkılışına kadar yüzyıllar boyunca devam eden diplomasi tarihinde elçilerin faaliyetleri ile ilgili sefaretname yazma geleneği sürdürülmüştür. Osmanlı devrinde kaleme alınan sefaretnameler arasında günümüze ulaşan sefaretnamelerin çoğu geçici elçiler veya onların maiyetinde bulunan kimseler tarafından kaleme alınmıştır. Daimi elçiler, tarafından yazılan sefaretnameler de mevcuttur. Çalışmanın konusunu oluşturan "Haydar Efendi'nin İran Sefaretnamesi" adlı eser İran'da daimi elçilik açıldıktan sonra kaleme alınan ilk sefaretnamedir. Bu sefaretname, Ahmet Vefik Efendi'nin Tahran'a 15 Haziran 1851'de büyükelçi sıfatı ile atanmasıyla heyetinde sefaret müsteşarı olarak görev alan Haydar Efendi tarafından kaleme alınmıştır. Sefaretnamede Osmanlı elçilik heyetinin yolculuğu ve İran tarafının Osmanlı elçilik heyetini nasıl karşıladığı ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Ayrıca sefaretname, Osmanlı elçilik heyeti ve elçinin İran tarafından karşılama seremonilerine binaen sergilediği tutum ve davranışlarla ilgilide ayrıntılı bilgileri içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Haydar Efendi, Sefaretname, İran, Osmanlı, Diplomasi.

Abstract

In the history of diplomacy, which lasted for centuries from the foundation of the Ottoman Empire to its collapse, the tradition of writing sefaretname (the book of embassy) about the activities of the ambassadors was maintained by many ambassadors. Among the ones written during the Ottoman period, most of the sefaretnāmes that have survived to the present day were written by temporary ambassadors or their entourage. There were also sefaretnāmes scribed by permanent ambassadors. The work named "Haydar Efendi's Sefāretnāme in Iran", which is the subject of the study, was the first sefaretnāme written after the permanent embassy was opened in Iran. This sefaretnāme written by Haydar Efendi who took part in the delegation of Ahmet Vefik Efendi, when appointed as ambassador to Tahran on June 15, 1851, as the embassy undersecretary. In this sefaretname, the journey of the delegation of Ottoman embassy and how the Iranian side welcomed the Ottoman embassy are explained in detail. In addition, the sefaretname contains detailed information about the attitudes and behaviours of both the Ottoman delegation and the ambassador in connection with the welcoming ceremonies by the Iranian side.

Keywords: Haydar Efendi, Sefaretname, Iran, Ottoman, Diplomacy.

Giriş

Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren yabancı devletlerle siyasi ve ekonomik ilişkiler içine girmiştir. Devletin sınırlarının genişlemesiyle de Osmanlı yabancı devletlerle olan siyasi ve ekonomik ilişkilerde giderek daha önemli duruma gelmiştir. Bu durum devletlerarası ilişkilerin vazgeçilmez olan diplomasinin Osmanlılar nezdinde önemini artırmış ve diplomasi geleneğinin oluşmasını sağlamıştır. Osmanlı diplomasisinde 18. yüzyılın sonuna kadar elçilerin kendilerine verilen vazifeleri yerine getirdikten sonra, ülkelerine dönme esasına dayanan “geçici diplomasi” veya “ad hoc diplomasi” olarak adlandırılan metot benimsenmiştir. Osmanlı Devleti'nin böyle bir metot benimsenmesindeki başlıca sebeplerden biri Avrupa'nın politik ve diplomatik oyunları ve taahhütlerinden uzak kalarak serbest hareket etme isteğidir (İskit, 2007, s. 146; İpşirli, 1995, s. 9). İkincisi de bu serbestliğin, Avrupa devletlerine karşı bir çeşit üstünlük göstergesi olarak nitelendirilmesidir (Tuncer, 1995, s. 44).

Geçici diplomasi döneminde elçilerin gönderilmesindeki amaçlar arasında: “barış anlaşmaları ve ticari sözleşmeleri imzalamak, barış önerisinde bulunmak veya barış için görüşmeler yürütmek, dostluk ilişkileri temin etmek veya dostluğu kuvvetlendirmek, cülus ve zafer bildirmek, mektup ve armağan götürmek, kralların taç giyme törenlerinde Osmanlı'yı temsil etmek, Osmanlı'nın alacağı borçları tahsil etmek ve ülkelerin Osmanlı'ya karşı görüş ve düşüncelerini öğrenmek” sayılabilir (Tuncer, 1995, s. 44-45).

Osmanlı Devleti'nin siyasi, ekonomik ve askeri olarak güç kaybetmesine paralel olarak geçici diplomasi metodundan vazgeçmeye başladığı görülür. Nitekim modern diplomasi anlayışının temel ilkelerinden olan eşit şartlarda müzakere ve yüz yüze görüşme ilkesi, kendisini 1606 yılında imzalanan Zivatorok Anlaşması ile göstermiştir (Çiftçi, 2020, s. 317). Ancak bu ilkenin Osmanlı tarafından kabul edilmesi, daimi diplomasi metodunun derhal kabul edildiği anlamına gelmemektedir. Nitekim Osmanlı Devleti ilk daimi elçiliğini III. Selim döneminde 1793 yılında Londra'da açmıştır.

Osmanlı Devleti'nde geçici diplomasinin yanı sıra daimi diplomasinin kullanılmaya başlanmasındaki temel amaç: Avrupa ülkeleri esas alınarak yapılan Nizam-ı Cedit düzenlemeleri için gereken bilgi ve tecrübenin sağlanmasıdır (Yalçınkaya, 2010, s. 593). İlerleyen yıllarda Osmanlı Devleti'nin çıkarları ve topraklarının korunması diğer devletlerle uzlaşma arayışını doğurmuş; bu durum diplomasinin önemini artırmış ve daimi elçiler, ilişkilerin yürütülmesindeki en önemli unsurlar olmuşlardır (Davinson, 2015, s. 291).

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde gönderilen elçilerin derecelerinin olduğuna dair bilgi yoktur. Ancak 16.yüzyıldan itibaren elçilerde görevlerinin niteliklerine ve gönderilecekleri devletin durumuna göre büyükelçi ve ortaelçi şeklinde bir derecelendirilmeye gidilmiştir. Mektup götürmek için daha basit görev verilenler de nameres olarak isimlendirilmişlerdir. Nameresden de daha az önemli görevler için gönderilen kişilere de çavuş denmiştir (İskit, 2007, s. 150). Osmanlı Devleti, 19.yüzyıl başlarında elçi rütbelerini 1815 Viyana Kongresi ve 1818 Aix-la-Chapelle Protokolü'ne uygun şekilde büyükelçi, ortaelçi, mukim elçi ve maslahatgüzar olarak belirlemiştir. Elçilerin buldukları ülkelerdeki başlıca görevleri ise müzakere, müşahade ve himaye olmak üzere belirlenmiştir (İpşirli, 1995, s. 14). Açılan elçiliklerin yanı sıra Osmanlı Devleti 1802 yılından itibaren konsolosluk açmaya başlamıştır. Konsoloslar “şehbender” adıyla anılmış olup buldukları ülkede faaliyet gösteren Osmanlı tüccarlarının menfaatlerini korumak için görevlendirilmişlerdir

(İpşirli, s. 14; Pakalın, 1993, s. 316). Böylece Osmanlı Devleti 18. yüzyılın son dönemlerine kadar kullandığı geçici diplomasi metodunun yanı sıra daimi diplomasi metodunu sürdürmeye başlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinden başlamak üzere yıkılışına kadar yüzyıllar boyunca süren diplomasi tarihinde elçilerin veya elçilik heyetinde görevli kişilerin faaliyetleri ile ilgili sefaretname yazma geleneğine devam edilmiştir (Beydilli, 2009, s. 289).

Osmanlı devrinde kaleme alınan sefaretnameler arasında günümüze ulaşan sefaretnamelerin pek çoğu, geçici elçiler veya onların maiyetinde bulunan kimseler tarafından kaleme alınmıştır. Daimi elçiler tarafından yazılmış olan sefaretnameler de mevcuttur. Faik Reşit Unat, Osmanlı sefaretnamelerini “hususî” ve “umumi” olarak iki gruba ayırmıştır. Bunlardan birincisi sefirlerin asıl memuriyetini nasıl ifa ettiğine dair yazdıkları takrirleri kapsamaktadır. Bu gruptaki eserler bu özellikleri bakımından resmi belge niteliği taşımaktadır ve tamamen siyasi karakterlidirler. İkinci grup ise yolculuğun seyri ve görülen yerlerin kültürü, sosyal ve idari hayatı, askeri durumu, sanayisi gibi hususların bildirildiği eserlerdir (Unat, 2008, s.45). Her ne kadar sefaretnameler iki gruba ayrılarak incelense de bu iki grubun özelliklerini birlikte taşıyan sefaretnamelerde bulunmaktadır.

Sefaretnameler elçilerin görevleri ve faaliyetleri için ana kaynak olmasının yanı sıra siyasi, ekonomik ve kültürel alana ait pek çok bilgi barındırmaktadır. Sefaretnamelerde zaman zaman karşılaştırma ve değerlendirmelere yer verilmesi, bu eserlerin değerini arttıran bir diğer özelliğidir.

Çalışmamızın konusunu oluşturan “Haydar Efendi'nin İran Sefaretnamesi” adlı eser İran'da daimi elçilik kurulduktan sonra kaleme alındığı bilinen ilk sefaretnamedir. Osmanlı Devleti, 24 Şubat 1840 tarihinde Tebriz'de şehbenderlik açılana kadar İran'da daimi temsilci bulundurmamıştır. Tahran Sefareti ise 12 Haziran 1848 tarihinde kurulmuştur. Tebriz Şehbenderi bulunan Ali Namık Bey, maslahatgüzar sıfatıyla Tahran Sefareti'ne 12 Haziran 1848'de tayin edilmiştir. Fakat İran'daki Şah değişimine bağlı olarak Şah'a Name-i Hümayun götürmesi için geçici elçi sıfatıyla Mustafa Sami Efendi görevlendirilmiştir. Ali Namık Bey ise 15 Nisan 1851'de Tahran'da göreve başlamıştır. İki elçinin görev süreleri aynı tarihleri kapsamıştır. Ve iki elçi arasında anlaşmazlıklar yaşanmıştır. İki elçinin anlaşamaması devletin zararına görülerek hem Mustafa Sami Bey hem de Ali Namık Bey 14 Haziran 1851'de görevlerinden azledilmişlerdir. Ali Namık Bey'in azledilmesi ile boş kalan Tahran Sefareti'ne Ahmet Vefik Efendi 15 Haziran 1851'de büyükelçi sıfatıyla atanmıştır (Acar, 2020, s. 64-136).

Söz konusu sefaretnamenin müellifi Haydar Efendi ise İran'a atanan ikinci daimi elçi olan Ahmet Vefik Efendi'nin maiyetinde sefaret müsteşarı sıfatıyla görevlendirilmiştir (B.O.A. DH. SAİDd. 1/298). “Umumi Sefaretnameler” arasında değerlendirilebilecek eser eksik olmasına karşın elçilik heyetinin yolculuğu ve özellikle İran ile kurulan daimi diplomasinin ilk yıllarında teşrifatin nasıl uygulandığına dair dikkat çekici bilgileri içermesi bakımından oldukça önemlidir. Ayrıca sefaretname, bu makale ile ilk defa gün yüzüne çıkmış olacaktır. Yapılan araştırmalara rağmen sefaretnamenin eksik kısmına ulaşılamamıştır.

1. İran Sefaretnameleri

İki devlet arasındaki ilişkilere baktığımızda ilk dönemlerin savaşlar içinde geçtiğini son dönemlere gelince 18.yüzyıldan itibaren artık savaşların son bulduğu ve iki devlet arasındaki sorunların diplomatik yollarla çözülmeye çalışıldığı görülür. Günümüze ulaşan İran sefaretnamelerinin en erken tarihli Ahmet Dürri Efendi'ye aittir (Unat, 2008, s. 60).

1. a. Ahmet Dürri Efendi Sefaretnamesi (1721)

Ahmet Dürri Efendi'nin İran Sefaretnamesi, siyasi içerikli ve en erken tarihli İran sefaretnamesi olması açısından önemlidir. Bu sefaretname Safevi Devleti'nin yıkılmadan önceki son zamanları hakkında önemli bilgileri içermesi ve Osmanlı Devleti'nin bu bilgilere göre İran'a yönelik politikasını belirmesi açısından da önemli bir eserdir (Ürkündağ, 2006, s. 5-58; Talay, 1994, s. 34-35).

1. b. Mustafa Nazif Efendi İran Sefaretnamesi (1746)

Mustafa Nazif Efendi, Osmanlı Devleti tarafından İran'da Safevi Devleti'nin yıkılmasından sonra 1837'de hâkimiyet sağlayan Nadir Şah'a gönderilen elçidir. Mustafa Nazif Efendi'nin İran'a gönderilme amacı Nadir Şah ile barış görüşmelerinde bulunmaktır. Mustafa Nazif Efendi de bu görevine binaen diplomatik faaliyetlerini ve gözlemlerini içeren bir sefaretname yazmıştır (Budak, 1999, s.18-39; Unat, 2008, s. 84-86).

1. c. Kırımlı Mustafa Rahmi Efendi İran Sefaretnamesi (1747)

1746'da Osmanlı-İran arasında imzalanan Kerden Anlaşması'nın Osmanlı tarafından onaylanması amacıyla Nadir Şah tarafından Osmanlı'ya gönderilen heyete karşılık olarak I. Mahmut tarafından Kesriyeli Hacı Ahmet Paşa'nın önderliğinde gönderilen heyetin içinde vakanüvis ve mektupçu görevi ile yer alan Kırımlı Mustafa Rahmi Efendi'nin yazdığı sefaretnamedir. Sefaretnamenin içeriğine baktığımızda İran elçilik heyetine İstanbul'da yapılan merasim, Osmanlı elçilik heyetinin İstanbul'dan başlayarak İran hududuna kadarki güzergahları, İran'da geçtikleri güzergahlar, İran'ın coğrafi, sosyal ve imar durumu, Nadir Şah'ın ölümü ve heyetin geri dönüşünü içermektedir (Toğaç, 2000, s. 22-24; Unat, 2008, s. 84-86).

1. d. Mehmet Refi Efendi İran Sefaretnamesi (1807)

Rusya'nın 18. yüzyıldan itibaren askeri ve siyasi alanda güçlenmesi, onu Osmanlı Devleti'nin ve İran'ın ortak düşmanı durumuna getirmiştir. Napolyon'un Fransa ve Avrupa siyasetinde etkin hale gelmesiyle de Rusya ile Fransa karşı karşıya gelmiştir. Durum böyle olunca Rusya'ya karşı İran, Fransa ve Osmanlı devletlerinden oluşan bir ittifak oluşturma fikri ortaya çıkmıştır. Ancak Osmanlı Devleti bu üçlü ittifaka dahil olmaya sıcak bakmadığı gibi Fransa, İran ve Rusya arasında oluşturulması muhtemel ittifakları önlemek ve bunun için İran ile Fransa'nın arasını açmak istemiştir. Bu durum üzerine Seyyit Mehmet Refi Efendi, Mayıs 1807'de İran elçisi olarak görevlendirilmiştir. Refi Efendi bahsi geçen meseleler üzerine faaliyet göstermenin yanı sıra İran ile Osmanlı Devleti arasında süregelen olayları da görmüştür. Seyyit Mehmet Refi Efendi bu görev esnasında yazdığı takrir ve sefaretnamesi ile İran'ın Osmanlı Devleti'ne karşı yürüttüğü siyaset, İran'ın iç meseleleri ve Osmanlı-İran sınırında yaşanan olaylar hakkında bilgiler vermiştir. Ayrıca o dönem Osmanlı Devleti'nin İran'a yönelik izleyeceği politikaya rehberlik etmiştir (Sarıçioğlu ve Güngör, 2020, s. 928-953).

1. e. Bozoklu Osman Şakir Efendi Musavver İran Sefaretnamesi (1811)

İran, Osmanlı ile ortak düşmanı olan Rusya'ya karşı iş birliği yapmak ve iki devlet arasında iyi ilişkiler sağlanması amacı ile elçi göndermiştir. Osmanlı Devleti de bu elçiye karşılık aynı düşünceler içerisinde Rusya'ya karşı ittifak yapmak ve iyi ilişkiler geliştirmek amacı ile 1810 tarihinde İran'a elçi olarak Yasincizade Abdülvahhab Efendi başta olmak üzere bir heyet atamıştır. Heyette tercüman olarak bulunan Bozoklu Osman Şakir Efendi Musavver İran Sefaretnamesini kaleme almıştır. Eser bu heyetin İstanbul'dan

Tahran'a ulaşmaya kadarki yolculuğunu içermektedir. Eserin en önemli özelliklerinden biri de bu yolculuğu yazının yanında resimlerle anlatmasıdır (Osman Şâkir Efendi, s.13-204).

2. Kaçar Hanedanlığı Dönemi Osmanlı-İran İlişkileri

İran'da Safevi, Avşar, Zend hanedanlarından sonra 1794 yılında Kaçar Hanedanı yönetime geçmiştir. İran'da hakimiyetini sağlayan Kaçarlardan Ağa Muhammet Han, 1794'de şahlığını ilan ettikten sonra Osmanlı Devleti'ne iki devlet arasında yapılan anlaşmaların geçerli olduğunu bildirmiştir. Osmanlı Devleti de olumlu şekilde cevap vermiştir (Kalantari, 1975, s. 18). Ağa Muhammet Han'ın 1798'de ölmesiyle devletin başına Feth Ali Şah geçmiştir. Feth Ali Şah ve Osmanlı Devleti de bu dönemde iç meselelerle uğraştıkları için aralarında barışı korumaya yönelik politika takip etmişlerdir (Uçarol, 2000, s. 53). 19. yüzyılın başında Rusya, Kafkasya ve Gürcistan'ı istila etmeye başlayınca İran 1804 yılında Rusya'ya karşı savaş açmak zorunda kalmıştır. Fakat Rusya'nın ilerlemesini durduramamıştır (E.R.İ.B.M.K., 1372, s. 146-147, 155-156, 158-159, 212-213). İran 1806'da Rusya'ya Bakü ve Dağıstan'ı bırakmıştır. Böylece Rusya yönünü Osmanlı Devleti'ne çevirmiştir (Süleyman Nazif, 1923, s. 22-23). Rusya, Eflak ve Boğdan beyliklerinin değiştirilmesini bahane ederek 1806'da Osmanlı topraklarına saldırmıştır. (Karpat, 1992, s. 342). İki devlet arasında 1812 Bükreş Anlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştır. Böylece Rusya Kafkasya'da üstün duruma geçmiştir. Osmanlı Devleti ile savaşı sonlandıran Rusya tekrardan yönünü İran'a çevirmiştir. İran, 1813'te Rusya ile giriştiği savaştan büyük bir yenilgi ile çıkarak 1813 Gülistan Anlaşması'nı imzalamak zorunda kalmış ve Kafkasya'dan çekilmiştir (Türk, 2000, s. 6). İran, Rusya'ya karşı kaybettiği toprakları Osmanlı'dan telafi etmek amacıyla Osmanlı Devleti'nin batıda 1821 Yunan ayaklanması, Bosna-Hersek ayaklanması ve Arabistan'da Vehhabilerin ayaklanmaları gibi sorunlarla uğraşırken Haydaranlı ve Sıbikî aşiretlerinin Osmanlı'ya sığınmasını bahane ederek Rusya'nın da desteğini alarak Osmanlı Devleti'ne savaş açmıştır (Aykun, 1995, s. 17; Türk, s. 9). İran doğuda Erzurum'a güneyde Bağdat'a kadar ilerlemiştir. Ancak İran bu ilerlemesine rağmen 1822'de ordusundaki kolera salgınından dolayı geri çekilmek zorunda kalmıştır (Afkhami, 2003, s. 16-17). Osmanlı Devleti de batıda Yunan isyanıyla uğraştığı için barışı kabul etmek zorunda kalmıştır (Anderson, Doğu, 2000, s. 73-104). İki devlet arasında yapılan barış görüşmelerinde 1747 tarihli anlaşma esas alınarak 1823 I. Erzurum Anlaşması imzalanmıştır (E.R.D.R.S.İ.İ.R.O., 1365, s. 246-247, 251, 258-270).

Osmanlı Devleti ile anlaşma imzalayan Rusya, yönünü tekrar İran'a çevirdi. Rusya'nın baskılarına dayanamayan İran, 1826'da Rusya'ya savaş açmak zorunda kaldı (E.R.D.R.S.İ.İ.R.O., 1365, s. 336) ve Rusya karşısında büyük bir yenilgiye uğradı. Çok ağır şartlar taşıyan 1828 Türkmençay Anlaşması'nı imzaladı. Anlaşma gereği iki devlet arasında Aras nehri sınır oldu (Türk, 2000, s. 6). Rusya, İran ile barış anlaşması imzalayınca yönünü tekrar Osmanlı Devleti'ne çevirdi. Osmanlı Devleti, Rusya karşısında büyük bir yenilgi alarak 1829'da Edime Anlaşması'nı imzaladı (Uçarol, 2000, s. 53; 2002, s. 1194-1195). Sonuçta iki devletinde Rusya'ya karşı ağır şartlar içeren anlaşmalar imzalaması onları birbirine yakınlıktırdı ve aralarındaki sorunların iyi niyet ve görüşmelerle çözülmesine karar verdiler (Kalantari, 1975, s. 202).

İki devlet arasındaki ilişkiler devletlerin kendi iç sorunlarıyla ilgilenmekten dolayı kısa süreli sakin geçti. Fakat bölgedeki sıkıntılardan dolayı iki devlet tekrar karşı karşıya gelmiştir. İki devlet arasında bu problemlere baktığımızda Osmanlı Devleti tarafından Süleymaniye Valisi Mahmut Paşa'nın görevden alınması ve onun da İran'a iltica etmesi vardır. Baban Mutasarrıfı Ahmet Paşa'nın İran topraklarından olan Sine Hâkimi Rıza Kuli Han'a müdahale etmiştir (Aykun, 1995, s. 22-23). Ve 1837 yılında Bağdat Valisi Ali

Paşa'nın Muammer'de yaşayan Ben-i Ka'b aşiretinin ayaklanarak vergilerini vermemesi üzerine buraya asker sevk etmiştir. Bu durum üzerine İran da bu bölgeye asker sevk etmiştir (Mehmed Hurşit Paşa, 1997, s. 23; E.R.D.R.S.İ.R.O., 1365, s. 152). Rusya ve İngiltere'nin bu duruma müdahale etmesiyle iki devlet hududa yığıdıkları askerlerini eş zamanlı olarak çekmişlerdir (Aykun, 1995, s. 67). İki devlet, aralarındaki sorunları çözmek için İngiltere ve Rusya'nın aracı devletler olarak yer alacakları bir komisyon kurulmasına karar verdi. Erzurum'da 1843'te toplanan komisyon, görüşmelerde başta Süleymaniye, Muhammere, Zuhâb ve aşiretlerle ilgili sorunları, gümrük ve ticaret meseleleri, hac ve ziyaret yerlerini ele aldı (Aykun, 1995, s. 105-180). Komisyon dört yıl çalıştıktan sonra dokuz maddelik anlaşmayı kabul etti (Nasiri, 1977, s. 9-10). İki devlet arasında 3 Haziran 1847'de dokuz maddelik II. Erzurum Anlaşması imzalandı (Nasiri, s. 11-14).

1847'de imzalanan II. Erzurum Anlaşması'na göre, Osmanlı, İran, Rusya ve İngiltere'nin temsilcileri iki devlet arasındaki sınır sorununu çözmek için birçok defa bir araya gelmiştir (Sarıkoğlu, 2013, s. 65-109). Bu dönemden itibaren Osmanlı-İran ilişkileri ve görüşmeleri bu anlaşma üzerinden devam etmiştir.

3. Haydar Efendi'nin İran Sefaretnamesi (1851)

Osmanlı ve İran devletleri arasında imzalanan 1847 tarihli II. Erzurum Anlaşması'na göre sınır sorunlarını çözmek amaçlı temsilciler belirlenmiştir. Osmanlı tarafından Ferik Derviş Paşa, İran tarafından Mirza Cafer Han Müşirüdevle temsilci olarak atanmıştır. Yine II. Erzurum Anlaşması'na göre gözlemci olarak Rusya ve İngiltere'den temsilcilerde gönderilmiştir (B.O.A., HR.SYS. 705/1). Ayrıca Osmanlı Devleti, Farsçayı ve İran edebiyatını iyi bilen Ahmet Vefik Efendi'yi 1851'de Tahran büyükelçiliğine atamış ve 1854'e kadar bu görevde kalmıştır (B.O.A., DH. SAİDd. 1/298). Ahmet Vefik Efendi iki devlet arasındaki sınır sorunlarında Ferik Derviş Paşa'ya yardımcı olması, sınırda bulunan aşiretlerin çıkardıkları sıkıntılar, İran'da ikamet eden ve ticaret ile uğraşan tebaanın sorunlarının çözülmesi amacı ile büyükelçi olarak gönderilmiştir (Nasiri, 1977, s. 81-85). Sefaretnameyi kaleme alan Haydar Efendi de Ahmet Vefik Efendi'nin heyeti içinde elçilik müsteşarı olarak görev almıştır (B.O.A., DH. SAİDd. 1/298).

3. a. Haydar Efendi

Bu sefaretnamenin yazarı olan Haydar İbrahim (Mehmed Süreyya, 1996, s. 658) Efendi, bir ara Üsküdar zabıtasında çalışmış Mehmet Ağa'nın 1825/26 tarihinde İstanbul'da doğan oğludur (B.O.A., DH. SAİDd. 1/298).

Sıbyan mektebinden sonra Ulum ve Mekteb-i Maarif-i Adliye'de Arapça ve Farsça eğitimi sonunda diplomasını almıştır. Buradan iyi derecede Arapça ve Farsça bilerek mezun olmuştur. Tercüme Odası'nda Fransızca, genel tarih ve matematik okumuştur. Türkçe yazmasını öğrenmiştir. 1844/45 tarihinde 19 yaşında Divan-ı hümayun kalemine çırak olarak girmiştir. Bir sene Mühimme Odası'nda çalıştıktan sonra Tercüme Odası'na nakil olmuştur. Devamında Hamse nişanına ve yüz kuruştan başlamak üzere altı yüz kuruşa kadar maaş ödenerek 1850/51 tarihinde Memleketeyn meselesi esnasında buraya başkâtip olarak tayin edilmiştir. Burada beş bin kuruş maaş almıştır. Memleketeyn'de iki sene görev yaptıktan sonra üç bin kuruş maaş ve rütbe-i saniyye verilmesiyle Tahran Sefareti müsteşarlığına memur olarak atanmıştır. Tahran'da bulunan Büyükelçi Ahmet Vefik Efendi'nin İstanbul'a dönmesiyle Haydar Efendi yirmi bin kuruş maaş ve maslahatgüzarlık sıfatıyla beş sene bu görevde bulunmuştur. Bu görev esnasında ilk olarak Tasvîr-i Şâhî ve sonra da Şîr-i Hurşîd nişanı almıştır. 1855 yılında İstanbul'a dönmüştür. Burada Kavaim Beyoğlu

komisyonunda görev almıştır. Sonra yedi bin beş yüz Frank maaş ile Paris maslahatgüzarlığına dördüncü rütbe Mecidiye nişanı verilerek görevlendirilmiştir. 1856 yılında imzalanan Paris Anlaşması'na binaen 1857 tarihinde ve sonra Memleketeyn'e dair konferanslarda görevlendirilmiştir (B.O.A., DH. SAİDd. 1/298). Haydar Efendi 23 Şubat 1858'de maslahatgüzar olarak Paris'e ulaşmıştır (B.O.A.,HR. MKT 227/29; 260/72; B.O.A., A. DVN 134/24). Kısa süre sonra da kırk bin kuruş maaş ile Petersburg'a maslahatgüzar tayin edilmiştir. Burada Lejyon donör nişanının dördüncü ve üçüncü rütbeleri ile taltif edilmiştir(B.O.A.,HR.MKT. 260/72; B.O.A.,DH. SAİDd. 1/298). Petersburg'da iki seneye yakın çalışmıştır. Ekim 1859'da otuz bin kuruş maaş ve rütbe-i evvelî sınıf-ı sani tevcihiyle Tahran sefaretine görevlendirilmiştir (B.O.A., İ.MMS.16/665; B.O.A., DH. SAİDd. 1/298). Haydar Efendi, Tahran'da üç sene çalıştıktan sonra "haksız yere bir mülk edinmediğini ve ihanet etmediğini, on beş seneden beri daimi olarak yurtdışında memur olarak çalıştığını, İran'a iki defa gelmiş olduğunu ve yerine elçiliğin başkâtibi İsmail Bey'in de bakabilecek dirayette olduğunu" söyleyerek İstanbul'a dönmek istediğini belirten yazıyı 21 Ocak 1863'de göndermiştir. Dersaadet, Haydar Efendi'nin sağlık nedenleri dolayısıyla İstanbul'a dönmesine, başkâtip İsmail Bey'in geçici olarak maslahatgüzarlığa tayin edilmesine 30 Haziran 1863'de izin vermiştir. Bu izin Abdülaziz tarafından da 1 Temmuz 1863'te onaylanmıştır (B.O.A., İ.HR. 201/11444) Haydar Efendi İstanbul'da geçici süre ile bulunduğu zaman diliminde ortaya çıkan Tunus ihtilâlini araştırması için yüz bin kuruş harcırah ile komiser tayin edilmiştir. Haydar Efendi, beş buçuk ay sonra ihtilâli ortadan kaldırarak İstanbul'a geri dönmüştür. Haydar Efendi bu görevdeki başarısından ve yüksek zekası, hızlı kavrama yeteneği övülerek üçüncü rütbe Mecidiye nişanı ve ikinci terfi 23 Mart 1864'de uygun görülmüştür (B.O.A, İ.HR 206/11846). Haydar Efendi 7 Ekim 1864'de fevkalade murahhas büyükelçi olarak elli bin kuruş maaş ile Viyana sefaretine tayin olunmuştur (B.O.A., İ.HR 212/12312, 211/12242; B.O.A., DH. SAİDd. 1/298) 12 Mart 1865'te yüz bin kuruş harcırah alarak Viyana'ya doğru yola çıkmıştır. 15 Haziran 1865'te Avusturya Hariciye Nezareti tarafından kabul görmüştür (B.O.A., İ.HR. 211/12242). Haydar Efendi, burada sağlık sorunlarının tedavisi ve ailesini görmek için İstanbul'a geri dönmek istediğini, 22 Ağustos 1868'de Hariciye Nezareti'ne bir yazı ile bildirmiştir. Kendisinin bu talebi 9 Eylül 1868 tarihli bir yazı ile kabul görmüştür (B.O.A., İ.HR. 233/13775). Buradaki çalışmalarından dolayı birinci rütbe Mecidiye nişanı ile ödüllendirilmiştir. 1870 tarihinde yirmi beş bin kuruş maaş ile İstanbul şehremini olarak atanmıştır. Bu görevdeyken Avusturya imparatoru tarafından Viyana'daki görevine binaen değerli taşlarla süslenmiş bir mahfaza 2 Ekim 1870'te şehremini Haydar Efendi'ye takdim edilmiştir (B.O.A., İ.HR. 246/14632). İstanbul şehremini iken ihalede usulsüzlük yaptığı gerekçesi ile Ağustos-Eylül 1871'de (Mehmed Süreyya, 1996, s. 658) azledilmiş ve iki sene müddetle Midilli adasına sürülmüştür (B.O.A., Y.EE. 44/107). Haydar Efendi 30 Kasım 1871'den itibaren yedi buçuk ay Midilli'de sürgün kaldıktan sonra (B.O.A., DH. SAİDd. 1/298) kaldığı süre yeterli görülerek merhameten affedilerek 28 Temmuz 1872'de İstanbul'a dönmesine izin verilmiştir (B.O.A., İ.DH. 654/45484). Affedilerek Dersaadet'e geri dönen Haydar Efendi Meclis-i Tanzimat'a aza ve bir ay sonra on yedi bin beş yüz kuruş maaş ile Bosna vilayeti islahat komisyonuna başkan tayin edilmiştir(B.O.A., İ.DH. 654/45484). Buradaki görevini tamamladıktan sonra İstanbul'a dönmüştür. Bu dönemde Osmanlı Devleti tarafından karşılıklı barış içerisinde yürütülmeye çalışılan İran ilişkilerine gölge düşürmemek amaçlı daha önce Tahran'da iki defa bulunan ve orada iyi tanınmış, diplomasi usulünde tecrübeli olan Haydar Efendi'nin 26 Haziran 1877'de atanması uygun görülmüştür (B.O.A., İ.HR. 274/16622). Haydar Efendi Tahran sefaretine atanmasına rağmen kısa süre sonra bu görevinden istifa etmiştir (B.O.A., Y.A.HUS.159/27). Bu arada Ankara vilayeti valisi Süreyya Paşa'nın bu görevde yetersiz görülmesi üzerine azil edilmesi ve yapılan araştırmalarda mülkiye

işlerindeki tecrübe ve bilgisinden dolayı 29 Kasım 1877'de Haydar Efendi bu göreve uygun görülerek sahip olduğu rütbe ile Ankara valiliğine atanmıştır. (B.O.A., YA.HUS. 159/27; B.O.A., MB.İ. 41/178; B.O.A., İ.MMS. 58/2680; Mehmed Süreyya, 1996, s. 658). 12 Aralık 1878'de de başka bir göreve kaydırılmak üzere bu görevden alınmıştır (B.O.A., MB.İ. 49/48). Boş bulunan hariciye müsteşarlığına daha önceleri elçiliklerde çalışması ve dış politikaya vakıf olmasına binaen Haydar Efendi'nin atanması 19 Aralık 1878'de uygun görülmüştür (B.O.A., İ.HR. 278/17019). Hariciye müsteşarı iken padişahın izni ile Telgraf ve Posta Nezareti'ne 21 Ocak 1879'da nazır olarak atanmıştır (B.O.A., İ.DH.780/63425; Mehmed Süreyya, s. 658). Sonra bu görevden alınarak maaşı 14 Şubat 1880'den sonra on bin kuruşa düşürülerek 7 Nisan 1880'de görevinden azledilerek emekli edilmiştir (B.O.A., İ.ŞD. 62/3586; B.O.A., İ.DH 654/45484). Kendisine Ocak 1883'te emekli maaşı bağlanmıştır (B.O.A., İ.ŞD. 62/3586; B.O.A., İ.ŞD. 860/29). Haydar Efendi, kendisine emekli maaşı bağlandıktan kısa süre sonra ölmüştür (B.O.A., İ.ŞD. 860/29).

3. b. Sefaretnamenin Fiziksel Özellikleri

Haydar Efendi'nin İran Sefaretnamesi'nin bilinen tek nüshası Suna ve İnan Kırış Vakfı (SVİKİV) El yazması Koleksiyonu'na ait olup Suna ve İnan Kırış Vakfı İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi'nde Yz 65-2 demirbaş numarası ile kayıtlıdır. Eser bir yazma mecmuasının içinde bulunmaktadır. Bu mecmua içerisinde Haydar Efendi Sefaretnamesi'nden başka "Bulgaristan Kânûn-i Esâsîsi (1a-16b)", "Tarih-i Luter (37a-41a)", "Sudan Vukuât-ı Âhiresi (43a-48a)", "Mebâdî-i Vak'a ile Tafsilâtı (52b-62b)", "Bosna ve Panslavizm (63a-74b)" adlı eserler de yer almakta olup mecmua toplam 74 varaktan meydana gelmektedir. Mecmuanın kağıt özelliklerine bakıldığında Haydar Efendi Sefaretnamesi'nin yer aldığı 18a-36b varakları arasında kalan kısım hariç filigransız, suyollu kağıt kullanılırken 18a-36b varakları arasında kalan kısımda ise filigranlı, suyolu bulunmayan kağıt kullanılmıştır. Bu durumun yanı sıra mecmuanın tamamı rika hat ile yazılmış olup "1a- 16b" varakları arasında yer bulan "Bulgaristan Kânûn-i Esâsîsi" adlı eser mavi renkli mürekkep ile yazılmıştır. Mecmuanın geri kalanında ise siyah mürekkep kullanılmıştır. Bu özelliklerin yanı sıra Haydar Efendi Sefaretnamesi'nin başladığı 20b numaralı varak mecmuanın ilk sayfası olmamasına karşın ser-levha özelliklerini taşımaktadır. Nitekim kısmen bezenmiştir. Mecmua içerisinde yalnızca 20b-34b varakları arasında kalan kısımda yer alan yazı alanları cetvel içine alınmış geri kalan varaklarda ise cetvel kullanılmamıştır. Mecmua içerisinde 43a-52b ve 62a-74b varakları arasında sayfaların yan kenarlarına kağıt yapıştırılarak eklemeler yapılmıştır. 53a-61b varaklarında ise bazı sayfalar kenarlardan bir miktar kesilerek daraltılmıştır. Bu nedenle sayfa kenarlarında bulunan bazı kelimeler yarım kalmıştır. Sayfaların ebatları üzerinde yapılan bu eklentiler ve kesmeler, mecmuayı oluşturan sayfalar bir araya getirildiğinde sayfaların düzenli durmasını sağlamak için uygulanmış olmalıdır. Mecmuanın içerisinde yer bulan bu eserlerin birbirinden ayrılan biçim ve biçim özellikleri bize söz konusu mecmuanın perakende halde bulunan metinlerin –ki bu metinlerin farklı hattatlarca farklı tarihlerde yazılmış olmaları kuvvetli ihtimaldir- bir cilt içerisinde muhafazasını sağlamak maksadıyla oluşturulmuştur. Bu da eserlerin kaleme alındığı zaman değil de sonradan aynı cilt içerisinde toplanmış olduklarına işaret etmektedir.

Haydar Efendi Sefaretnamesi söz konusu yazma mecmuasının içerisinde yukarıda bahsedildiği gibi 18a-36b varakları arasını kapsamaktadır. 18a varağında "Sefaretle İran'a tayin buyrulan Ahmed Vefik Efendi ma'iyetiyle ve müsteşarlıkla Tahran'a giden Haydar Efendi eseridir ve nâ-tamamdır" notu rika hat ile sonradan yazılmıştır. Bu nottan da anlaşılacağı üzere eser tamamlanmamıştır. Bu durumun yanı sıra eserin

özensiz ve acemice yazılmış olmasına bakıldığında müellif nüshası değil müstensih nüshası olduğu düşünülmektedir. Eser her ne kadar tamamlanmamış olsa da sayfa kenarlarında bulunan reddadelere bakıldığında istinsah edilen kısmın günümüze eksiksiz ulaştığı görülmektedir. 18a ile 20b varakları arasında dört varak boş kalmış eser 20b numaralı varaktan başlatılmıştır, 27b ile 28a varakları arasında kalan iki varak ise numaralandırılmamıştır. Ayrıca mecmua içindeki diğer eserlerde derkenarlara yer verilmemiş, Haydar Efendi Sefaretnamesi'nde ise çeşitli sayfalarda derkenarlar yer bulmuştur.

3. c. Sefaretnamenin Muhtevası

Sefaretnameye yazar kendisinin almış olduğu eğitimden bahsederek başlamıştır. II. Mahmut döneminde Sultan Ahmet Camisi'nin Sultan Mahfili'nde yer alan Mekteb-i Maarif-i Adliyye adıyla orta dereceli sayılabilecek yeni bir okul açılmıştır. Bu okulun açılış amacı ise normal öğrencilerin dışında aynı zamanda devlet dairelerinde çalışmakta olan memurlarında bu okula devam etmelerini sağlayıp bilgi seviyelerini yükseltilmesidir. Haydar Efendide bu okula gittiğini iyi seviyede Arapça ve Farsça bildiğini belirtmiştir. Hatta Farsça konusunda Sadi ve Hafiz'ın yazdıklarını okuyup anladığını ve ezbere bildiğini söyleyerek Farsça'ya ne kadar vakıf olduğunu göstermek istemiştir. Haydar Efendi, metnin devamında ise Ahmet Vefik Efendi'nin Tahran elçiliği heyetine nasıl seçildiğinden bahsetmiştir. Sultan Abdülmecid döneminde müsellemler ortasına memur ve sonrasında Tercüme Odası'nda dokuz yıl çalıştığını ve sonra dil tahsili için Ahmet Vefik Efendi'nin maiyetine girdiğini ve baş katip olarak tayin edildiğini ve sonra da Ahmet Vefik Efendi'nin Tahran elçiliği sırasında kendisini seçerek rütbesinin de ikinci dereceye çıkartılarak unvanının elçilik müsteşarlığına yükseltildiğini yazmıştır (Haydar Efendi, s. 20b).

Sefaretnamenin bu giriş kısmından sonra Haydar Efendi İstanbul'dan başlayıp Tahran'da son bulacak yolculuklarını anlatmaya başlamıştır. Heyet bu yolculuğa 18 Haziran 1852'de Çarşamba günü İstanbul'dan gemi ile hareket etmiştir. Sinop ve Samsun limanlarına uğrayarak Ramazan'ın 5. günü Trabzon iskelesine ayak basmıştır.

3. c. 1. Trabzon

Haydar Efendi, Trabzon'un, Osmanlı Devleti'nin en işlek liman ve kapanlarından birine sahip olduğunu ve İran'a giden Avrupa gemilerinin demirlediği bir şehir olduğunu belirtmiştir. Buna karşın devamlı fırtınalı hava koşullarına karşı tüccarların emniyetini layıkıyla sağlayacak bir limana sahip olmamasından gemilerin bir gün içinde hamulesini indirip buradan ayrıldıklarını kaydetmiştir. Ayrıca Trabzon'da önceden valilere mahsus bir saray ve bu yapının önünde küçük bir liman bulunduğunu; ancak sarayın zaman geçtikçe harabeye dönüşüp kerestehane olarak kullanıldığını, limanın ise bozularak kullanılmaz hale geldiğini bildirmiştir. Trabzon şehrinin halkı ticaret aşığı olarak nitelendirilmiş, köy ve kasabalarda yaşayan halk ise memleketlerinin dağlık ve taşlık arazi yapısına rağmen erkeklerin ve kadınların ortaklaşa gece-gündüz tarla ve bostanlarında ziraatla meşgul olduğu dile getirilmiştir. Bölgenin sık ormanlarının havayı temizlediği için burada yaşayan insanların tümünün sağlıklı bedenlere sahip olduğu ilave edilmiştir.

Trabzon'da kalmayarak aynı gün içerisinde yolculuklarına devam etmiştir. Trabzon'dan hareketle Gölçayır, Cevizli, Karakapan, Kurum, Ardıc ve (?) isimli köylere uğrayarak Ramazan'ın 11.günü olan Pazartesi, Erzurum eyaleti kazalarından olan ve Trabzon'a otuz iki saat mesafede yer alan Bayburt'a varmıştır (Haydar Efendi s. 21b).

3. c. 2. Bayburt

Haydar Efendi, Trabzon-İran arasındaki İpek ve Baharat yolunun bir durağı olması açısından önemi bulunan Bayburt'a ulaştıkları mevkiden çarşısını, pazarını ve Ermeni hükümdarlarının inşa ettiği kalenin görüldüğünü yazmıştır. Yazarın bahsettiği Bayburt Kalesi önemli bir yere yapılmıştır. Karadeniz'i Basra Körfezi'ne bağlayan ticaret yolu üzerindedir. Haydar Efendi bu kalenin Ermeni hükümdarları tarafından yapıldığını yazsa da kimler tarafından yapıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Haydar Efendi'nin naklettiğine göre burada bu kaleden başka eski bir bina yoktur. Sefaretnamede Çoruh Nehri'nin geçtiği yönde oldukça verimli olan iki yerinde taştan yapılmış köprüden bahsedilmiştir. Fakat günümüzde tarihi olan sadece Korgan Köprüsü ayaktaadır. Yazar buranın nüfusu ile ilgili olarak ve dört yüz kadar Müslüman hane ile altı bin nüfusu olduğu hakkında bilgi vermiştir. Kazanın iki üç saat mesafede söğüt ve mazı ağacından oluşan küçük bir orman bulunduğunu ve ahalsinin de ufak tefek ticaretle meşgul olduğunu ama ziraatla ilgilenmediklerini yazmıştır.

3. c. 3. Erzurum

Heyet Ramazan'ın 12. günü Bayburt'tan ayrılarak Kumlu, Beyanbeli, Hoşbikar ve İlica yoluyla 16 Ramazan Cumartesi günü Erzurum şehrine varmıştır. Heyetin yolculuğu, Bayburt'tan Erzurum'a kadarki mesafe 20 saat almış, Trabzon şehrinde Erzurum'a kadar 52 saat tutmuştur. Haydar Efendi'nin, Erzurum'la ilgili olarak ilk dikkatini çeken durum şehrin görülen arazisinde orman olmadığıdır. Buna bağlı olarak da odun ve kömürün yokluğudur. Yazar fakirlerin ısınmak için masrafsız olan tezeği kullandıklarını, tezeğin elde edilmesiyle ilgili olarak da rençberin sahip olduğu beş tarlasından ikisinin çayır olup onu biçtikten sonra ineklerine veya diğer hayvanlara verip, yedirdikçe hasil olan tezeği kerpiç gibi kesip, kömürlük benzeri yere yığıp bahar mevsimine kadar bunları kullandıklarını yazmıştır.

Yazar, Erzurum civarında bulunan köylerden 15-20 saatlik mesafeden küçük arabalar ile taşımacılık yapıldığını belirtir. Köylülerin taşımacılık faaliyetlerini sağladıkları iki tekerlekli küçük arabalara altı yedi çift öküz ve manda koşmaları yazarın dikkatini çekmiştir. Bu kadar küçük arabalara bu kadar çok sayıda hayvanın koşulmuş olmasının nedenini bu arabaların tamamında, her iki tekerleğin bağlı bulunduğu tek dingil ile birlikte dönmesinde bulmuştur. Bu nedenle hem küçük hem de kullanımının zor olduğunu keşfettiği ancak adını zikretmediği bu araba çeşidi "kağrı" olmalıdır. Haydar Efendi, bu durumun çözümü olarak da kullanılan tekerleklerin Dersaadet'te kullanılan arabalarınki gibi yapılmasını önermişse de bu tekerlekleri kimse görmediğinden bir netice alınamamıştır. Sefaretnamenin devamında halkın pek çoğunun ziraat ve ticaret ile uğraştığını yazmıştır. Şehir hakkında da zamanında oldukça sağlam yapılmış kalesinden, girişte bazı camilerden ve Akkoyunlu hükümdarlığı zamanından kalmış binalardan bahsetmiştir. Eyalet sonradan eklenen livalar olan Bayezid, Kars, Çıldır ile dokuz kazadan oluştuğu ve bölgenin yıllık arazi vergisi kırk yük, gümrük ile diğer vergiler yirmi beş yüke denk geldiği bilgisini vermiştir. Şehirler hakkında yazarın çok kısa bilgiler vermesinin nedeni olarak da ikamet sürelerinin çok kısa olmasına bağlanabilir.

3. c. 4. Beyazid

Heyet, Erzurum'da iki köyde kaldıktan sonra Dereboynu, Sütkal(?), Toprakkale, Arakum ve Araz suyunun meşhur Çoban Köprüsü'nü görerek Eleşkird'e bağlı Velibaba, Tahir, Mollasüleyman ve Boşeyk(?) köylerinden geçerek oradan Murat suyu geçidine gelip burada üç gün ikamet ettikten sonra Diyadin kazası yoluyla 2 Şevval Pazartesi günü Bayezid şehrine ulaşmıştır. Erzurum'dan Bayezid'e kadar mesafe 48 saat

sürmüştür. Haydar Efendi, Bayezid şehrine varınca yol üzerinde kasaba ve köyler olmasına rağmen buraların harp alanı olması nedeni ile ayakaltında kaldığını ve ahalisinin de “göçebe çultutmaz güruh takımı” olduğunu yazmıştır. Ayrıca durumun bu halde olmasına rağmen Beyazid’in çok iyi imar edildiğini belirtmiştir. Yazar bölgedeki harp durumundan dolayı halkın kiminin İran topraklarına ve kiminin de Osmanlı’da kalarak yer değiştirdiklerine dikkat çekmiştir. Bölge ahalisinin hepsi Müslüman değildir. Yarısı Ermeni ve Katolik’tir. Ermeniler de vatanlarına geri dönmek üzere göç etmişlerdir. Fakat bölgede asayiş ve emniyetin sağlanması ile gelmemek üzere gidenler bile geri dönerek köy ve kasabaları şenlendirmişlerdir. Hatta göçebe olanlar bile göçebeliklerini bırakarak yerleşik ziraatla uğraşmaya başlamışlardır. Yazarın burada da dikkatini çeken durum birkaç senedir hiç ekilmemiş yerleri bile eken bu kişilerin Anadolu’da ve Rumeli’de bir ve yahut iki kişinin kolaylıkla yapabileceği işi, buradaki halkın sabana beş altı çift öküz koşarak altı yedi insan ile görmeleri olmuştur. Haydar Efendi’ye göre bu durum ya bu kişilerin çiftçilikten anlamadıklarından veya gerekli şeylerden mahrum olmalarından kaynaklanmaktadır.

Haydar Efendi, Bayezid Sancağı’nın imar olunmuş döneminde burada yaşayan göçebe Kürt ahalinin isyandan yüz çevirerek Osmanlı Devlet adamlarını dinlediklerini kaydetmiştir. Fakat burada şöyle bir sıkıntı vardır ki Beyazid Sancağı’nın arazisi hakkında bir nizam ve karar olmadığından ve halk araziye senetsiz mutasarrıf olduklarından gerek feragat etmede, intikalde ve gerek satmada ağız dalaşı ve kavgaların eksik olmamasıdır. Bu durumda hâkimin huzuruna çıksalar da belediye zabitanına gitseler de ellerinde tapu bulunmadığından veya kaza vilayet hâkimleri tarafından ellerine birer kâğıt parçası verilmiş ve bu kâğıt parçası hem davacının hem de davalının elinde bulunduğu ve sahih olduğu için iki tarafa da bir cezaya, tazire gerek görülememesinden bahseder. Çünkü bu problemin bir parçası da iki tarafa senedi verendedir şeklinde düşünülse de arazilerin mülkiyet hakkı konusundaki davalar sürmeye devam etmiştir. Haydar Efendiye göre bu konuda, bu bölgede görev yapan valiler ve kaymakamlar bir çözüm yolu bulup bu davaları sonuçlandırmış olsaydı hem halk arasındaki tartışma ve kavgaları son bulur hem de vazgeçme ve intikal harcından dolayı hazineye pek çok irat girmiş olurdu. Hatta şimdi bile tapu verilmeye başlansa hazineye bir iki bin ve belki üç bin kese akçe girebilirdi.

Heyet Hasan Kalesi’nden Bayezid’e gelmeden önceki yerlerde orman mevcut olmadığı için kış mevsiminde ahalinin oldukça sıkıntı çekmesi sebebiyle ağaç dikmelerini tavsiye ederek yola devam etmiştir. Haydar Efendi, Hasan Kalesi hakkında da zamanında oldukça sağlam yapılmış bir kale olduğundan ve içerisinde oldukça büyük yapılmış bir cami ve kalenin dışında taştan yapılmış geniş bir ılıcanın mevcudiyetinden bahsetmiştir. Yazarın bahsettiği Hasan Kalesi bulunduğu yere de isim vermiştir. Hasankale günümüzdeki adı ile Pasinlerdir; Doğu-Batı göç yolları üzerinde olması nedeni ile stratejik bir öneme sahiptir ve günümüzde de kaplıcaları ile ünlüdür.

Heyet, yoluna devam ederek Toprakkale’ye ulaşmıştır. Yazar Toprakkale’nin ismi gibi olduğundan, anılabilecek bir binası bulunmadığından; fakat daha eskiden Ermeni yönetimi zamanından kalmış büyük ve kargir bir kiliseden bahsetmiştir. Toprakkale, Osmanlı döneminde bazen Van çoğunlukla Erzurum eyaletine bağlı Bayezid sancağı içerisinde yer alan bir ocaklık olarak yönetilmiştir. Cumhuriyet döneminde ise sancakların kaldırılmasıyla 1927’de Ağrı’ya bağlanmış ve adı Eleşkirt olarak değiştirilmiştir. Toprakkale, Murat vadisinin Erzurum’a geçişini sağlayan batı ucunda yer aldığından İran- Kafkaslar - Anadolu arasında köprü görevi görmesi açısından önemli bir mevkiye sahiptir.

Yazar, Bayezid şehri hakkında da daha önceden buranın dört başı mamur bir yer olup nüfusu on bin haneyi geçerken buranın birdenbire perişan olduğunu ve sonra tekrar imar edilmeye çalışılsa da eski seviyesine ulaşamadığından bahseder; ama yine de gündün güne gerek nüfusu ve gerek evlerin sayılarının arttığı bilgisini verir. Haydar Efendi'nin bahsettiği bu olay 1821 – 1822 yıllarında gerçekleşen İran akınlardır. Ciddi can ve mal kaybına sebep olmuşlardır. Şehir, yüce bir dağ üzerinde bulunup Ağrı dağının en yüksek yerinde de zarif ve görkemli bir şekilde yapılmış İshak Paşa Sarayı ve derbentte cami vardır. Cami uzun süredir tamir görmediğinden binası her ne kadar görkemli ve yontma taştan yapılsa da temeli iyi olmadığından ciddi bir tadilata ihtiyacı vardır. Bu tadilat da sancağın gelirlerinden üç dört sene beşer onar bin kuruş tahsis edilerek yavaş yavaş tamir edilebileceğini yoksa caminin yıkılmasının kaçınılmaz olduğunu dile getirmiştir (Haydar Efendi, s. 22b-24a). Günümüzde bu saray ve cami restore edilerek, ziyarete açıktır.

3. c. 5. Kazlıgöl

Heyet, Beyazid'de üç gün kaldıktan sonra Osmanlı-İran sınırına doğru yola çıkmıştır. Yazar bölgedeki Kürt aşiret beylerinin gayrı muntazam ve muvazzaf suretteki askerleriyle beraber beş bin kadar eli mızraklı, kırmızı hilatlı ve büyük külahlı Kürtlerin kendilerine mahsus olan mızkalarını çalarak, “padişahımızın düşmanları kör olsun” diye bağırarak, muharebe edercesine tabanca ve tüfek boşaltarak kendilerine Osmanlı hududu olan Kazlıgöl'e kadar eşlik ettiğini belirtmiştir. Burada Kürt aşiret beyleri, heyet için kurdukları yedi çadırda sac kebabı, yoğurt, tereyağı ve başka yiyecekleri heyet için hazırlamışlardır. Heyet burada hazırlanan yemekleri yemek için yarım saat ara vermiştir. Heyet burada yarım saat kaldıktan sonra İran hududu tarafından güçlü kuvvetli iki atlı gelmiştir. Bu kişiler Cafer Kuli Han'a bağlı İran hudut muhafızlarından olan Mahmud Han ve Gulam Ali Han idiler. Bu kişiler Osmanlı Devleti heyetini Cafer Kuli Han'ın kendi hudutları dahilinde beklediklerini haber vermişlerdir. Ayrıca bu kişiler Osmanlı Devleti'nin büyükelçisine, kendilerine şayet izin verilirse Tebriz'e kadar eşlik etmek istediklerini dile getirmişlerdir (Haydar Efendi, s. 24a). Ancak bu iki asker, sınırı aşarak bu teklifi Osmanlı heyetine getirmekle sınıra tecavüz etmiş sayılmışlardır. Heyet hudut belirleme meselesinde görevlendirilmiş olmasından İran tarafı İranlıları nerede ve hangi toprak üzerinde görür ise oradan hemen kesin hudut çizgisi çekilir düşüncesi içinde olmuşlardır. Bu sebeple heyetin yanına yalnız adı geçen mihmandar resmi üniformasıyla gelmiştir. Cafer Kuli Han'ın maiyetinde olan bin, bin beş yüz kadar atlı ise, hakkında ihtilaf olan yerleri ad edip tecavüz ettikleri mahalde bırakılmışlardı. Bu duruma binaen Haydar Efendi, Osmanlı'nın elinde hudut haritasıyla beraber asıl büyük harita olan Ahmet Vefik Efendi'nin heyette olduğunu ve İranlıların henüz bunun ne anlama geldiğinin bilmediklerini dile getirmiştir.

Heyet, yanlarına gelen İranlı askerlerle birlikte Osmanlıya bağlı Kürtlerin öncülüğünde bir nizam dahilinde tartışmalı bölgeye varmışlardır. Osmanlıya bağlı Kürtler, Osmanlı sınır dahilinde İran askerlerini gördükleri an Ahmet Vefik Efendi'nin yanına giderek İran askerinin hududa tecavüzünden bahisle kendilerine tevdi edilen hudut muhafızlığının namus ve vakarına dokunur bir durum olduğunu dile getirmişler; İranlı askerleri ya talan ya da muharebe ederek ortadan kaldırmak için izin istemişlerdir (Haydar Efendi, s. 24b). Ahmet Vefik Efendi, Kürt beylerinin bu teklifini temkinli karşılayarak talana ve muharebeye ihtiyaç olmadığını; ancak kendisinden gelecek işaretlere dikkat etmeleri konusunda onları uyarmıştır. Haydar Efendi'nin fikrine göre: şayet Osmanlıya bağlı Kürtler, İranlı askerlere bu karşılaşılan mahalde müdahale etmiş olsalardı hududun onların iddia ettikleri mahalden çizilmesi lazım gelir düşüncesiyle, Ahmet Vefik Efendi'ye gelip hududu Osmanlı Devleti'nin işaret taşından değil, ordunun hududu delip geçerek girdikleri

yerden çizilmesini talep etmiş olurlardı. Hudut belirli bir hattan geçmezdi. Bu sebeple Osmanlı heyeti adı geçen işaret taşına kadar gidip orada İranlıların atadığı yüksek rütbeli memurları selamlayıp görevlerini yerine getirmişlerdi. Fakat İranlı komutanların bazıları (?) vadisinde bulunmak istemişlerdir. Bu durum iki tarafı karşı karşıya getirmiştir. Ahmet Vefik Efendi, Osmanlı tarafından şiddete şiddetle karşılık verilmemesini, edeplerini korumalarını istemiştir. Osmanlı heyeti, Ovacık isimli mahalde hazırlanan iki direkli, oldukça geniş, içi güve çuha ve dışarı beyaz olan çadıra gelmiş; İran tarafından Osmanlı tarafına gönderilen mihmandarlar olan Mahmud Han, Gulam Ali Han ve Zalife Kuli Han ile karşılıklı altı adet sandalyeye oturmuşlardır (Haydar Efendi, s. 25a). Çadırda tahtadan yapılmış şeker tepsisi ve nefis eski maden tabaklar üzerinde Acem tatlısı ve diğer tarafta çay takımı ve kaseler içinde buzlu sular ve birkaç adet altın sırlı nargile ikram edilmiştir. Yanlarında elçiyile beraber gelen on beş kadar hizmetli, yirmi iç ağası ve birkaç köle de bulunuyordu. Çadırın dışında iki trampet ve boru ile bir bölük asker bekliyordu. Osmanlı Büyükelçisi Ahmet Vefik Efendi nezaket olarak memleketlerinin güzelliklerinden bahsederek ve ikramlardan ufak tefek şeyler alıp yedikten sonra kendi çadırına geçmiştir. Haydar Efendi de mihmandarlar tarafından yapılan ısrar üzerine bir gece nezaketen arkadaşı olan Asım Efendi ile dört köşeli ve çok zarif bir çadırda nargile içerek misafir olmuşlardır. Yazar ikramlara isteksiz yaklaştıklarını kaydetmiştir. Bunun nedenini ise Osmanlı Devleti'nin birer memuru olma yönüyle ahaliye zulüm etmek ve bedavadan yemek yemek ve diğer bir devlete yük olmanın sıfatlarına ve kanunlarına, adetlerine yakışır bir şey olmadığı şeklinde açıklamada bulunmuştur. Her ne kadar karşı taraftan Osmanlı heyetini ağırlama teklifi olmuş ise de Osmanlı tarafı bunları kabul etmemiştir. Bunun kendileri için imkânsız olduğunu açıklamışlardır. Hatta Osmanlı heyeti, memleketlerinin bir geleneği olarak heyet ile bulunacak gerek mihmandarların ve gerek memurların ve diğer görevlilerin köy ve kasabalardan ağırlama masrafı ve günlük yiyecek istememeleri, toplamamaları gerektiğini vurgulamış ve yolda sadaka için gelen dilencilere bir şey verilmemesi ve her varılan mahalde ahalden bir tane arpayı bile ücretsiz almamaları, köylülere bu durumu bizzat söylemeleri, açıklamaları hususlarına dikkat çekmişlerdir (Haydar Efendi, s. 25b). Sözleşme gereği bu uyarıları dikkate almayıp ahaliye zulme cesaret eder ise her kim olursa olsun falakaya yatırılması, bununla beraber kolları arkasından bağlanıp bir yazı ile İran hükümeti tarafına gönderilmesi hususları eksiksiz görüşülmüş ve kabul edilmiştir. Bu konularda iki devlet karşılıklı anlaşmalarına rağmen, Osmanlı tarafının kılavuza ihtiyaç olmadığını açıkça ifade edilmesine rağmen Cafer Kuli Han'ın mihmandar göndermesinin kararlara aykırı davranmasının sebebi anlaşılammıştır. Heyet, Cafer Kuli Han'ın davranışlardan Osmanlı tarafının sorumlu olmayacağını dile getirmiştir. Ertesi gün ise heyet, Çaldıran Ovası'ndan geçerek konaklanacak mahalle varmadan önce yolda uğranılan köy ve kasabaların ileri gelenleri ile İranlı askerler tarafından karşılanmıştır (Haydar Efendi, s. 26a). Haydar Efendi, uğradıkları mahallerde oraların ileri gelenlerinin heyeti karşılamaya geldiklerini ve bir diğer konak yerine varılıncaya kadar heyete eşlik ettiklerini ayrıca bu yerlerde "hazır yiyici" olarak tarif ettiği iki yüz, üç yüz kadar asker de bulunduğunu belirtmiştir. Cafer Kuli Han'ın gönderdiği mihmandarlar göndermiş olduğu kendi çadırları her ne kadar menzil mahalline kurulmuş ve her şey hazırlanmasına rağmen Osmanlı heyeti hiçbir gece ne onların bu çadırlarında kalmış ve ne de pişirilen ve ikram edilen yiyeceklerin tadına bakmıştır. Heyetin bu konularda bu kadar titiz davranmasına rağmen konak yerlerinde çadıra uygun düz yer bulunmadığından hizmetliler tarafından halkın tarla ve bahçesine tecavüz edilmiş ve halk bu durumdan ciddi sıkıntı çekmesine rağmen çaresizlik içerisinde boyunlarını bükerek ses çıkarmadan bu durumu kabullenmişlerdir. İranlılar için bu durum sorun teşkil etmezken Osmanlı tarafından bu durum sorun olarak görülmüş ve halkın gördüğü zararlar giderilmeye çalışılmıştır. Allah hakkı için heyet beş pare zarar görene kırk pare vermiştir.

Heyet, her gün yola çıkılmadan önce İran sefaretinden bir aza gelip uzak ve yakın köylerde ya elçi adına veya diğerlerinin adına ihtiyaçlar için teklifler sunmuştur (Haydar Efendi, s. 26b). Birgün Haydar Efendi, atlara binilir iken köyün yaşlılarından birinin Osmanlı Padişah'ın elçisini görelim, bir süre ona eşlik edelim, onun hizmetinde bulanalım diyerek yanına gelene iki adet Kıran yani beşlik verdiğiinden bahsetmiştir. Hatta bu kişinin elinde olan diğer testiyi kendisine kurban etmek için sevincinden yere vurup kırdığını görünce çok hoşuna gitmiş ve durumu büyükelçinin yanına giderek arz ettiğinde, büyükelçinin de adamı çağırarak altın verdiğini yazmıştır. Adam, altını alıp dönerken tüfenkdarın akçeyi elimden zorla alırlar korkusuyla elçiden teminat istemesi heyeti oldukça şaşırtmıştır.

Yazar bu olay üzerine İran halkının verdiği vergiler hakkında şöyle der: “İran halkı vergi verirdi. Fakat halkın burada sıkıntı içinde olmasının nedeni: İran haritası dahilinde olan köy ve kasabalar ve hatta iki evli olan derbentdantan dahi malikane sistemiyle hem malik hem de mutasarrıf olarak halktan mal ve bedenen hizmet aldıkları, ayrıca devlete de vergi ve öşürlerini vermeleridir (Haydar Efendi, s. 27a). Ayrıca arazinin mutasarrıfına ek olarak öşür ve ikramiye adında akçe vermeye zorlanırlar. Eğer bunları veremeyecek durumda iseler on beş gün karşılıksız çalışırlardı. Mutasarrıfların istekleri az gelip herhangi bir kanuna bağlı olmadan ailenin çalışanını askere alıp çoluk çocuk feryat edecek olursa erkek ve kadınlar eş olarak birbirlerine kötek vururlardı. Biçare köylüler kendilerinden istenen vergileri vermenin yanı sıra köylerinden alınmış her bir asker için de belli bir miktar Tümen vergi vermek zorundaydılar. Bunlara ek olarak da şah, devlet görevlilerinin payitahttan taşraya gitmeleri veya bir mahalden diğer mahalle asker sevki lazım gelirse, tayinat bedeliyle ikramiye alınmasına ferman verirdi. Fakat bu emri alanlar sadece konaklayacakları köy ve kasabalardan değil yol üzerindeki bütün köylerden bu bedeli toplarlardı; ihtiyaç sahibi fakir olan köylüler bu durumlarını dile getirebilirlerse, memurların inisiyatifine bağlı olarak ya emre muhalefet ettikleri ya da daha cesur bir memur ise isyan ettiler diye merkeze yazdıklarında bu durum hiç araştırılmaksızın suça ceza gerekir yönüyle ilk olarak asker gönderilir, mahal tahrip edilir ve yahut suça karşı cezası nakdi istenirdi (Haydar Efendi, s. 27b). Sözün özü halk kendilerine verilen cezayı verseler de vermeseler de perişan olmaktadır. Bunlar her ne kadar inanılması zor şeyler ise de bu konuyu kendilerinden işittim ve sonra da ileride Zencan fırkasıyla şahit oldum. Fakat şurası vardır ki köylülerin vergilerinden hariç olarak alınmakta bulunan iş bu sürsat sene ahirinde vergiye mahsup olunması şart ve kanun ise de bunun mahsup olduğunu asla tahkik edemedim,” şeklinde bilgi vermiştir. Ve yazar, bu durumu vergiye mahsup olunsun veya olunmasın ahaliden vergi dönemi geçmiş olmasına rağmen vakitsiz para talebinde bulunulmasının büyük bir haksızlık olduğundan tebaayı isyan ve ihtilale davet etmekten başka hiçbir manaya gelmeyeceği olarak yorumlamıştır.

3. c. 6. İran'a Giriş

Heyet Osmanlı hududundan Ovacık, Çaldıran ve Sökmenabad isimli köylerde kalarak otuz iki saat mesafede yer alan Hoy şehrine dört günde gelmiştir. Hoy şehrinin hâkimi ve Abbas Mirza'nın evlatlarından Hâkim Mirza büyükelçiye kavun, karpuz, ayva, kayısı, buz, patlıcan, hıyar ve erikten ibaret olan bir hediye sepeti göndermiştir (Haydar Efendi, s. 28a). Ayrıca heyetin saat kaçta hareket edeceği ve kale içinde mi yoksa dışında bulunan imarethanede mi geceyi geçireceği bir mektup ile sorulmuştur. Hediyelerin ve mektubun cevabı olarak gelenlere yeterli bahşişler verilip gönderilmişlerdir. Sonra Tebriz'de bulunan Osmanlı Devleti'nin şebkenderi olan Rasim Efendi karşılamaya gelmiş ve Tebriz şehrinin memurları ile ileri gelenlerinin üniforma ile karşılamak üzere bekledikleri bilgisini heyete iletmiştir. Heyet de bu bilgi üzerine yol giysilerinin üzerine kılıç kuşanarak yola devam etmiştir. Heyet Tebriz'e bir çeyrek mesafede toz dumana

karışan bir gürültünün geldiğini görmüştür. Bunun üzerine heyet, sefaret maiyetinde bulunan zabıtan, alay çavuşunun şık elbiseleriyle beraber büyükelçinin sağında ve solunda Haydar Efendi ve yol arkadaşı Asım Beyefendi ile arkada tam bir düzen almıştır. Heyet, İranlıların yolun iki tarafına dizmiş oldukları topçu çavuşları arasından geçip ve daha ileride zikrolunan üst düzey memurların arasında durmuş, büyükelçiye selam vererek bekledikleri mahalden geçilip karşılama töreni tamamlanmıştır. Heyet, İranlı görevliler eşliğinde geceyi geçirmeleri için şehir dışında, güzel bahçeleri bulunan Dağbağı isimli yere gelmiştir. Burada bahçeler arasına konumlandırılmış üç adet gayet mükellef şekilde hazırlanmış çadırlara inilmiştir. Çadırlarda heyete, dondurma ve tatlı ikramında bulunulmuş, büyükelçiye resmi üslup içerisinde izah verilip heyetin yanında yalnız bir mihmandar kalarak diğerleri iyi niyetlerini sunarak ayrılmışlardır (Haydar Efendi, s. 27b).

3. c. 7. Tebriz

Haydar Efendi, Tebriz'e gelinceye kadar gördüğü yerler hakkında imar ve gelişmişliğinden, ziraatın, meyve- sebze bahçeleri ile sınırlandırılışından bahsetmiştir. Bunun da sebebinin duvar içine alınan ziraattan, öşür alınmaması olduğudur. Bu yönüyle bölgenin halkı buğday ve arpa tarlalarının etrafına bile duvar çekmişlerdir. Haydar Efendi, İran'ın hepsini gezmemesine rağmen gördüğü kadarıyla İran'ın özellikle Azerbaycan taraflarının bayındırlığına gıpta ile baktığını belirtmiştir.

Yazar, Tebriz şehrinin içinde ve dışındaki sokaklarından sular aktığını, sınırsız söğüt ve kavak ağaçları yetişmiş olduğunu, bu sayede letafet ve ruhaniyyet husule geldiğini zikretmiştir. Ek olarak adı geçen Dağbağı'nın kapısından girildikten ileriye doğru birbirinden yüksek setler üzerlerinde birer havuz ile çağlayanlardan berrak su akıtıldığından çok ulu ve sık çınar ağaçlarından çok muntazam dört yüz adım kadar bir cadde olup manzarası ve suyun nispet yaparcasına akmasının İran'ın doyulmaz bir cenneti olduğundan bahsetmiştir. İran tarafı, ertesi gün daha önceden verilen bilgiye binaen heyeti alay ile uğurlamak istediklerini bir görevli ile iletmiştir. Bu nezaketlerine binaen Osmanlı tarafı da mücevherli hediyeler göndermiştir (Haydar Efendi, s. 28a).

Buradan çıkılıp meşhur Mülkzâde bağında yatılarak Çahrevân(?) ve Şebter yoluyla yedi gün zarfında Tebriz'de bulunan Bağısafâya gelinmiştir. Burada heyet, yirmi bir top atışıyla Azerbaycan valisi şehzade Hamza Mirza tarafından karşılanmıştır. Heyete İran şekerlemeleri ve taze meyvelerle dolu sekiz tepsi gönderilmiştir.

Ertesi gün Hamza Mirza'nın nezaketine binaen kendisiyle görüşülmeye gidilmiştir. Hamza Mirza'nın nezaket ve ilim sahibi, güzel huylu, ağır başlı bir kişi olması cihetiyle heyet ondan ve o da heyetin ziyaretinden memnun kalmıştır. Akşam yemeğinden sonra gönderilen bir takım asker müzisyenler, Büyükelçi Ahmet Vefik Efendi tarafından kabul edilmiş ve heyet uzaktan müzisyenleri dinlemiştir. Osmanlı Devleti'ni temsilen büyükelçi, müzisyen mülazım ve yüzbaşılarna çuha hilat ve diğer kişilere birer kıvılcık yani yirmilik Mahmudiye altını hediyeler vererek yolcu etmiştir. Ertesi gün sabah erkenden Tebriz'den Tahran'a kadar bizimle gitmek için mihmandar tayin olunan (Haydar Efendi, s. 28b) eşikağası baş naibi Muhammed Hasan Han ile Tebriz memur-ı düvel-i haricesi Mirza Mustafa Han heyete katılmıştır.

Haydar Efendi, Tebriz'de bir saray ile Yavuz Sultan Selim'in yaptırdığı iki minareli ve bir de ondan ufak iki cami ve mehterhan için yine Yavuz Sultan Selim tarafından yaptırılan kargir yüksek binanın harabesinden başka tarif ve tasvir edilebilecek bir yapı olmadığını yazmıştır. Ertesi gün Büyükelçi Ahmet Vefik Efendi bizzat şehzadeye veda etmeye gitmiş, bu arada da heyet hazırlanıp yola çıkmıştır.

3. c. 8. Zencan

Heyet yolda büyük havuz içinde bina olan köşkler ve Köprülü Abdullah Paşa'nın Tebriz'den Zencan'a varıncaya kadar döşemiş olduğu kaldırım ve Kaplan Kuh'dan geçen iken eseri ve bununla birlikte yine Osmanlı binası olmak üzere Şibli ve Devâtdâr(Divitdâr) Şah Abbas isimli kervansarayları gördükten sonra nihayet Zencan şehrine varmıştır. Zencan şehri hâkimi Emir Arslan Han'ın mektubunu malmüdüdü ve katibi olan Mirza Muhammed Rıza isimli kişi, heyete ulaştırmıştır. Heyet ise Emir Arslan Han'a mevsimin sıcaklığı sebebiyle geceleri yol gitmeğe karar vermiş olduğunu iletmiştir. Bunun üzerine Emir Arslan Han, Büyükelçi Ahmet Vefik Efendi'den hiç olmaz ise üç gün kadar kendisine misafir olmasını ve gece şehre girişlerinin saat kaçta tesadüf edeceğini ve ona göre karşılama yapmak istediklerini iletmiştir (Haydar Efendi, s. 29a). Heyet, üç gün değil bir saat bile misafir kalamayacağını önceden hudut mukavelesinde söylediğini; ancak Emir Arslan Han hatırına ancak iki gün kalabileceklerini ve şehrin dışında kendi çadırlarında ikamet edeceklerini, herhangi bir şey için ve de hediye için zahmet etmemeleri konusunu tekrar ve tekrar ifade etmiştir. Ama Osmanlı tarafından cevap beklemeksizin karşılama düzenleyecekleri şeklinde cevap verilmiştir. Ertesi gün İran tarafı akşam yemeğinden sonra süvariler saat yediye yakın uzaktan meşale ve büyük fenerlerle karşılama düzenlemiş ve heyeti bahçeye almışlardır. Daha önceden bir zahmette girilmemesi konusunda ricada bulunulmasına rağmen bahçede şal kaplı bir çadır, çay takımı, diğer gerekli eşya ve güvenlik için altı yedi kişi gönderilmiştir. Ertesi gün askerlerin kumandanı gelerek büyükelçi ile ufak bir sohbet ederek gitmiştir. Daha sonraki günde aynı şekilde kumandan, heyeti ziyarete gelmiştir (Haydar Efendi, s. 29b). Bu süre zarfında da Haydar Efendi ve refiki de çadırdaki kalarak kendi deyişleriyle dereden tepeden sohbet ederlerken İran tarafı büyükelçi için top atışında bulunmuştur. Hatta büyükelçi için yarım saat sonra tekrar bir top atışında bulunulmuştur. Heyet buna bir anlam verememiştir. İran tarafına bu top atışlarının nedeni sorulduğu zaman, birkaç seneden beri devlete sıkıntı çıkaran Bâbi olan birkaç kişinin Şah'a, Tahran Şemiran'da olan kasrından av için çıkarken suikast amacıyla üzerine mermi boşalttıklarını; Şah'ın bu suikasttan kurtulması adına kutlamak için top atışları ve şenlikler düzenlediklerini, yüz Tümen de sadaka dağıtıldığını açıklamışlardır.

Zencan şehri bundan bir buçuk sene öncesine kadar çok güzel bir şekilde imar edilmişti ve nüfusu da oldukça fazla olan bir şehirdi (Haydar Efendi, s. 30a). Fakat ahalsinin yarısından fazlası İslamiyet'ten ayrılıp Babilî seçmiş ve hükümete karşı ayaklanmışlardı. Bu durumun merkeze bildirilmesi üzerine burada birçok hane yıkılmış ve çok kan akmıştır (Haydar Efendi, s. 30b). Haydar Efendi'nin bu konuda yorumuna göre, bu konuda çok sıkı ve şiddetli tedbirler alınmasaydı nüfusun telef olmasının yanında bu dini kabul edenlerin sayısının daha çok artacağı ve yeni bir din ortaya çıkacağı yönündedir.

Yazarın gözlemediği kadarıyla Zencan şehri topraktan yapılmış, oldukça dayanıklı bir kaleye sahiptir. Ve bahsedilen Bâbi olayından önce kale dışında dahi haneler varmış. Bir sene içinde kalenin içinin yarısı dışının ise tamamı harap olmuş. Tebriz'den buraya kadar yol güzergâhında karşılaşılan toprakların iki tarafı dağlık ve uzun bir ova bulunmaktadır. Bu verimli topraklarda yapılan çiftçilik ile burası dünyanın en mamur yerlerinden biri olmuştur. Haydar Efendi burası hakkında bilgiyi dünyayı gezmiş ve ziraat tahsil etmiş kişilerden işitmiş (Haydar Efendi, s. 31a) ve kendisinin de tahkik ettiği bu yerin ziraatının çokluğuna gıptayla bakmıştır. Ancak bu kadar üretim yapılan yerde nasıl olur da halk giyecek ve yiyecek bulamayıp dilenci gibi gezerler diye de düşünmekten kendini alamamıştır.

3. c. 9. Sultaniye

Heyet, Zencan'dan hareketle ve Moğol hükümdarlarından Gazan Han'ın bina yaptırıp başkent ilan ettiği Sultaniye şehrine beş dakika mesafede olan Fethali Şah'ın yılda bir kere gelip bütün ailesi ile vaktini geçirdiği ve yirmi gün kadar kaldığı, duvarlarında kendisinin ve ailesinin resimlerinin bulunduğu imaretin yanında kalıp ertesi gün hareket etmiştir. Şehrin içinden geçilirken yine Moğol hükümdarlarından Sultan Muhammed Hüdavend'in yaptırdığı sanatla bezenmiş camiden başka kayda değer başka bir bina görülmemiştir. Fakat bu yapı bile bu şehrin büyüklük ve genişlemesine bir gösterge olarak heyet tarafından yorumlanmıştır.

3. c. 10. Kazvin

Heyet, birkaç gün içerisinde Şah Tahmas'ın başkenti olup Irak toprağının sınırında olan Kazvin şehrine doğru yönelmiştir ve kendilerine İran tarafından karşılayıcılar gelmiştir. Onlar, heyete Kazvin'e ne zaman varacaklarını ve nerede kalmak istediklerini sormuşlardır. Büyükelçi Ahmet Vefik Efendi daha önce de söylediği gibi geceleri yol gidildiğinden akşamdan sonra saat üçe gelirken şehre girileceği bilgisini vermiştir. Kazvin'e bir buçuk saatlik bir yerde çok gürültülü bir kalabalık (Haydar Efendi, s. 31b) tarafından heyet kahve içmek için davet edilmiştir. Bu kalabalık İran grubu içerisinde Kazvin hâkimi Hüsrev Han'ın veziri Mirza Ali Naki vardır; heyeti karşılamış kahve ve nargileler içilmiştir. Sonra yine heyet onlarla beraber Kazvin yakınlarına geldiğinde meşaleler ve fenerlerle karşılanmıştır. Büyükelçi Ahmet Vefik Efendi'nin sağında ve solunda kırktan fazla meşale ve yirmi kadar büyük fener dizilip yollar ise her taraftan koşup gelen halkla dolmuştur ki iğne atılsa yere düşmeyecek kadar kalabalıktır. Heyet şehre girerken Hüsrev Han'ın seksen kadar iç ağası heyete eşlik etmekte ve oldukça tanınan ve kalabalık bir şehir olan Kazvin'in halkı ise evlerin damlarına çıkarak şehre girmekte olan elçilik heyetini ve düzenlenen merasimi seyretmektedir. Heyet bu kalabalık ve meşaleler arasından geçerek kendileri için hazırlanan Hâkim Paşa Konağı'na gelebilmiştir. Haydar Efendi İran evlerinin medrese binalarından görüntü itibariyle farkı olmasa da sağlamlık açısından zayıf olmasına rağmen oldukça süslemeli ve orta yerlerinde şadırvan havuzları olduğunu yazmıştır.

Adı geçen konak bu vadiye güzelce yapılmış altı yedi hayati olan güzel bir konaktır (Haydar Efendi, s. 32a). Heyetin birinci hayata girişinde ortadaki havuzun etrafı çeşitli meyvelerle donatılmış ve küçük tepsiler içinde tatlılar ve şerbetler hazırlanmıştır. Şehrin memurları ve ileri gelenleri heyetin uzun yoldan geldiğini belirterek, yarın sabah hizmetindeyiz diyerek buradan ayrılmışlardır. Heyet, yatacakları odalara dağılmıştır. Sabah Mirza Ali Naki gelip hâkimin ziyaret etmek istediğini ve heyetin kaçta müsait olabileceğini konuşup gitmiştir. Bir buçuk saat sonra maiyetiyle beraber Hüsrev Han gelmiştir. Hava sıcak olduğu için İran'da adeta bir geleneğe dönüşmüş olan yer altında bulunan serdab kısmına inerek Büyükelçi Ahmet Vefik Efendi ile görüşme yapmıştır. Görüşme sonunda Ahmet Vefik Efendi ellerini yukarı kaldırarak "İran toprağı size mübarek olsun" dedikten sonra Haydar Efendi ise "me'mûr-ı sefârete yahşî memlekete geldik" diyerek karşılık vermiş ve kendi odasına çekilmiştir. Babacan, ihtiyar ve hoş sohbet bir kişi olan Hüsrev Han, büyükelçinin oğlunu görmek için odanın penceresine gelmiş ve ona lütufta bulunduktan sonra ayrılmıştır.

Ertesi gün önceden Şah Tahmas'ın sarayı iken şimdi valilere mahsus olan konağa gidilip bahçenin orta yerinde kargir köşkün arkasında bulunan (Haydar Efendi, s. 32b) havuz başında bulunan Hüsrev Han, sırtında mavi bir aba ve başında bir kısa papak ile "cenâb-ı ilçî teşrîfine muntazırım" diyerek elçilik heyetini karşılamıştır. Karşılıklı sandalyeler üzerine oturulup çay ve kahve içildikten sonra öğle yemeği vaktinin

gelmesiyle yemek teklifi kabul edilip öğle yemeği yenmiştir. Hüsrev Han, Büyükelçi Ahmet Vefik Efendi'ye hitaben bir yadigâr vermek istediğini, bunun bir nezaket olduğunu ifade ederek kabul edilmesini istemiştir. Hediye olarak dört beş bin kuruş kıymetinde bir elmas yüzük takdim etmiştir. Büyükelçi Ahmet Vefik Efendi aldım, kabul ettim; fakat sana verdim diye bir fakire uzatmıştır. Haydar Efendi, Büyükelçi Ahmet Vefik Efendi'yi hediyeyi alması konusunda ikna etmeye çalışsa da başarılı olamamıştır. Hatta Haydar Efendi, Büyükelçi Ahmet Vefik Efendi'ye hediye meselesini açınca atlar konusundaki merakından laf açıp, ahıra gidip atları tek tek yanına çağırıp, onlara şeker yedirip gülüp yine de hediyeyi iade ettirmiştir. Bu durum Hüsrev Han'ı rahatsız etmiştir.

Hüsrev Han, kendisinin Gürcü kölelerinden olup İran'a esaretle geldiğini, ilahi kader sonucu vali olduğundan bahsetmiş ve gereksiz konuşmalarla vakit geçirip geri dönmüştür. Heyet, bugün saat dokuzda yola çıkmayı beklerken İranlı görevlilerden biri gelip, Nasereddin Şah'ın vefatından bahisle şehirde dükkânların kapalı olduğunu, ihtilal haberleri ortaya çıktığını ve sonra birisi daha gelip beldenin çarşı esnafından çok fazla insanın hapse götürüldüğü bilgisini vermiştir. Büyükelçi Ahmet Vefik Efendi'nin bugün yola çıkmasının mahzurundan bahsedilmiştir. Eğer ki Büyükelçi Ahmet Vefik Efendi yola çıkmada ısrar ederse Hüsrev Han'ın iki yüz atlıyı yanlarına verebileceği haber verilmiştir. Büyükelçinin buna cevabı ise kendi maiyetindeki süvarilerle yola devam edeceği şeklinde olmuştur (Haydar Efendi, s. 33a).

Haydar Efendi, Kazvin hakkında, şehrin oldukça geniş ve kalabalık bir mahal olmasına rağmen nüfusunun üçte birinin muhtaç ve dilenci olduğundan bahsetmiştir. Bunların gün içinde insanın önüne çıktıkları vakit sadaka almadıkça bırakmadıklarından, dilenen kısmın ihtiyar ve hasta olup elinden iş gelmeyenler olduğu istedikleri kişilerin de Müslüman halk olduğundan bahsetmiştir.

Heyetin, Kazvin' den çıkışı yukarıda anlatıldığı gibi saat dokuzda olmuştur. Bu sırada heyetin arkasına bir dilenci takılıp bir buçuk saat onları takip etmiştir. Heyet de dilenciye şayet bir şey verilmezse geri döner diye düşünmüşse de dilenci dönmemiştir. Akşam olup hava kararmaya başladığında şehirden çıkmalı üç saat olmuştur. Heyeti takip eden dilenci şehirden çıkarken para istemiş ve almıştır. Ona parayı almışken üç saat yalın ayak koşarak heyetin arkasından gelişinin sebebi sorulmuştur. Heyet dilenciden geri dönmelerini istemiştir. Heyet dilenciye: “ Biz vermemekte inat edip sen de dönmemekte ısrar ediyorsun, Osmanlıların sabrı malumdur (Haydar Efendi, s. 33b) sen geri dön.” demiştir. Dilenci bunun üzerine: “Kazvin ahalisini hoş hal edip çıktığınız malumumdur, elbette bana da ikinci defa olmak üzere cüzi bir sadaka verirsiniz.” şeklinde cevap vermiştir. Haydar Efendi de adamın geri dönmesi için şiddetli bir şekilde azarladığını yazmıştır. Bunun üzerine dilenci: “Ben şimdiye değin para istediğim adamdan almadıkça geri dönmüşlüğüm yoktur, felek bunu da gösterdi.” deyip geri döner dönmez Büyükelçi adamı yanına çağırarak ziyadesiyle ikramda bulunmuştur. Dilenci herkese ihtiram ederek geri dönmüştür. Bu durum Haydar Efendi'nin garip ve tuhafına gittiği için bahsetme ihtiyacı hissettiğini yazmıştır.

Kazvin ve havalisinde görülen mahallerin ziraat ve çiftçiliği söz edilebilecek derecelerde değildir. Bunun sebebi bir zamanlar her bir köyün su kanalları varken zamanla bu kanalların harap olmasıdır. Ayrıca sular da kaybolmuştur. Sonradan bazı yerlerde sular ortaya çıkmış ise de yetersiz kalmıştır. Ova üzerinde bulunan köylerde suyun olmamasından dolayı ahali perişan olmuş ve bu sebeple nice köyler yıkılıp eserleri kalmamıştır (Haydar Efendi, s. 34a). Bu bölge yaz mevsiminde kurak olduğundan ahali de ziraat ve çiftçiliği susuz yapamadığından yalnız kış sebzeleri dikmişlerdir. İranlılar, köy ve kasabaları miras veya hükümet tarafından kendilerine hizmetlerine karşılık ihsan suretiyle verilmiş malik ve mutasarrıflardır. Ayrıca hükümet

nüfusun az ve toprağın bereketi olan mahallere uzak yerlerden sular getirip tarla sahibi olmak isteyenler gelsin diye isteyenlere mülkiyet hakkı tanımıştır. Haydar Efendi, Savçabulak isimli mahalde önceki sadrazam Hacı Mirza Ağa tarafından tümüyle yeniden inşa ettirilmiş yeni bir köy görmüştür. Ancak Hacı Mirza Ağa'nın Bağdat'a firarından dolayı hiç kimseyi iskân edemediği bu nedenle söz konusu köyün bomboş kaldığını dile getirmiştir.

Bundan on beş gün önce Tahran'da Osmanlı Devleti'nin maslahatgüzarı olarak bulunan Asım Efendi, Gerçe isimli mahalle, sefarete mahsus mükellef bir çadır göndereceğini ve kendisinin de karşılamak amacıyla yola çıkacağını açıklayan bir mektup göndermiştir. Heyet, Sınıfabad(?) isimli köye varıp indiğinde Asım Efendi'nin diğer bir yoldan geceleyin Büyükelçi Ahmet Vefik Efendi'yi karşılamak için geçip gittiği öğrenilince dönmesi için derhal adam çıkarılmıştır (Haydar Efendi, s. 34b). Heyet bu zaman zarfında yorgunluktan dayanamayıp yatmıştır. Haydar Efendi, sabah erkenden kalkıp Asım Efendi'nin hazırlattığı Sınıfabad(?)'da kurdurduğu dört köşeli çadıra gelip oturmuştur. Bu arada da Asım Efendi, Haydar Efendi ile görüşmek istediğini iletmiştir. Haydar Efendi de bu görüşmeyi kabul etmiştir. Sonrasında da Asım Efendi, büyükelçi ile görüşmüştür.

Haydar Efendi, İran tarafından kendilerine gönderilen mihmandarların, köylüler üzerindeki uygulama ve gaddarlıklarının önünün alınmayacağını düşünmektedir. En son olarak da heyete eşlik etmesi için Tahran'dan mihmandar olarak gönderilen kişinin yaşlı ve ahirete göçme zamanının geldiği düşünülen biridir. Tahran'da kendisi saray teşrifatçı yamağı olduğu ve bundan önce de Muhammed Şah zamanında süferâ-yı saltanat-ı seniyyeden Nakibüleşraf Esad Efendi'nin mihmandarlığı ile görevlendirildiğinden ve burada iyi hizmetlerinden dolayı da bu göreve verildiğinden bahsetmiştir. Buna karşılık Haydar Efendi, artık ahirete göçme zamanı gelmiş yaşlı bir kimse olarak tanımladığı mihmandar hakkında henüz Tebriz'e girmeden önce bilgi aldıklarını ve mihmandarın, İran sadrazamı olan Ağa Han'a elli Tümen rüşvet vererek bu görevi elde ettiğini kaydetmiştir (Haydar Efendi, s. 35a). Heyet bu durumu bildiğinden dolayı heyet nezdinde itibarı, bu kişinin rüşvet veren ve alan alçak biri olduğu yönündedir. Bundan dolayı da zaten heyet bu kişiyi mihmandar kabul etmek istememiştir. Ancak yaşlı olmasına acıyarak iadesinden kaçınılmış ve sıfatına binaen saygı gösterilmiştir. Tebriz'den çıkmazdan evvel ahaliye zulüm yapmaması ve köylüden parasız yiyecek ve zahire almaması ve tebaasından bir kişiye parasını vermeden su bile içmemesi konusunda kendisi uyarılmıştır. Şayet bir yanlış davranışı görülürse derhal avanesi ile birlikte geri gönderileceği söylenmiştir. Mihmandarın, elinde bulunan sürsat fermanının yevmiyesi olduğu, akçe ve yemeğin büyükelçi tarafından karşılanacağından heyetin emniyeti için sürsat fermanının Tahran'a ulaşana kadar heyete teslimi istenmiştir. Tahran'a girişte heyetin iyi niyeti suiistimal edilmemiş ise bahşiş olarak beş bin kuruş verileceği; şayet iyi niyeti suiistimal edilirse herhangi bir yadigâra nail olamayacağı mukavele olunmuştur. Kendisine misafir (mihman) bir kişi olarak İslamiyet'te samimi ve ittifak için gelen büyükelçinin hizmetinde olmasının en büyük ibadet makamı olduğu hatırlatılmıştır (Haydar Efendi, s. 35b). Mihmandar, heyetin ileri sürdüğü bütün şartları ve söylemleri hemen kabul etmesine rağmen heyet bu vakte kadar İranlıların içini dışını layıkıyla öğrendiği için mihmandarın sözünü çok inandırıcı bulmamış, mihmandarın kendilerini kandırmaya çalışarak bildiğini yapmaktan çekinmeyeceğini "şeytânet-i acemânesinden" anlamışlardır. Mihmandar da aklınca heyete kurt hikayesi okuyup yine işini yürütmeye çalışmıştır. Çünkü bu kişi bazı köylerden oğlu ve uşakları vasıtasıyla öteberi bazı şeyler isteyip almıştır. Heyet tarafından bu konu yüzüne açıkça söylendiği zaman da kabahati hiç üzerine almayıp, doğru yoldan şaşmanın ne kadar kötü bir şey olduğunu bahsederek konuyu kapatmak için

Feth Ali Şah ve Muhammed Şah'dan fikralar anlatıp, heyeti kandırdığını düşünmüştür. Hatta Hainkale isimli bir köyde elindeki sürsat emrini kullanıp, yüz kuruş kadar akçe, ekme, tavuk isteyip insanlardan bu istediklerini bağira çağıra aldığı haber alınmıştır. Bunun üzerine zaman kaybetmeden köylüler getirilip mihmandarın yüzüne karşı aldığı şeyler büyükelçi huzurunda aşikâr kılınmak istenmiştir (Haydar Efendi, s. 36a). Mihmandar da ağlayarak cürmü yüzüne birkaç kere vurduğundan, anlamazlıktan geldiğini söyleyerek Osmanlı memurlarının İran ahalisine bu kadar merhametliken “tebe‘a-i saltanat-ı seniyyenin âsâyiş ve istirâhatının kemâli şâyân-ı takdîr ve gıpta bir mâddedir” demesiyle suçunu bastırmaya çalışmıştır (Haydar Efendi, s. 36b).

Sefaretname bu şekilde son bulmaktadır. Zaten bu şekilde son bulduğu için bu sefaretnamenin bir kısmının kaybolduğu veya başka bir eserin içinde yer aldığı düşünülmektedir. Çünkü sefaretname heyetin Kazvin'e gelişi ile son bulmaktadır. Heyetin Tahran'a girişi, karşılanması ve İran tarafı ile görüşmeleri mevcut değildir. Sefaretnamenin asıl bölümünü oluşturacak bu kısım yoktur.

4. İran Devleti'nin İzlediği Politika

Osmanlı ve İran devletleri imzaladıkları II. Erzurum Anlaşması ile aralarındaki sorunların çözülmesi konusunda bilfiil hareket etmişlerdir. Buna binaen de iki devlet bu olumlu durumu sıkıntıya sokmamak için birbirlerine dikkatli davranmaya başlamışlardır. İran tarafı da bu konuda samimiyetini göstermek için kendi sınırlarına girdikleri andan itibaren Osmanlı Devleti heyetini, en güzel şekilde karşılamak gayesiyle sınır boylarındaki yöneticilerine ve kumandanlarına heyetin karşılanması konusunda emirler göndermiştir.

“Darülhalife'den(Tahran) Tebriz'e kadar yol üzerinde bulunan saadetli ve yüce makamlar, divan işlerinin mübaşirleri, zabitleri ve hâkimler, bilsin ki: bu an yüce makamda oturanların arzına ulaşan, yenilik ve yücelik sahibi Osmanlı Büyükelçisi Ahmet Vefik Efendi cenapları mukaddes padişah diyarından geliyor. İki devletin anlaşması ve büyüklüğü icabı Şah'ın inayet ve lütufları olarak yüce mevkili, yüksek makamlı, izzet ve saadetli, inancı ve bilgisi samimi, yüce padişahın yakını, müşarünileyh hazretleriyle Darülhalife'ye gelip zatîlilerinin izzet ve ikramına dikkat etsin, müşarünileyhin her istirahat buyurduğu yer ve mekide ne gerekirse yapıp izzet ve ikramda bulunulsun ve emirler yerine getirilsin. Temmuz 1852”

Ayrıca Osmanlı büyükelçisinin karşılanması konusu İran resmi gazetesinde de “Erzurum'dan ulaşan haberlere göre yüce Osmanlı Devleti büyükelçisi Ahmet Vefik Efendi 16 Temmuz yüce İran sarayına memuriyeti için yola çıkmış, yüce mevki sahibi ve İran'ın Erzurum'daki konsolosu Mirza Hasan, İran Devleti adına büyükelçi hazretlerine gerekli saygı, rehberliği, ev sahipliğini ve karşılamayı gösterebilmesi için Erzurum'da oturup, orada karşılamağa hazırlanmaktadır ve gerekli saygı yerine getirilecektir. Şehzade Haşmetüddeve tarafından Azerbaycan ülkesi emiri Kaçar generali Cafer Kuli Han ise iki yüce devlet hududunda büyükelçiyi mihmandarlığa memur edilmiştir. Sarayda eşikağası baş naibi Muhammed Hüseyin Han da büyükelçi cenapları hakkında büyük saygı ve ihtiram göstermek ve iki İslam devleti arasındaki yakınlığı sağlamak için mihmandar tayin edildi,” haberi yayınlanmıştır (Nasiri, 1977, s. 85-86).

İran Devleti'nin Ahmet Vefik Efendi'nin Erzurum'dan hareket ettiğini haber alması ile sadrazam Mirza Ağa Han Nuri, Kirmanşah hâkimi olan Haşmetüddeve'ye talimatname göndermiştir. Bu talimatnamede:

“1.Elçi Doğu Beyazıt’a ulaşır, İran toprağına gireceğı zaman, hudut kumandanı yüce Kuli Han ve Çaldıran’ın Ovacık’ta 200 süvari Kazlıgöl’e kadar elçiyi karşılamaya giderek hoş geldin merasimini yerine getirecektir.

2.Elçi ilk menzilde istirahatet buyurduğunda mihmandarı bir albay olsun. Tebriz’de şehzade Haşmetüddeve’yi elçiyi istikbal için tayin ederler ve ilk menzilde konuşup, şehzade ona hoş geldin deyip, uğurlar dilesin.

3.İki devlet arasında elçi harcı kaldırıldığından, elçiye harç verilmeyecek; fakat elçinin ulaştığı her şehirde kendine tatlı ve meyve ikram edilecektir. Kasabanın ileri gelenleri ve ihtiyarları ve halk onu karşılayıp gerekli saygıyı göstereceklerdir.

4.Elçi, Hoy şehrine ulaşınca şehzade, kendi adamlarından birini birkaç süvari ile karşılamaya gönderecek, kendisine layık bir yeri ona makam olarak verecek, şehzade tarafından ona tatlı ve meyve yollanacak, sonra da şehzadenin veziri elçinin evine görüşmeye gidecek, daha sonra da elçi şehzade ve veziri görmeye gelecektir.

5.Top atışı dışında, elçinin Tebriz’e gelip geliş günü diğer elçiler gibi karşılanacaktır. Çünkü Osmanlı Devleti, İran sefirini karşılariken top atışı yapmamıştır. Bu iki devlet arasında adet değildir. Lakin Haşmetüddeve isterse, kendi dileğini yapmakta serbesttir.

6.Tebriz’den Darülhalife’ye elçinin gelmesi için şahinşah tarafından onu Tebriz’den Darülhalife’ye getirip izzet ve ikram etmesine bir mihmandar memur edilecektir.

7.Mihmandar ev tutmakta ve ihtiram ve ikramda elçiye karşı çok uyanık olacak ve hiçbir gaflette bulunmayacak, Osmanlı elçisinin herhangi bir sebeple şikâyetine meydan verilmeyecektir,” yazılıdır (Nasiri, 1977, s. 87-88).

İran sadrazamı tarafından verilen bu talimatnameye yerel yöneticilerin en ince ayrıntısına kadar uyduğunu, Haydar Efendi’nin sefaretnamesinde verdiği ayrıntılarda görüyoruz.

Sonuç

Haydar Efendi’nin sefaretnamesine baktığımızda heyetin geçtiğı yerler hakkında kısa bilgiler verildiğı görülür. Bu bilgilerin ayrıntılı olmamasının nedeni konakladıkları yerde kısa süreli kalmaları ve geçtikleri güzergâh üzerinde neler varsa onlardan söz etmesinden dolayıdır. Ayrıca yazar şehirlerden söz ederken kendi dikkatini çeken durumlardan bahsetmiştir. Kimi şehrin arazisini, kimi şehrin halkını, kimi şehrin imarını dile getirmiştir.

İran Devleti’nin Osmanlı tarafından gelen bu heyete çok önem verdiği hem Haydar Efendi’nin yazdıklarından hem de Şah’ın kendi idarecilerine bu konuda gönderdiği emirlerden anlaşılır. Hatta iki devlet arasında heyetin masraflarının Osmanlı Devleti tarafından karşılanacağı konusunda anlaşılmasına rağmen İran, heyetin kalma ve yeme ihtiyacını karşılama konusunda ısrarcı olduğu görülür.

Haydar Efendi, kaleme aldığı sefaretname aracılığıyla İran ile Osmanlı arasındaki daimi diplomasi döneminin erken safhalarında teşrifat, karşılama ve mukabelenin hangi usullerde yapıldığı konusunda bizlere dikkate değer bilgiler sunmuştur.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki iki devlet ilişkilerinin iyi olduğu dönemlerde veya ilişkileri düzeltmek istedikleri dönemlerde birbirlerinden gelen heyetleri karşılama konusunda titiz davranmışlardır. Sefaretnamenin yazıldığı dönem de iki devlet arasında ilişkilerin iyi gitmesi istenen bir dönemdir. Bundan dolayı İran tarafı, Osmanlı Devleti tarafından gönderilen elçilik heyetini karşılama konusunda karşı taraftan şikâyet gelmeyecek şekilde, titiz davranmıştır.

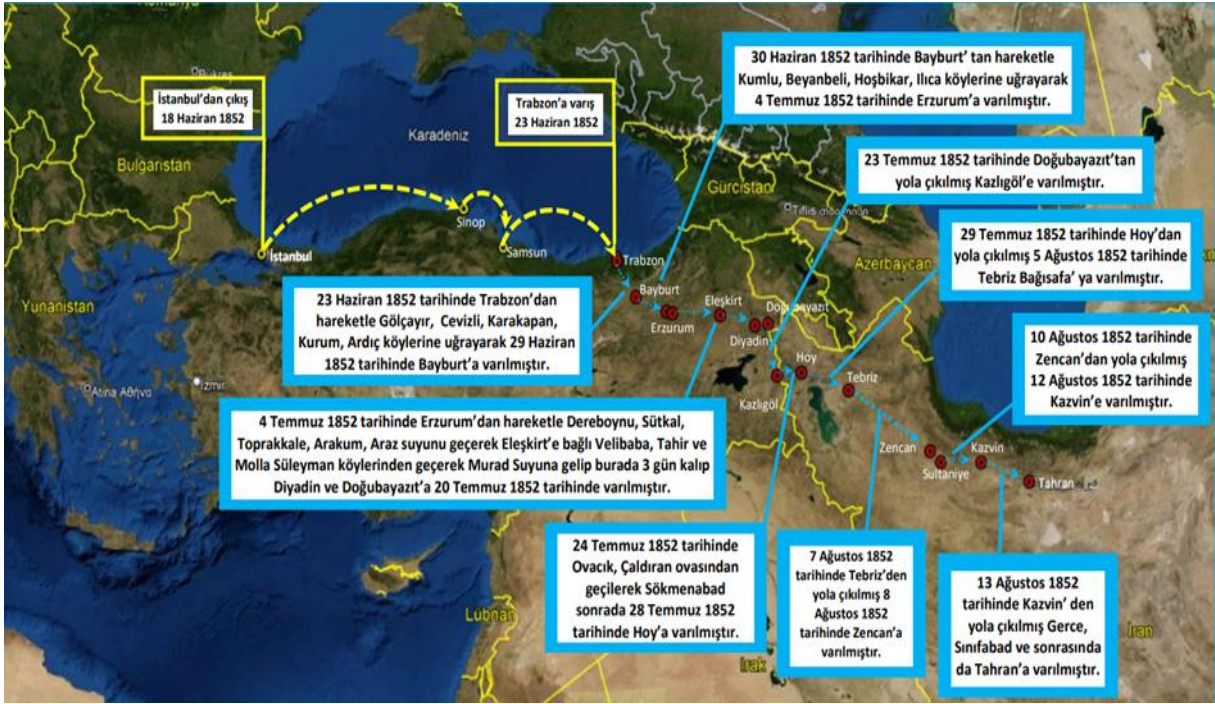
Kaynakça

- [1] Acar, Ahmet(2020), Osmanlı-İran Diplomatik İlişkilerinde Sürekli Diplomasıye Geçiş ve Tahran Sefareti'nin Kuruluşu, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat. (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- [2] Anderson,Matthew Smith(2000), Doğu Sorunu, (İdil Eser, çev.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- [3] Afkhami,Amir Arslan (2003), Iran in the Age of Epidemics: Nationalism and the Struggle for Public Health: 1889-1926, Presented of the Faculty of the Graduate School of Yale University, New Haven.
- [4] Aykun, İbrahim(1995), Erzurum Konferansı (1843-1847) ve Osmanlı- İran Hudut Anlaşması, Atatürk Üniversitesi, Erzurum. (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- [5] Beydilli, Kemal(2009), “Sefaretname”, Diyanet İşleri İslam Ansiklopedisi(DİA), Cilt 36, İstanbul .
- [6] Bitis, Alexander(2002), “1828-1829 Türk Rus Savaşı ve Edirne Anlaşması”, (Nasuh Uslu çev.), Türkler, Cilt 12. Ankara.
- [7] Budak, Adnan(1999), Mustafa Nazif Efendi'nin İran Elçiliği, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- [8] Çiftçi, Hilal(2020), “Osmanlı Diplomasisinde ‘Musalahalar Devletler İledür’ Kaidesi”, Gazi Akademik Bakış, sayı 13/26, Haziran. (315-326).
- [9] Davinson, Roderic(2015), “Tanzimat Döneminde Osmanlı Diplomasisinin Modernleşmesi”, Tanzimat, (Halil İnalçık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, haz.), İstanbul. (291-301).
- [10]Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl Defterleri (BOA.DH.SAİDd) 1/298.
- [11]Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, Divan(Beylikçi)Kalemi Defterleri (BOA.A.DVN) 134/24.
- [12]Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi(BOA.HR.MKT).227/29;260/72.
- [13]Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, Harici Nezareti Siyasi Kısım (BOA.HR.SYS).705/1.
- [14]Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, İrade-i Dahiliye (BOA.İ.DH) 654/45484.
- [15]Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, İrade-i Harici (BOA.İ.HR)201/11444;206/11846;212/12312;211/122142;233/13775;246/14632;274/16622;278/17019.
- [16]Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi,İrade-i Meclis-i Mahsus (BOA.İ.MMS) 16/665;58/2680.
- [17]Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, İrade-i Şura-yı Devlet Evrakı (BOA.İ.ŞD) 62/3586;49/48.
- [18]Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, Mabeyn-i Hümayun Evrakı (BOA.MB.İ) 41/178;49/48.
- [19]Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, Yıldız Esasa Evrakı (BOA.YEE) 14/107.
- [20]Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, Yıldız Saray Arşivi Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (BOA.Y.A.HUS) 159/27.
- [21]Duran, Gülnur(2012), “Serlevha”, DİA, Cilt 36, İstanbul.
- [22]Erünsal, İsmail E.(2007), “Reddâde”, DİA, Cilt 34.
- [23]Esnad-ı Ez Revâbit-ı İran Ba Mıntaka-ı Kafkas(E.R.İ.B.M.K.), (1372), Vezaret-i Umur-u Harici, Tahran.
- [24]Esnad-ı Resmi der Revâbit-ı Siyasi İran ba İngiliz ve Rus ve Osmani(E.R.D.R.S.İ.İ.R.O.), (1365), (Gulam Mirza Salih, ed.), İntişarat-ı Havarîzmi, Cilt 1, Tahran.

- [25] Sarıkçıoğlu, Melike ve Güngör, Mertcan(2020), “ Seyyid Mehmed Refi Efendi’nin İran Elçiliği (1807-1808)”, Vakarıvis, Cilt 5, Sayı 2, Eylül. (928-953).
- [26] Haydar Efendi(Tarih Yoktur), Haydar Efendi Sefaretnamesi, Suna ve İnan Kıraç Vakfı Elyazması Koleksiyonu (SVİKV) İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi, Yz 65-2.
- [27] Mehmed Hurşit Paşa(1997), Seyahatname-i Hudud, (Alaattin Eser, çev.), Simung yayınları, İstanbul .
- [28] İpşirli, Mehmet(1995), “Elçi”, DİA, Cilt 11, İstanbul.
- [29] İskit, Temel(2007), Diplomasi Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- [30] İşbilir, Ömer(2007), “Nüzül”, DİA, Cilt 33, İstanbul.
- [31] Kalantari, Yahya(1975), Feth Ali Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri (1797-1834), İstanbul Üniversitesi, İstanbul. (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- [32] Karpat, Kemal(1992), “Bucak”, DİA, Cilt 6, İstanbul.
- [33] Nasiri, Muhammed Rıza(1977), Nasıreddin Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri(1848-1896), İstanbul Üniversitesi, İstanbul. (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- [34] Süleyman Nazif(1923), Nasereddin Şah, Kanaat Kütüphanesi Sahibi İlyas, İstanbul.
- [35] Osman Şâkir Efendi(2018), Musavver Sefaretname-i İran, (Güray Önal, haz.), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- [36] Pakalın, Mehmet Zeki(1993), Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, Cilt III, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- [37] Sarıkçıoğlu, Melike(2013), Osmanlı-İran Hudut Sorunları (1847-1913), Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- [38] Mehmed Süreyya(1996), Sicill-i Osmani, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- [39] Talay, Aydın(1994), “Dürri Ahmed Efendi”, DİA, Cilt 10, İstanbul.
- [40] Toğaç, Süleyman(2000), Kırımlı Mustafa Rahmi Efendi’nin İran Sefaretnamesi, Ankara Üniversitesi, Ankara. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- [41] Tuncer, Hüner(1995), Eski ve Yeni Diplomasi, Ümit Yayıncılık, Ankara.
- [42] Türk, İ. Caner (2000), 1853-56 Kırım Harbi Sırasında Osmanlı-İran İlişkileri- Osmanlı Devleti’ne Karşı Rus-İngiliz Anlaşması, Atatürk Üniversitesi, Erzurum. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- [43] Uçarol, Rıfat(2000), Siyasi Tarih (1789-1999), Filiz Kitapevi, İstanbul.
- [44] Unat, Faik Reşit(2008), Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri, (Bekir Sıtkı Baykal, yay.), Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- [45] Ürkündağ, Ayhan(2006), Ahmed Dürri Efendi’nin İran Sefaretnamesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- [46] Yalçınkaya, M. Alaaddin(2010), “III. Selim Döneminde Dış Temsilciliklerin Kurulması”, Nizâm-ı Kadim’den Nizâm-ı Cedîd’e III. Selim ve Dönemi, (Seyfi Kenan, ed.), İstanbul. (593-623) .

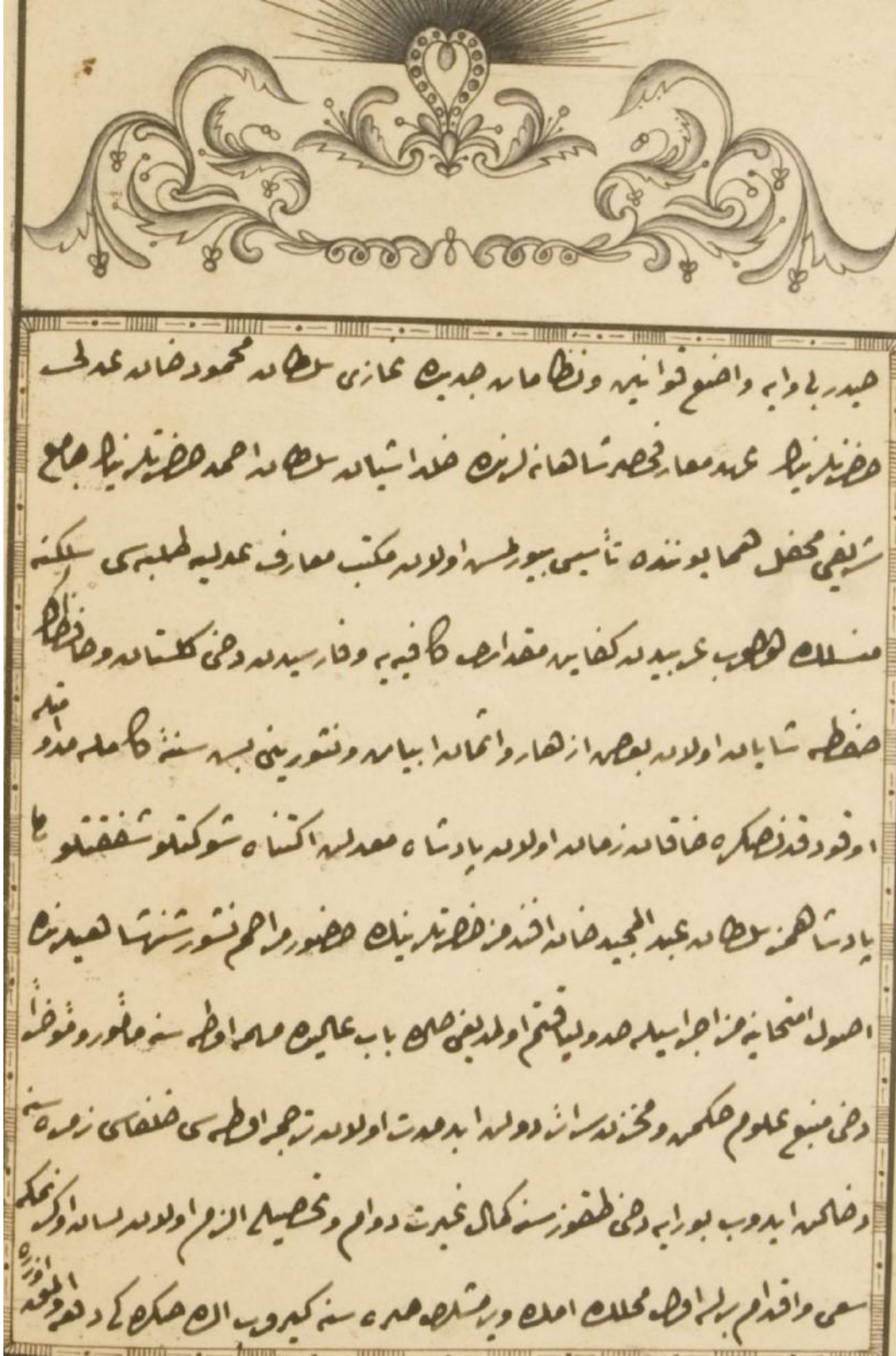
EKLER

EK-1: Yol Güzergâhı

Kaynak: Harita altlığı Google Earth olup üzerindeki yol güzergâhı sefaretnameye göre çizilmiştir.

EK-2: Orijinal Metin Örneği

Kaynak: Haydar Efendi Sefaretnamesi, SVİKV İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi, Yz 65-2.s.20b.

EK-3: Orijinal Metin Örneği

بکوزل فوئاقدر برنجی صباط و فوئاق اور طرد ک موضوع اطراف انوار فاکه اید
 لونا غمه و فوئاقی له سیدیند و سید مویود اولوب سدرک مغوریه و کتبه
 قد و مکره اتق و زینلی وقتند بزدورانه ^ح قوق سزک ^ب بچوره بویکی
 ضوی کجوب استراعه بوزر سکره بار به صباع ینه غده فکرم بولنوز در برک
 قاصوب کینه بدیزم فوئاقا هده زده ^ح نعلوب او بود و صبا اولد قوق و فوئاق
 مینز اعلی نقی کلوب سا کله و زینتیه کله جکند بختد ^ح عده فاقه ^ح قبول
 اوله صفتی استغفار ایدیک ^ح در بیدور جواب الوب کینه
 اده ^ح بر بچوره ^ح ساعده کجه کن ^ح بر بوزر ^ح فوئاق ^ح و فوئاق ^ح و فوئاق ^ح کلوب
 خدمت ^ح الیه ^ح هواند ^ح کر مینی ^ح جبهه ^ح زیز ^ح فوئاق ^ح بولنوز ^ح فوئاق ^ح غنی ^ح ایند ^ح بوزر
 ملاقاته ^ح بیدور ^ح اولو ^ح سار ^ح الیه ^ح ایاق ^ح اوله ^ح علی ^ح الدینی ^ح فاکه ^ح بوزر
 ایراد ^ح طویر ^ح غنی ^ح سکا ^ح مبارک ^ح اولو ^ح دد ^ح دیک ^ح دد ^ح صکره ^ح به ^ح دینی ^ح باند ^ح بولنوز ^ح فوئاق
 صاحب ^ح منصب ^ح مجتبی ^ح مصلک ^ح کلک ^ح دیوم ^ح کلک ^ح اوق ^ح ب ^ح ایدوب ^ح بعض ^ح به ^ح اولوم
 کلوب ^ح اولور ^ح دم ^ح بر ^ح بار ^ح تا ^ح کند ^ح صکره ^ح ایچنی ^ح و فوئاق ^ح مخدومنی ^ح کور ^ح ملک ^ح بچوره
 اولوم ^ح نیک ^ح بچوره ^ح کلوب ^ح کندوی ^ح بابا ^ح بای ^ح اختیار ^ح و عیار ^ح به ^ح فوئاق ^ح صجبه ^ح بوزر
 اوله ^ح بیدور ^ح بجه ^ح مد ^ح طرف ^ح دد ^ح صکره ^ح کینه
 ایشی ^ح کور ^ح مفدا ^ح ه ^ح طها ^ح سیک ^ح ساری ^ح اولوب ^ح سید ^ح سید ^ح و سید ^ح فوئاق
 اولور ^ح قونا ^ح کید ^ح بوی ^ح بچوره ^ح اورت ^ح بزنه ^ح بار ^ح کور ^ح کور ^ح ایشی ^ح مان ^ح

Kaynak: Haydar Efendi Sefaretnamesi, SVİKV İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi, Yz 65-2.s.33a.

Journal of Universal History Studies

**Tevfik Ubud Efendi'nin Hint İslam Cemiyeti Adına Kurtuluş Savaşı'na Mali Yardım
Adı Altında Casusluk Faaliyetleri¹**

**Espionage Activities of Tevfik Ubud Efendi in the Name of Financial Assistance to the
War of Independence on behalf of the Indian-Islamic Society**

Submission Type: Research Article

Received-Accepted: 26.05.2022 / 12.06.2022

pp. 107-128

Journal of Universal History Studies (JUHIS) • 5(1) • June • 2022 •

Abdullah Erdoğan

Researcher, Dr.

Email: abdullah_erdogan@hotmail.com

Orcid Number: 0000-0002-5841-800X

Cite: Erdoğan, A. (2022). Tevfik Ubud Efendi'nin Hint İslam Cemiyeti Adına Kurtuluş Savaşı'na Mali Yardım Adı Altında Casusluk Faaliyetleri. Journal of Universal History Studies, 5 (1), 107-128. DOI: 10.38000/juhis.1121938

¹ This article is analyzed by two reviewers and it is screened for the resemblance rate by the editor/ Bu makale iki hakem tarafından incelenmiş ve editör tarafından benzerlik oranı taramasından geçirilmiştir.

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed/ Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

* This work is licensed under a [Creative Commons BY-NC-SA 2.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.0/) (Attribution-Non Commercial-Share Alike).

Öz

Osmanlı Devleti 1914-1918 yılları arasında yaşanan Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup olarak ayrılmış, 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmasıyla Kurtuluş Savaşı fiili olarak başlamıştır. Türk milletinin bağımsızlık mücadelesini yürütmek, o günün şartları göz önünde tutulduğunda hiç de kolay olmamıştır. Kurtuluş Savaşı'nın mali yükünü karşılamak için iç ve dış kaynaklardan gelebilecek yardımlara ihtiyaç duyulmuştur. Türk milletinin bağımsızlığına gölge düşürmeyecek şekilde dış kaynaklardan yardım alınmasına karar verilmiştir. Dış kaynaklardan biri olan Hint Müslümanları "Hint İslam Cemiyeti" olarak Kurtuluş Savaşı'na maddi destek sağlayacaklarını Ankara Hükümetine bildirmişlerdir.

Hint İslam Cemiyeti adına Türkiye'ye geldiğini ifade eden Tevfik Ubud Efendi, Ankara'ya gelmek ve Mustafa Kemal Paşa ile doğrudan görüşmek istediğini bildirmiştir. Tevfik Ubud Efendi gelirken yanında üç milyon rublelik bir çek getirdiğini Harbiye Nazırlığı görevlilerine söylemiştir. İlerleyen dönemde farklı miktarlarda yine Hint İslam Cemiyeti adına para yardımında bulunacağını ifade etmiştir. Uzun süren savaşlar sonunda hayli yıpranmış Türk maliyesi için o dönemde bu destek önemli bir yer tutmaktadır. Mustafa Kemal Paşa Mersin'e gelen Tevfik Ubud Efendi'nin Ankara'ya gönderilmesi için yetkililere gereken emirleri vermiştir. Tevfik Ubud Efendi getirdiğini söylediği üç milyon rublelik çeki ve ifade ettiği diğer paraların hiçbirini Ankara Hükümetine teslim etmemiştir. Çeşitli kaynaklarda Hint İslam Cemiyeti'nin Kurtuluş Savaşı'na mali destekte bulunduğu yer almaktadır. İncelediğimiz arşiv belgelerinde daha önce ifade edilen miktarların yer aldığını; ancak yine aynı arşiv belgelerinde söz konusu edilen miktarların Ankara Hükümeti'ne teslim edilmediği anlaşılmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa cumhuriyetin ilanından sonra kaleme aldığı Nutuk adlı eserinde 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktığı andan 1927 yılına kadar yaşananları belgeleriyle tarihe not düşmesine rağmen Hint İslam Cemiyeti'nden para geldiğine dair hiçbir bilgi ve belgeye yer vermemiştir. Hint İslam Cemiyeti adına mali yardımda bulunacağını söyleyen Tevfik Ubud Efendi yargılamalar sonunda Fransızlar namına casusluk yaptığını itiraf etmiştir. Yapılan araştırmalar sonunda da Tevfik Ubud Efendi'nin Hint İslam Cemiyeti üyesi olmadığı anlaşılmıştır. Bu çalışmada arşiv belgelerinden ve birinci el kaynaklardan faydalanılarak Hint İslam Cemiyeti'nden Kurtuluş Savaşı'na mali yardım yapılıp yapılmadığı incelenecektir. ATASE arşiv belgelerinden temin ettiğimiz Tevfik Ubud Efendi dosyası çalışmamıza temel teşkil edecektir.

Anahtar Kelimeler: Kurtuluş Savaşı, Tevfik Ubud Efendi, Hint İslam Cemiyeti, Mali Yardımlar, Casusluk.

Abstract

The Ottoman Empire was defeated in the First World War between 1914-1918 and signed the Armistice of Mudros on 30 October 1918. The War of Independence actually started with Mustafa Kemal Pasha's landing in Samsun on 19 May 1919. It was not easy to carry out the independence struggle of the Turkish nation, considering the conditions of that day. Various remedies, including internal and external resources, were sought to meet the financial burden of the War of Independence. It was decided to receive assistance from foreign sources in a way that would not overshadow the independence of the Turkish nation. Indian Muslims, one of the external sources, declared to the Ankara Government that they would provide financial support to the War of Independence as the "Indian Islamic Society".

Expressing that he came to Turkey on behalf of the Indian-Islamic Society, Tevfik Ubud Efendi stated that he wanted to come to Ankara and meet with Mustafa Kemal Pasha directly. Tevfik Ubud Efendi told the officials of the Ministry of War that he had brought a check for three million rubles with him. He stated that he would donate money in different amounts on behalf of the Indian-Islamic Society in the future. At that time, this support had an important place for the Turkish finance, which was very worn out at the end of the long wars. Mustafa Kemal Pasha gave the necessary orders to the authorities to send Tevfik Ubud Efendi, who had come to Mersin, to Ankara. Tevfik Ubud Efendi did not deliver the three million-ruble check that he said he brought, and none of the other money he expressed, to the Ankara Government. In various sources, it is stated that the Indian-Islamic Society provided financial support to the War of Independence. It is understood that the previously stated amounts were included in the archive documents we examined, but the amounts mentioned in the same archive documents were not delivered to the Ankara Government.

Mustafa Kemal Pasha, in his work called Nutuk, which he wrote after the proclamation of the republic, did not include any information or document about the money coming from the Indian Islamic Society, although the documents of what happened from the time he went to Samsun on 19 May 1919 until 1927 were recorded in history. Tevfik Ubud Efendi, who said that he would provide financial aid on behalf of the Indian Islamic Society, admitted that he was spying on behalf of the French at the end of the trials. As a result of the researches, it was understood that Tevfik Ubud Efendi was not a member of the Indian-Islamic Society. In this study, it will be examined whether financial aid was given to the War of Independence from the Indian-Islamic Society by making use of archival documents and first-hand sources. The Tevfik Ubud Efendi file, which we obtained from ATASE archive documents, will form the basis of our study.

Keywords: War of Independence, Tevfik Ubud Efendi, Indian Islamic Society, Financial Aid, Spy.

Giriş

Osmanlı Devleti, 1914-1918 yılları arasında yaşanan Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere'nin başı çektiği İtilaf Devletlerine karşı Almanya'nın safında yer alarak İttifak Devletleriyle birlikte hareket etti. Osmanlı Devleti'nin de içinde yer aldığı İttifak grubu Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup olarak ayrılmış, İtilaf Devletleri ve Osmanlı Devleti arasında 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmıştı (Sarhan, 1993, s. 1). Mondros Ateşkes Antlaşması Osmanlı Devleti adına esaret belgesi olmuştur. Yıldırım Orduları Komutanı Mustafa Kemal Paşa 30 Ekim 1918'de imzalanan bu antlaşmanın Türk milleti adına esaret belgesi olduğunu hissetmiştir. Adana'da bulunan Mustafa Kemal Paşa, Toros Tünelleri'nin İtilaf Devletleri tarafından işgal edilerek Yıldırım Orduları'nın memleket ile bağlarının kesileceğini, İngiliz askerleri tarafından İskenderun'un işgal edilmesi durumunda buna karşı koyacağını üstlerine bildirmişti (Belen, 1973, s. 382). 7 Kasım 1918'de padişah iradesiyle Yıldırım Orduları Grubu ve Yedinci Ordu lağvedilmişti. Padişah iradesiyle her iki ordunun lağvedilmesi kararının altında Mustafa Kemal Paşa'dan kurtulma fikri de yer almaktaydı. Mustafa Kemal Paşa yine de Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandıktan sonra 10-11 Kasım 1918 tarihine kadar Osmanlı Devleti yetkililerini İngilizlerin işgal siyasetine karşı uyarı; ancak uyarıları dikkate alınmamıştı (Bayur, 1990, s. 187-188). Mustafa Kemal Paşa Mondros Ateşkes Antlaşması içeriğinde yer alan Toros tünelleri işgali, Suriye sınırı, terhis meselesi gibi maddelere dikkat çekmek için Başkumandanlık Erkânı Harbiye Riyaset makamına telgraf çekmişti. Ancak bütün uyarılarına rağmen Osmanlı Devleti ileri gelenlerine ve padişaha fikirlerini kabul ettirememişti (Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 9 Nisan 1926, s. 1).

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'yla birlikte Osmanlı Devleti tarihindeki ömrünü fiili olarak tamamlamamıştır. Bunun bilincinde olan Mustafa Kemal Paşa, Batı sömürgeciliğinin iştahına konu teşkil eden Osmanlı Devleti'nin yıkıntı ve enkazından Türk olan kısmı kurtarıp yepyeni bir devlet kurma fikriyle düşüncelerini şekillendirmeye başlamıştı (Armaoğlu, 1999, s. 307). Mustafa Kemal Paşa Türk milletini esaretten kurtarıp yeni bir devlet kurma fikrine sahipken Osmanlı Devleti başkenti İstanbul'da bulunan yeni liderler arasında bağımsız yaşama düşüncesi iflas etmişti. Türk milletinin bağımsızlığı yerine alacağı şeklin İngiliz veya Amerikan mandasından hangisinin daha iyi olacağı noktasında toplanmıştı (Lewis, 1988, s. 241). Osmanlı Devleti'nin son padişahı Sultan VI. Mehmet Vahdettin bütün bu dönem boyunca daha elverişli bir barış antlaşması elde etmek için İtilaf Devletleriyle özellikle de İngiltere ile iyi ilişkiler kuracağı politikalar izlemişti. Sultan Vahdettin'in bütün gayretlerine rağmen 1920 yılı yazında şartları daha ağır bir antlaşma ortaya çıkınca padişah bütün itibarını kaybetmişti (Zürcher, 2018, s. 167).

Mondros Ateşkes Antlaşması'na karşı yetkilileri uyararak Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a dönmüş bir süre sonra Sultan Vahdettin ile bir görüşme yapmıştı. Bu görüşmede Sultan Vahdettin, Mustafa Kemal Paşa'ya askerinin kendine karşı nasıl bir tutum içerisinde olduğunu sordu. Meclisi dağıtmayı düşünen padişah Mustafa Kemal Paşa'nın da meclisin dağıtılması durumunda nasıl bir tavır sergileyeceğini anlamaya çalıştı. Padişah meclisi dağıtarak İtilaf Devletlerini hoşnut etmeyi planlamıştır. Sultan Vahdettin kaderini işgal kuvvetleriyle birleştirmeye karar verdi (Kınross, 2013, s. 175). İstanbul'a döndükten sonra altı ay kadar kurtuluş çareleri arayan Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya 9. Ordu Müfettişi olarak tayin edildi ve Anadolu'ya geçmeden Sultan Vahdettin ile görüştü. Mustafa Kemal Paşa İstanbul'dan ayrılmadan Genelkurmay Başkanlığı'na da uğrayıp Fevzi (Çakmak) Paşa ve Cevap (Çobanlı) Paşa ile de görüştü. Bu görüşmede Anadolu'daki silah ve malzemenin İtilaf Devletlerine teslim edilmemesi, Kuvayı Milliye örgütlerine dayanan ulusal bir yönetimin kurulması konusunda anlaşmaya varıldı. Mustafa Kemal Paşa'ya padişah tarafından

verilen görev silahların ve malzemelerin toplatılması yönündedir. Sultan Vahdettin yıllar sonra Hicaz'da yayınladığı beyannamede Mustafa Kemal Paşa'yı savaşmak için gönderdiğine dair bir bilgiye yer vermemiştir (Mango, 2012, s. 260-261).

Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişliğine tayin olduğu 3. Kolordu ve 15. Kolordu kumandanlıklarına da bildirildi (ATASE), A/ 1/1, D/ 164, F/ 10). Trabzon, Erzurum, Sivas, Van vilayetleriyle Erzincan, Canik livalarına ve Diyarbakır, Bitlis, Elazığ, Ankara, Kastamonu vilayetlerine de şifreli olarak 9. Ordu müfettişliğinin görev ve yetkileri bildirildi. Bu görev ve yetkiler:

1-Bu bölgedeki asayişin tekrar sağlanması ve asayişsizlik sınırlarının tespiti,

2-Bölgedeki silah ve cephanenin bir an önce toplanması ve muhafaza altına alınması,

3-Çeşitli bölgelerde bir takım kişilerin asker toplayıp ve bu toplanan askerlerin gayri resmi bir şekilde ordu tarafından himaye edildiği iddia olunuyor. Böyle kişiler asker topluyorsa bunun dağıtılması görevleri Mustafa Kemal Paşa'ya verildi. Böylece Mustafa Kemal Paşa'ya resmi olarak verilen görevle kendisinin 9. Ordu Müfettişliğini kabul etmesi arasında fark anlaşılmaktadır((BOA), BOA, DH. İ. UM, 19-6/ 1-70/ 1).

Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmış, İtilaf Devletlerinin ateşkes antlaşması hükümlerine uymayı gerekli bulmadıklarına şahit olmuştur. İngiliz, Fransız ve İtalyanların farklı bölgelere asker çıkardıkları görülmüş ve 15 Mayıs 1919'da İzmir Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir (Atatürk, 2013, s. 1). Mustafa Kemal Paşa 1937 yılında yaptığı bir konuşmada Samsun'a çıktığı gün hakkında: "Arkadaşlar ben 1919 senesi Mayıs ayında Samsun'a çıktığım gün elimde maddi hiçbir kuvvet yoktu." demiştir.(Cumhuriyet Gazetesi, 1 Nisan 1937, s. 1). Elinde hiçbir maddi gücün olmadığını söyleyen Mustafa Kemal Paşa: "Her zamandan ziyade inanıyorum ki savaş pahalı bir iştir. Savaşın sürüklediği facialar ve dehşetten üzgünüm. Fakat savaşmaksızın elimizdeki silahları bıraktığımız zaman, nasıl tamamen harap olacağımızı da biliyorum." demiştir. Savaşın hem maddi boyutuna hem de savaşa girilmezse Türk milletinin yaşayacağı felakete dikkat çekmiştir (Kocatürk, 2017, s. 141). Maddi imkânsızlıkların bilincinde olan Mustafa Kemal Paşa mecliste yaptığı bir konuşmada: "Efendiler, ben de bazı arkadaşlarım gibi garp milletlerini, bütün dünyanın milletlerini tanırım. Fransızları tanırım. Almanları, Rusları ve bütün dünyanın milletlerini şahsan tanırım ve bu muarefem de harp sahalarında, ateş altında olmuştur. Ölüm karşısında olmuştur. Yemin ederek size temin ederim ki bizim milletimizin kuvve-i maneviyesi bütün milletlerin kuvve-i maneviyesinin fevkindedir" diyerek Türk milletinin manevi kuvvetinin diğer milletlerin manevi kuvvetinden üstün olduğunu söylemiştir. Maddi gücün yanında Türk milletinin manevi gücünün üstünlüğüne güvenerek Kurtuluş Savaşı'na başlandı (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 1989, s. 84-85). Mustafa Kemal Paşa'nın güvendiği bir diğer unsur da Türk gençliği oldu. Türk gençliği bu dönemde İstanbul'da yaşayan halkı işgallere karşı uyarılmış, Anadolu'ya silah ve cephaneye taşımak için örgütlenmiştir. Türk gençleri Anadolu'da savaşa da katılmışlardır (Altuncuoğlu, 2021, s. 5715).

Kurtuluş Savaşının Mali Kaynaklarından Hint İslam Cemiyeti Yardımları ve Tevfik Ubud Efendi'nin Faaliyetleri

Mustafa Kemal Paşa savaşın pahalı bir iş olduğunu söylerken Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu mali sıkıntılarının farkındadır. Mondros Ateşkes Antlaşmasının üzerinden bir yıl bile geçmeden İstanbul'da bulunan yabancı devlet temsilcileri kendi devletlerine çektikleri telgraflarla Osmanlı Devleti'nin

mali durumunun kötü olduğunu bildirmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin bu süreçte başlıca gelir kaynağı gümrük vergisidir. Son zamanlarda bu gelirinde de düşme görülmektedir. Bunun başlıca sebepleri arasında: taşra kısmının Ankara hükümeti kontrolü altında olması ve Yunan işgalinde bulunan bölgelerde vergilerin toplanamamasıdır. Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya geçtikten sonra savaşın ekonomik boyutunu idare etmek için elde edilen vergi gelirlerini İstanbul hükümeti yerine Ankara hükümeti adına kullandı (Akşin, 2019, s. 72). Belirli bölgelerin vergisini almakla savaş ekonomisinin altından kalkamayacağını bilen Mustafa Kemal Paşa 7-8 Ağustos 1921 tarihinde Tekalif-i Milliye Emirlerini yayınladı. Mustafa Kemal Paşa'nın Tekâlif-i Milliye Emirleriyle başlatmış olduğu ekonomik seferberlik de Kurtuluş Savaşı'nın mali yükünü karşılamada yetersiz kalmıştır (Sürmeneli, 1998, s. 61).

Kurtuluş Savaşı'nın mali külfetinin büyük bir kısmı Tekalif-i Milliye Emirlerinin yayınlanmasıyla birlikte nakdi ve aynı yardım olarak, sonrasında da vergi vermek suretiyle Türk milleti tarafından karşılandı (Selek, C.1, 2010, s. 132). Kurtuluş Savaşı'nda yaşanan mali sıkıntıya verilecek en güzel örneklerden birisi de Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının başından geçmiş şu olaydır: 1919 yılında Sivas'tan Ankara'ya hareket ettikleri gün yanlarında bulunan nakit para; yirmi yumurta, bir okka peynir ve on ekmek almaya yetti (Kansu, C. 2, 2019, s. 487). Mustafa Kemal Paşa savaşın ekonomik boyutunu idare etmek için Duyun-ı Umumiye gelirlerine, eskiden beri alınan vergilerle bu vergilere yenilerin eklenmesiyle ve dış yardımlara başvurdu (Gültekin, 2009, s. 61).

Dış yardım alınan ülkelerden birisi de Hindistan olmuştur. Osmanlı Devleti ve Hindistan Müslümanları arasındaki ilişkilerin başlangıç tarihi 14. yüzyıl olarak verilmektedir. Osmanlı Devleti'nin 1453 yılında İstanbul'u fethetmesi Hint Müslümanlarının Osmanlı Devleti'ne hayranlığını artırdı. Daha sonraki dönemde halifeliğin Osmanlı Devleti'ne geçmesi tüm dünyada olduğu gibi Hint Müslümanları arasında da önemli bir rol oynadı (Şahin, 2019, s. 732, 735). Osmanlı Devleti İstanbul'un fethi ve ardından hilafetin kendisine geçmesiyle birlikte o dönemin en güçlü İslam devleti olma özelliğine sahip olmuştur. Güvenebilecekleri bir merkez olarak Osmanlı Devleti'ni gören Hint Müslümanları din ve kültür meselelerinde Osmanlı Devleti'ne dolayısıyla Türklere daha da yakınlaşmaya başladılar (Kişi, 2020, s. 749).

Hint Müslümanları Osmanlı Devleti'ne Kırım savaşından itibaren Kurtuluş Savaşı da dahil olmak üzere girdikleri savaşlarda maddi manevi destek olmaya çalıştı. İtalya'nın Osmanlı Devleti'ne saldırması üzerine Urduca dilinde yazdığı şiiriyle Muhammed İkbal, Hz. Muhammed'e bir şişe içerisinde Trablusgarp şehitlerinin kanını hediye getirdiğini söylemesi Hint Müslümanları üzerinde büyük bir etki yarattı. Şiirden etkilenen Hint Müslümanları Türkiye'ye yardım etmeyi kendilerine dava edinmişlerdir (Yaylagül, 2020, s. 37). Hintli Müslümanlar arasında Türkiye'ye yardım için Kurtuluş Savaşı günlerinde toplanan yardımların "Hint Hilafet Komitesi" aracılığıyla "İslam'ın Kılıcı" olarak gördükleri Mustafa Kemal Paşa'ya çeşitli yollarla gönderildiği ifade edilmektedir. Gönderildiği ifade edilen paranın toplam miktarı 1.035.608 Türk lirasıdır. Bu miktar 130.250 İngiliz lirasına denk gelmektedir (Keskin, 1991, s. 88, 105). Mustafa Kemal Paşa cumhuriyetin ilanından sonra kaleme aldığı Nutuk adlı eserinde 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktığı andan 1927 yılına kadar yaşananları belgeleriyle tarihe not düşmesine rağmen Hint İslam Cemiyeti'nden para geldiğine dair hiçbir bilgi ve belgeye yer vermemiştir. Ancak Hasan Rıza Soyak kendi hatıratında Hindistan Müslümanlarından Türkiye'ye yapılan yardım miktarının toplamda 500-600 bin lira civarında olduğunu bildirmektedir. Bu paranın 250 bin lirası ile İş Bankasının kuruluşuna destek olunmuş geriye kalan kısmı da ziraat alanında kullanılmıştır (Soyak, 2019, s. 648-649).

Hint Müslümanlarının Türkiye lehinde para toplamasını İngiltere fırsata çevirip casusluk işlerinde bu durumdan faydalanmaya başlamışlardır. Hint Müslümanlarından Emir Ali toplanan paranın Dr. Frew'e verildiğine dair bir demeç verdi. Dr. Frew ise İngiliz himayesine taraftar toplayan ve Anadolu'da Kurtuluş Savaşı'nın başlamasıyla birlikte İngiltere adına casusluk yapan kişidir. İngilizlerin casusluk faaliyetinde kullandıkları bir diğer kişi de Mustafa Sagir olmuştur. Mustafa Sagir kendisini Ankara hükümeti ve Mustafa Kemal Paşa'ya Hint Müslümanlarının yardımlarını ulaştırmak için görevlendirilen özel elçi olarak tanıttı (Müderrişoğlu, 2013, s. 526-527). Mustafa Kemal Paşa Hint Müslümanlarının yardımlarını kendilerine ulaştırmak için geldiğini söyleyen Mustafa Sagir'in davranışlarından şüphelenmiş ve yapılan incelemeler sonunda Mustafa Sagir'in İngiltere adına casusluk yaptığı anlaşılmıştır. Mustafa Sagir'in özel bir kimyasalla İngiltere'ye yazdığı mektuplar ele geçirilmiş, yapılan mahkeme sonunda Mustafa Sagir İngiltere adına casusluk yaptığını itiraf etmiştir. Mustafa Sagir, mahkemede kendisine sorulan sorulara verdiği cevaplarda görevleri arasında Mustafa Kemal Paşa'yı öldürmek olduğunu da ifade etti. Mustafa Sagir yapılan yargılama sonunda mahkeme tarafından idama mahkum edildi (Hussain, 2012, s. 88).

Hint Müslümanları tarafından toplanan yardımları getirdiğini söyleyerek Türkiye'ye gelen bir diğer kişi de Tevfik Ubud Efendi'dir. Tevfik Ubud Efendi, Kurtuluş Savaşı devam ederken Türkiye'ye gelmiş ve gelirken Hint İslam Cemiyeti başkanı ve yirmi üyesinin de imzası bulunan bir mektubu Mustafa Kemal Paşa'ya takdim etmek üzere yanında getirdiğini Erkânı Harbiye Riyasetine bildirmiştir. Kendisi ile Pozantı'da yapılan görüşmelerde getirdiği evrakların ve mektupların Mersin'de kaldığını söyledi. Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektupların ve şifreli beyanatlarının içeriği hakkında şunları söylemiştir: "Almanya ile yaptığım görüşmeler sonunda vardığım sonuç: Almanya Türkiye'ye yardım edemeyecektir. Lloyd George Türkiye'yi aldatmak için Hint İslam ve Brahman komiteleriyle ortaklaşa hareket ediyor. Türkiye'nin bağımsızlığı için çalışanlara yalan sözler söyleyerek onları kandırmak istiyor. Rusya İtilaf Devletleriyle bireysel olarak banış yapacak ve Türkiye'ye yardım edemeyecek". (ATASE, A/4282, D/8, F/3). "Türkiye'yi mahvetmek için çalışanların İngiltere ve Yunanistan'ın olduğunu, Fransa kabine ve parlamento üyelerinin Ankara hükümetiyle anlaşmak istediklerini, bunun için Ankara hükümeti tarafından belirlenecek heyetle görüşme arzusunda olduklarını" söylemiştir. "Öncelikle Fransa ve İtalya ile anlaşıldıktan sonra İstanbul ve İzmir için çalışmaya karar verilecektir. Hint İslam Cemiyeti, Mısır Ahrar Cemiyeti, Irak ve Suriye cemiyeti üyeleri Mustafa Kemal Paşa ile mülakat yapmak üzere yanlarında pasaportları bulunmak üzere İsveç'ten yola çıkarılmışlardır. Mustafa Kemal Paşa Fransa ile anlaşmak isterse tarafların temsilcilerini belirlenen yerde bir araya getirme masraflarını karşılamak durumundadır. Masrafları karşılamak istemezse durumu cemiyetlere bildireceğim." diyerek mektuplar ve şifreli beyanatlar hakkında bilgi verdi (ATASE, A/4282, D/8, F/3-1).

Mersin Grup Komutanı Emir Arslan Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya telgraf çekerek Hint İslam Cemiyeti üyesi olduğunu söyleyen Tevfik Ubud Efendi'nin kendisiyle görüşmek üzere Ankara'ya gitmek istediğini bildirdi. Tevfik Ubud Efendi Hint İslam Cemiyeti üyesi olduğuna dair resmi bir belge gösterememiş, eşyalarının Maraş ve Mersin'de kaldığını söylemiştir. Mersin'e gidip, eşyalarını alıp oradan da Ankara'ya gitmek isteyen Tevfik Ubud Efendi'nin yanına gerekli muhafızlar verilerek yola çıkarılmıştır (ATASE, A/4282, D/8, F/3-2). Erkan-ı Harbiye Reisi İsmet Paşa Pozantı'da bulunan 41. Fırka Kumandanlığına şifreli bir telgraf göndererek Tevfik Ubud Efendi'nin alıkonulmasını; ancak güzel davranılmasını istedi. Fransa'dan kimin tarafından gönderilmekte ve hangi dernek ile ilişkileri bulunduğu, sözlü ya da yazılı bir vazife alıp almadığı kendisine sorulmalıydı (ATASE, A/4282, D/8, F/3-3). 41. Fırka kumandanı İsmet Paşa'ya yazdığı cevapta Tevfik Ubud Efendi'nin önce Adana cephesinde kalmak için

müracaat ettiğini, ret cevabı alınca Mersin cephesi kumandanlığına müracaat ettiğini, sonra da Pozantı'ya gönderildiğini bildirdi. Tevfik Ubud Efendi'yi "Doğrudan Ankara'ya mı göndermek gerektiği yoksa önce Pozantı'da ifadesi alındıktan sonra mı gönderilmesi uygun olur." demiştir. İsmet Paşa öncelikle kim tarafından ne vazife ile gönderildiğine dair: "Elde bir vesika var ise bunu görünüz ve bildiriniz" cevabını verdi (ATASE, A/4282, D/8, F/3-4). 41. Fırka kumandanlığı tarafından Tevfik Ubud Efendi hakkında yapılan inceleme ve varılan kararın sonucunun bildirilmesi beklenmişti (ATASE, A/4282, D/8, F/3-5).

Pozantı'da Adana Cephesi Kumandanı Selahaddin Adil Bey'e İsmet Paşa tarafından çekilen şifreli telgrafta: "Tevfik Ubud Efendi ya bir casus yahut bir Fransız memurudur." denilmektedir. Dün tevki edilmesi ve güzel muamele ile davranılması istenilen Tevfik Ubud Efendi'nin Fransa'dan kimler tarafından gönderildiğinin, hangi demeklerle ilişkisi bulunduğunun, sözlü veya yazılı bir vazife alıp almadığının sorulması 41. Fırkadan istendi. "Hangi Fransız makamı tarafından ve ne zaman gönderilmiş olduğunu bilmemiz bizim için önemlidir. Adana ve Tarsus civarında Fransızlar aleyhinde yapmakta olduğumuz sıkıştırmaların güzel tesirleri görülmektedir. Yunan başarılarına rağmen o cephedeki askeri vaziyetimizin güzel halde korunması bizim için çok kıymetlidir." (ATASE, A/4282, D/8, F/3-6). 41. Fırka Kumandanlığından Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine "Dakika tehiri caiz değildir." diyerek çekilen telgrafta Tevfik Ubud Efendi hakkında verilen şifreli emirlerin alındığı bildirilmiştir. Tevfik Ubud Efendi'nin bir an önce Ankara'ya götürülerek bizzat kendisiyle görüşülmesinin daha doğru olacağı ifade edilmiştir (ATASE, A/4282, D/8, F/3-7). 41. Fırka Kumandanlığının İsmet Paşa'ya çektiği telgraf kendisine ulaşmadan İsmet Paşa 41. Fırka kumandanlığına çektiği yeni telgrafta: "Tevfik Ubud Efendi'nin tutuklanması konusunda çekmiş olduğumuz şifreli telgrafın tarafınıza ulaşmadığı anlaşılmaktadır. Tevfik Ubud Efendi'nin bir an evvel tutuklanması, kimliği ve vazifesi hakkında yapılan soruşturmanın bildirilmesi önemlidir." denilerek yeni bir telgraf çekildi (ATASE, A/4282, D/8, F/3-8).

41. Fırka kumandanı İsmet Paşa'ya cevaben: "Tevfik Ubud Efendi hakkında sorulara cevap vermedi. Almanya, Avusturya, Osmanlı sefarethaneleri, Hamburg konsoloshanesi yardım takviyesi ve Arabistan, Avrupa, Türkiye hakkında bilgilere sahiptir. Kendisinin hemen Ankara'ya aldırılarak oraca hakkındaki kararın verilmesi uygun olacaktır." karşılığını verdi (ATASE, A/4282, D/8, F/3-9). 41. Fırka kumandanı Erkan-ı Harbiye Riyasetine yazdığı telgrafta Tevfik Ubud Efendi hakkındaki fikirlerine önem verilip verilmediğini sorarak Yunan işgali karşısında Tevfik Ubud Efendi'nin söylediklerinden faydalanabileceğini söylemekteydi (ATASE, A/4282, D/8, F/3-10).

İsmet Paşa 41. Fırka kumandanlığına: "Tevfik Ubud Efendi'nin Ankara'ya gelmesine gerek yoktur. 41. Fırka kumandanı olarak siz orada kendisiyle görüşmeye ve dinlemeye yetkilisiniz. Kendisiyle yapacağınız görüşmede ne teklif ettiğine ve itimat telkin edip etmediğine dikkat etmelisiniz. Bizim tarafımızdan bir vaatte bulunmayınız, onun teklif ve tertibatına göre bizden alacağınız cevabı bekleyiniz. Kimliğini tespit etme konusunda hakikati anlamaya dikkat ediniz. Bölgenin ecnebi üniformasından kurtulmasını sağlayınız." cevabını verdi (ATASE, A/4282, D/8, F/3-11). Adana cephesi kumandanı Selahaddin Adil Bey Tevfik Ubud Efendi ile görüşmeye yetkili kılındı. Kendisi Pozantı'ya geldiği zaman gönderdiğimiz şifreyi vererek Tevfik Ubud Efendi'nin casus olma ihtimalinin dikkate alınması istenmişti (ATASE, A/4282, D/8, F/3-12).

Tevfik Ubud Efendi yapılan görüşmede: "Hint İslam komitesi tarafından Avrupa'da ciddi bir çalışmayla toplanan para üç milyon rublelik bir çek olarak Ankara hükümetine teslim edilmek üzere" kendisine verildiğini söyledi. Çekte belirtilen miktarın nerede, hangi bankadan alınmasının mümkün

olduğunu ve kimin adına tahsil edileceğinin kendisine bildirilmesini istedi. Ayrıca Tevfik Ubud Efendi İngiltere hükümetinin böyle bir yardımdan haberi olması üzerine cemiyetin bütün mesaisinin sonuçsuz kalacağını, kendileri için de durumun vahim olacağını söyleyerek söz konusu yardımın gizli tutulmasını istedi. Tevfik Ubud Efendi'nin beyanatına cevaben: “Çekin hangi banka üzerine çekilmiş olduğu bilinmedikçe, hangi isme ciro ettirilip nakde dönüştürülmesi kestirilemez. Anadolu'daki bankalardan hiçbirinin yıllık maliyesi bu parayı ödemeye müsait değildir. Yabancı memleketlerdeki bankalardan alınılmak üzere hangi bankaya müracaat edilecekse bankanın ismini bildiriniz.” denildi (ATASE, A/4282, D/8, F/3-13).

Tevfik Ubud Efendi ile Pozantı'da yapılan mülakat sonunda hakkında şu kanaate varılmıştır: “İrak ve Suriye hakkında bilgilere vakıf, Irak ve Suriye'de yaşayan önemli aileleri isimleriyle tanımaktadır. Bedevilerden 60-70 bin kişiyi tarafımıza iltihak (katma) edebileceğini ifade etmektedir. Kendisi Celaleddin Arif ve Rıza Nur Beylerle tanıştığını söylemiştir. İstanbul'da Ubud ailesini belki başkaca tanıyanlar da olabilir. Kendisinin sağlık durumu uzun ve zor yola uygun olmamasına rağmen kırk günden beri yoldadır. Adana, Mersin civarında dolaşması niyetinin iyi olduğuna delil olabilir. Şiddetle İngiliz aleyhtardır. Yunanlılara dış biliyor. Fransızları ehven-i şer görüyor. İtalyanları tahsin ediyor (güzel buluyor). İstanbul'un işgalinden bahsederken (ATASE, A/4282, D/8, F/3-14) üzüntüsünü keşfetmemek imkansızdır. İlk geldiği günden beri kendisinin üstlendiği vazifeye dair ifadelerinde en küçük bir değişim yoktur. Vazifesi hakkında, Ankara'nın müzakereyi kabul edip etmeyeceği; kabul ettiği takdirde müzakere yeri olarak nereyi seçeceği ve görüşme heyetinin ne zaman gönderileceği hakkında bilgileri öğrenmek olduğunu beyan etmektedir. Tevfik Ubud Efendi'nin casus olduğuna kesinlikle ihtimal verilemez. Fransızların da şu anki durumları göz önüne alınarak görüşmelerin yapılması için bir an evvel harekete geçilmelidir.” (ATASE, A/4282, D/8, F/3-15).

“Tevfik Ubud Bey ile görüşme yetkisini aldıktan sonra kendisiyle resmi olarak görüştim. Arazimizin ecnebi üniformasından tahliye edilmesi şartını esas koşarak müzakereyi kabul edebileceğimizi söyledim. Arazi tabiri olarak hiçbir şartta Sevr antlaşmasının zikredilmemesini milli sınırlarımız dahilindeki arazinin göz önünde tutulması gerektiğini bildirdim. Tevfik Ubud Efendi Fransızların izlediği siyasetin iki seçenek üzerinden olduğunu söyledi. Birincisi: Bugüne kadar takip edecekleri meslekten devam taraftarı olup %20'yi tecavüz etmemektir. İkincisi: Türkiye ile uyuşmak ve Türkiye'nin dostluğunu kazanmak olup %10 cüzündedir. Fransız parlamentosu şarkta cereyan eden Urfa hezimetinden sonra haberdar olmuş ve bundan sonra Kilikya meselesini halletmek için bin kişilik ordu ile (ATASE, A/4282, D/8, F/3-16) milyonluk tahsisatı reddetmiştir. İstanbul'un işgali üzerine Fransa'nın Türkiye lehindeki fikirleri kuvvet kazanmış ve Fransa'nın Ankara hükümetini tanımamasına dair sulh konferansında dile getirilen eleştirileri dikkate almamıştır. Fransızlar İngilizler hakkındaki görüşlerini tamamen değiştirmiştir. Birkaç yüz kilometrelik araziye elde bulundurmak için Türk dostluğunun feda edilemeyeceğini ve Türklerle anlaşarak İngilizlerin İstanbul'dan çıkarılmasını sağlamayı amaçlamaktadırlar. Mustafa Kemal Paşa'ya bu nokta-i (ATASE, A/4282, D/8, F/3-17) nazarı bildirmek üzere Fransız parlamentosunun da izniyle Hint İslam komitesi tarafından Tevfik Ubud Efendi görevlendirilmiştir. Müzakereler kabul edilirse Ankara'dan gönderilecek heyetin ve gidilecek tarihin Paris'e bildirilmesi konusunda Tevfik Ubud Efendi aracı olacak; ancak Tevfik Ubud Efendi kendisinin Fransız memuru olmadığı için görüşmelere katılamayacağını, bildirdiğini söylemiştir (ATASE, A/4282, D/8, F/3-18).

İsmet Paşa kendisine aktarılan bu bilgiler üzerine yine “Çekin hangi banka üzerinden gönderilmiş olduğu bilinmedikçe hangi isme ciro ettirip nakde çevrileceği bilinemez. Anadolu'daki bankalardan hiçbirini bu

parayı ödeyecek mali güce sahip değildir. Yabancı bankalardan çekilecekse hangi bankadan çekileceği ve buradan parayı çekmek için gönderilecek kişinin isminin bildirilmesini” istedi. Bu hususlar cevaplandıktan sonra Tevfik Ubud Efendi’nin Ankara’ya davet edileceğini de ayrıca ifade etti (ATASE, A/4282, D/8, F/3-19).

Kozan mutasarrıfı Aziz Bey Ubud ailesini pek yakından tanıdığı için Tevfik Ubud Efendi ile görüştürülmüştür. Kozan mutasarrıfı, Tevfik Ubud Bey hakkında su-i zanna delil olacak bir şey hissetmemiştir. Tevfik Ubud Bey böbreklerinden rahatsız olduğu için hastanede tedavi görmektedir. Doktorlar kendisinin sıcak memleketlerde uzun süre kalmasını doğru bulmamaktadır. Eğer yer ve tarih bildirilirse bir an evvel Ankara’ya gönderilmesi uygun görülmektedir (ATASE, A/4282, D/8, F/3-20). Tevfik Ubud Efendi tarafından getirildiği söylenen üç milyon rublelik çek için Anadolu bankalarının bu kadar büyük parayı tedarik edemeyeceği biliniyorsa İsveç bankalarından veya İtalyan bankalarından ya da diğer yabancı bankalardan hangisinden alınması kolay ve mümkünse o bankanın isminin bildirilmesi tekrar edildi (ATASE, A/4282, D/8, F/3-21).

Mustafa Kemal Paşa Pozantı’da bulunan Tevfik Ubud Efendiye şifreli bir telgraf çekerek: “Teşrifinizi ve hayırlı bir hizmet etme amacınızı haber almakla aydınlandık. Cenabı Hak cümlemizi dinimize hayırlı işler yapmada başarılı kılsın. Rahatsızlığınız pek ziyadesiyle üzüntümüze tesir etmiştir. Dine hizmet etmek için çektiğiniz zahmetler karşılığını bulacaktır. Ankara’ya gelmeniz için ilgililere gereken tebligatlar yapılmıştır.” (ATASE, A/4282, D/8, F/3-22). Erkan-ı Harbiye Reisi İsmet Paşa: “Tevfik Ubud Efendi’nin memuriyeti ve Ankara’ya nakli için Büyük Millet Meclisi Reisi tarafından 41. Fırka kumandanlığına telgraf çekilerek bilgi verilmiştir. Tevfik Ubud Efendi’nin refakatine bir memur verilerek süratle Ankara’ya gönderilmesi istenilmektedir.” (ATASE, A/4282, D/8, F/3-23). Pozantı’dan İsmet Paşa’ya yazılan cevapta: “Esas itibarıyla Fransızlarla müzakere kabul edildiği halde bugüne kadar müzakerenin yapılacağı yerin ve gönderilecek temsilcilerin tespit edilmediği ortadadır. Tevfik Ubud Bey’in Paris’ten ayrıldığı günden itibaren kırk gün geçmiş, genel durumun değişmiş olma ihtimalinden kaygılandığını söylemektedir. Yaşamış olduğu büyük hastalığı da tekrar etmiş iki günden beri hastanede yatmaktadır. Fransız devletinin yardımına layık görülen Tevfik Ubud Efendi’nin on beş gündür aşağı bir hayat yaşaması kendisini oldukça rahatsız etti. Hatta İslam ve insanîyet namına çıktığı bu teşebbüs için pişmanlık yaşadığını ve Ankara’ya gelmek arzusunun kalmadığını bildirmektedir. İlk teşebbüse geçmek istediğinde muamma yaşanmasını ileri sürerek gelecekte Hint Müslümanlarının nakit yardım yapmaları ve siyasi olarak yakınlık duymaları konusunda yapacağı bir şeyin olmadığını söylemektedir. Tevfik Ubud Efendi’nin casusluğundan şüphe ediliyorsa öncelikle resmi bir makam ile muhabere ettiğinin tespit edilmesi sonrasında da Emin Arslan Bey’in yalan söyleyerek Tevfik Ubud Efendi’yi mülakat için davet etmesi ve tevkif etmesi gerekir. Casus olma ihtimaline ve her gün vaziyet ve kuvvetimizin değişmekte bulunması bunun casusluğundan (ATASE, A/4282, D/8, F/3-24) düşmanın istifadesine manidir. Emir ve yazılı buyrukla müzakere kabul edilirse yer ve tarih tespit olunarak veya müzakere kabul edilmiyorsa cevap reddedilerek Tevfik Ubud Efendi’nin iadesine başvurulmalıdır.” (ATASE, A/4282, D/8, F/3-25).

Tevfik Ubud Efendi’nin refakatine Yüzbaşı Saim Efendi tayin edilerek bugün Ankara’ya gönderildi (ATASE, A/4282, D/8, F/3-26). İsmet Paşa Pozantı’da bulunan 41. Fırka Kumandanı Hayri Bey’e bir telgraf çekmiştir. Bu telgrafta: “Adana’da İran şebkenderi (konsolos) Asıf Han’ın millet meclisine çektiği telgrafta Adana’dan ailesiyle birlikte yardıma muhtaç bir şekilde çıktığını ima ediyor. Asıf Han niçin çıkmıştır ve neden geliyor. Kendisine güzel muamele edilmeli ve Konya’da ikameti sağlanmalıdır.” demiştir (ATASE, A/4282, D/8, F/3-28). Hayri Bey cevabi telgrafta: “Tutuklu Tevfik Ubud Efendi’ye icap eden tahsilat ve

yardım yapılmıştır. Adana İnan şebkenderi Asıf Han'a lazım olan tahsilat sağlanacaktır. Fırkada bu kişi için bir tahsisat olmadığı için yapılan ve yapılacak olan masrafların ödemesinin tarafınızdan karşılanacağı bildirilmelidir." demiştir (ATASE, A/4282, D/8, F/3-29). Gerek Tevfik Ubud Efendi gerek Asıf Han için fırkaca yapılan masrafın ve şu an nerde olduklarının bildirilmesi İsmet Paşa tarafından istenmiştir (ATASE, A/4282, D/8, F/3-30). 41. Fırka kumandı tarafından Yüzbaşı Saim Efendi refakatiyle Ankara'ya yola çıkarılan Tevfik Ubud Bey'in varışının bildirilmesi istenmiştir (ATASE, A/4282, D/8, F/3-31). Yüzbaşı Saim Bey refakat ettiği Tevfik Ubud Bey'le birlikte Eskişehir'e vardıklarını Ankara'ya gitmek için emir beklediklerini bildirmektedir (ATASE, A/4282, D/8, F/3-32). Eskişehir'de olduklarını bildiren Yüzbaşı Saim Bey'e refakatinde bulunan Tevfik Ubud Efendi ile birlikte ilk vasıta ile Ankara'ya varması emredildi (ATASE, A/4282, D/8, F/3-33).

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet Paşa'ya çekilen telgrafta: "Böyle bir mektuptan haberdar değilim; ben Adana'dan ayrıldıktan sonra kimseden mektup almadım.", denilerek bir telgraf çekilmiştir (ATASE, A/4282, D/8, F/3-34). Tevfik Ubud Efendi Hint İslam Cemiyeti reisi ile yirmi beş üyesi tarafından imzalı bir vesika ile Said Zaglul Paşa tarafından yazılmış bir mektubu Mustafa Kemal Paşa hazretlerine takdim için getirdiğini ifade etmiştir. Vesika ve mektubu Şemseddin Bey'e verdiğini ifade etmiştir. Söz konusu vesika ve mektup Ankara'ya gelmediğinden malumatınız hakkında bilgi vermeniz temenni edilir (ATASE, A/4282, D/8, F/3-35). İsmet Paşa 41. Fırka kumandanlığına telgraf çekerek Tevfik Ubud Bey'in Saim Efendi ile Ankara'ya geldiklerini bildirdi (ATASE, A/4282, D/8, F/3-36). Şemseddin Bey İsmet Paşa'ya çektiği telgrafla böyle bir mektuptan haberdar değilim. Adana'dan ayrıldıktan sonra böyle bir mektup almadığımı arz ederim efendim (ATASE, A/4282, D/8, F/3-37). 41. Fırka kumandanlığı Asıf Han için nakit ve iase olarak yapılan yardımın toplam miktarını yirmi bir bin kuruş olarak tespit etmiştir. Tevfik Ubud Bey adına edilen masraf ve refakatinde Ankara'ya gelen memur için yapılan masraf ayrıca bildirilecektir. Tevfik Ubud Bey'in bugün Ankara'da bulunacağı malumunuzdur, denilmiştir (ATASE, A/4282, D/8, F/3-38). Yüzbaşı Saim Efendi'nin refakatinde bulunan Tevfik Ubud Efendi için Pozantı ve Ankara'da yapılan masraf 41691,5 kuruştur. Bunun 28000 kuruşu Yüzbaşı Saim Efendiye dahiliye vekaleti emriyle verilen 500 numaralı çek ile Konya'da bankadan çekilmiştir. Devamında 13691 kuruş fırka kasasından sarf edildi. Masrafa ait senet fırka kasasındadır. Adana şebkenderi Asıf Han için 22136 kuruş masraf edilmiş olup senedi takdim edilmek üzere 35827 kuruşun fırkaya gönderilmesi Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinden talep edildi (ATASE, A/4282, D/8, F/3-39). Asıf Han'ın Konya'da yaşaması için gerekli yardımın yapılması istendi (ATASE, A/4282, D/8, F/3-40).

Askeri Hastanede Alınan İfade:

Tevfik Ubud Efendi Ankara'ya geldikten sonra askeri hastanede ifadesi alınmıştır. Kendisine ilk olarak şunlar sorulmuştur: İsminiz, pederiniz ismi, ailenizin namı, nerelisiniz, kaç yaşındasınız. Hangi lisanlara vakıfsınız? Ne ile iştiğal ediyorsunuz? Hangi memlekette ikamet ediyorsunuz? Nerede doğdunuz? Tevfik Ubud Efendi soruların bu sorulara şu şekilde cevap vermiştir: "İsmim Tevfik Ubud, pederimin ismi Mustafa Ubud Bey, ailemizin namı Ubud namıyla adlandırılmıştır. Aslımız Humuslu olup kendim İstanbul'da doğdum. Sekiz aylık iken Şam'ı Şerif'e geldik, on üç yaşında iken Münih'e gittim. Üç sene tahsilden sonra ticaret için Hamburg'a gittim. Sonra ticaret için Hindistan'a gittim. Manchester'de bir şirkete ortak oldum. Elli yaşındayım. Arapça, Fransızca, İtalyanca, Almanca, İngilizce biraz da Türkçe bilirim. Tüccarım, şimdi buraya gelmezden evvel Hollanda ile İsviçre'de bulunuyordum. Ubud ailesi efradından Mehmet Ubud Beyzade Tevfik Bey vefat etmiştir. Pederim o Tevfik Bey'in pederiyle amcaoğludur. Şam,

İstanbul, Bağdat ve Avrupa’da akrabalarım vardır. Ailemizin fertleri pek çoktur.” (ATASE, A/4282, D/8, F/3-41).

Müteehhil (evli) misiniz? Aileniz el-yevm (bugün) nerededir? Kaç çocuğunuz var, kaç yaşındalar? Sorularına verdiği cevaplar: Evliyim, ailem Avrupa’da İsviçre’de, iki evladım var. Hint İslam Cemiyeti ile ilginiz var mıdır? Ne zamandan beri bu cemiyetle ilginiz var ve ilginizin derecesi nedir? Bunu nasıl ispat edersiniz? Cemiyetinizin reisi ve üyeleri kimlerdir? Merkezi nerede, cemiyetin programı nedir? Şimdiye kadar bu cemiyete hangi yardımlarda bulundunuz? Bu cemiyete yardımda bulunduğunuza dair belgeniz var mıdır? Avrupa’da bundan bir buçuk yıl önce Londra’ya bu İslam cemiyeti gelmiştir. Sekiz ay sonra çeşitli yerlerden bir cemiyet daha geldi ki bunların bir kısmı Hollanda’ya bir kısmı da Londra, Paris, Stockholm’e ittiler. Birbirleriyle irtibat halindedirler. Asıl merkezi Londra’dadır. Her iki İslam cemiyeti ile ilgim vardır. Amacım İslam Hilafeti’nin korunması ve Osmanlı Devleti’nin pay edilmemesi gayesiyle çalışmaktır (ATASE, A/4282, D/8, F/3-42). Önceden Mustafa Kemal Paşa’ya gönderdiğim vesikanın kopyası vardır. Bundan başka Zaglul Paşa’nın gönderdiği mektubu da Mustafa Kemal Paşa hazretlerine gönderdim. Bunların hepsinin kopyaları bende mevcuttur. Birinci cemiyet üyeleri ve sekiz ay sonra gelen cemiyet üyeleri daha sonra birleştiler. İçtihatları ve maksatları birdir. Reisleri Es-Seyid Ali Er-Raki, Es-Seyid Mahmut olup Mısır’dan gelmişlerdir. Merkezleri çeşitli yerlerde: İsviçre, Paris, Londra, Hollanda, Stockholm’de dahi vardır. Programları İslam hilafetinin korunması ve Osmanlı Devleti’nin parçalanmaktan kurtarılmasıdır. Bu cemiyete iki bin lira kadar bir yardım ettim (ATASE, A/4282, D/8, F/3-43, s.3).

Vesikalarım Mersin’de kalan eşyalarım arasındadır. Buraya gelirken eşyalarımın alınmasına müsaade edilmedi. Eşyalarımın bir kısmı da Mersin Fransız komutanında kalmıştır. Mersin’deki eşyalarımın başka bankada bin iki yüz altın liram vardır. Bundan başka Osmanlı hükümeti adına iki yüz bin lira altın olarak para vardı. Bunlardan orada daha çok vardır. Bundan başka Ankara’ya hediye olmak üzere kırk altın saat getirmiştım. Üzerlerinde “İkmal ve’r rûh fi hubbul vatan” yazılıdır. Bu saatleri ben kendi paramla almıştım. Hint İslam Cemiyeti üyelerinin isimleri bizim elimizde vardır. Bu isimler cemiyet tarafından gönderilmiştir. Bunlar arasında sizin isminiz yoktur. Bu kadar hizmet eden kişinin ismini olması lazım değil midir, ne dersiniz? Benim resmi bir vazifem yoktur. Kendimi açık etsem İngilizler bütün malıma el koyar. Ben kendi malımla çalışıyorum. Beni de Osmanlı vatandaşı biliyorlar, Hintli gibi olsa açıklardım (ATASE, A/4282, D/8, F/3-43, s.4).

Hint İslam Cemiyeti tarafından yazılan mektubu gösteren vesika ve kimliğiniz çok önemlidir. Bu vesikaların her zaman için yanınızda bulunması veya önemli evrakları koyduğunuz çantada olması lazım ki o çanta şimdi yanınızdadır. İslam Cemiyetine üye olduğumu gösterir belgeyi ve Zaglul Paşa’nın mektubunu Mustafa Kemal Paşa’ya gönderdiler. Gönderdiğim mektuplar hakkında bilgi aldığım kişiler Tevfik Bey ikinci bir görüşme yapmak istiyor diye Mustafa Kemal Paşa’ya bilgi vermişlerdir. Ben hayır yapıyor ve paramı feda ederek çalışıyorum. Amacım vatan ve din uğrunda hizmet etmektir. Hatta ölsem bile evlatlarıma kalacak şerefi kafi görürüm. Ben büyük bir servet sahibiyim hiçbir kimseye ihtiyacım yok ki fenalık yapmaya çalışayım. En kıymetli evrakım Mersin’de bankada muhafaza ettiğim çantada kalmıştır. O çantayı da alamadan geldim. Elinizdeki vesikadan Mersin’deki kumandan tarafından bir yardım görmediğiniz anlaşılıyor. Mersin’de bıraktığınız diğer eşya ve belgeleriniz için bir mektup yazarak buraya getirmeniz mümkündür (ATASE, A/4282, D/8, F/3-43, s. 5).

Bunları getirmek istemez misiniz? Mersin’deki eşyalarımı oradaki bankadan benden başkası alamaz bu şartla ve anahtarını yanımda olmak üzere teslim ettim. Ben ölsem ancak evlatlarıma verebilmek

şartıyla emanet edildi. Gönderilecek memura veremezler. İstanbul'da öldüğünü söylediğiniz Tevfik Ubud Bey ne zaman ölmüştür. Kendisiyle haberleşir miydiniz? Ailesi ve çocukları var mıdır? Bugün nerededirler, bu çocukların isimleri nelerdir? İki buçuk üç sene önce vefat etti. Ticari bir diyalogumuz yoktu. Ailevi diyalogumuz vardı. Tevfik Bey'in İstanbul'da evlatları vardır, isimlerini bilmiyorum. İstanbul'da oturdunuz mu? Ne kadar müddet, nerede, ne zaman? İstanbul'da hiç bulunmadım. Söylediklerini tekrar okuyalım, imza ediniz. Şimdilik bu ifadeniz kayda geçilmiştir, denilerek Tevfik Ubud Efendi'nin askeri hastanede alınan ifadesi son bulmuştur. Tevfik Ubud Efendi, ben hiçbir yönüyle imza atmam. Esasen sizin talebiniz üzerine geldim, bu muameleye hedef olacağımı bilmiyordum diyerek ifadesine imza atmayı kabul etmemiştir (ATASE, A/4282, D/8, F/3-44). Ankara merkez hastanesinde tedavi gören Tevfik Ubud Efendi'nin doktor kontrolünden sonra kafasında bir şişlik olduğu da rapor edilmiştir (ATASE, A/4282, D/8, F/3-45).

İsmet Paşa Tevfik Ubud Efendi'nin Ankara'dan gönderilmesi için 12. Kolordu komutanlığına verdiği emirde: "Tevfik Ubud Efendi Fransız adamı olarak Ankara'ya gelmiştir. Kendisinin Antalya'ya gönderilmesi için yanına verilecek muhafaza memurlarının güzel ahlaklı olmasına dikkat edilmelidir. Tevfik Ubud Efendi büyük servet sahibi olduğunu ve yanında hediye eşyası bulunduğunu ifade etmektedir. Antalya'da yirmi gün kalacak ve kimse ile haberleşmesine müsaade edilmeyecektir." demiştir (ATASE, A/4282, D/8, F/3-46). Tevfik Ubud Efendi refakatinde bulunan Yüzbaşı Saim Efendi'ye Fransız adamı olduğunu söylemiş Antalya'ya gidince durumu Paris'e telgraf çekerek Fransızlara bildireceğini söylemiştir. Antalya'nın İtalya memleketi olduğunu ve haberleşmesine izin verilmezse Mersin'e giderek haberleşmeyi oradan sağlayacağını ifade etmiştir (ATASE, A/4282, D/8, F/3-47).

Ankara'ya davet edilen Tevfik Ubud Efendi ile vekiller heyeti adına maliye vekili görüşmüştür. Fransızlara hizmet ettiğini söylemiş kendisinin Hint İslam Cemiyeti ile bir bağı olmadığı anlaşılmıştır. Cemiyet hakkında da doğru bilgi sahibi olmadığı tespit edilmiştir. Bahsettiği mektuplar hakkında yapılan araştırmalar sonucunda mektupların asılsız olduğu ortaya çıkarıldı. Hint İslam Cemiyeti tarafından Ankara hükümetine verileceğini söylediği paranın mevcut olduğunu söylemiş. Bir ara casus olduğu hakkında ihbar edilmiş, yapılan muayene sonunda Hristiyan olmadığı raporla bildirilmiştir (ATASE, A/4282, D/8, F/3-48). Tevfik Ubud Efendi'nin refakatinde bulunan Yüzbaşı Saim Efendi Eskişehir'den çektiği şifreli bir telgrafla Tevfik Ubud Efendi'nin Ankara'da bulunduğu süre zarfında bazı yerlere hediye verdiğini ifade ettiğini haber verdi. Hediye verilen yerlerin tespit edilerek rapor tutulması ve soruşturma yapılması uygun görüldü (ATASE, A/4282, D/8, F/3-49). Tevfik Ubud Efendi önce Burdur'a oradan da Antalya'ya geçti (ATASE, A/4282, D/8, F/3-50).

Tevfik Ubud Efendi kendisi için harcanan paraları iade edeceğini söylemiş, maliye bakanı ile yaptığı görüşmeyi Paris'e yazarak bildirecek ve gelecek cevabı Mersin cephesine bildireceğini söyledi (ATASE, A/4282, D/8, F/3-51). Tevfik Ubud Efendi hakkında yapılan muameleden dolayı İtalyanlar tepki göstermiş ve Tevfik Ubud Efendi'nin derhal iade ve teslim edilmesini istemişlerdir (ATASE, A/4282, D/8, F/3-52). Adana İran şebkeleri Asif Han Konya'da ikamet etmek istediğini tekrar Pozantı'da bulunan 41. Fırka kumandanlığına bildirerek yardım istedi (ATASE, A/4282, D/8, F/3-53). İsmet Paşa Hariciye vekaletine yazdığı şifreli telgrafla Asif Han'ın Konya'ya nakli için icap edenin yapılmasını söyledi (ATASE, A/4282, D/8, F/3-54).

41. Fırka kumandanlığı tarafından Tevfik Ubud Efendi için Pozantı ve Ankara'da yüz doksan bin kuruş yirmi para masraf edilmiştir. Bunun yirmi sekiz bin kuruşu tahsil edildi. Ayrıca Asif Han için iki bin yüz

otuz altı kuruş tekrar iade alınmış geriye kalan on beş bin sekiz yüz yirmi yedi buçuk kuruş olarak kaydedilmiştir. 41. Fırkanın Hariciye vekaletinden talep ettiği miktar otuz beş bin sekiz yüz yirmi yedi buçuk kuruştur (ATASE, A/4282, D/8, F/3-55). İsmet Paşa Tevfik Ubud Efendi ve Asif Han için harcanan paranın dökümünü incelemiş Asif Han için harcandığı ifade edilen para miktarında hata tespit etmiş ve tekrar incelenmesini istemiştir (ATASE, A/4282, D/8, F/3-56). Yapılan inceleme sonunda Asif Han için yapılan masrafin 22136 kuruş olduğu doğrudur denildi. Tevfik Ubud Efendi ve Asif Han için yapılan masrafin toplam 57127 kuruş olup geri ödenmesi uygundur (ATASE, A/4282, D/8, F/3-57).

Yukarıdaki miktarlar şu şekilde açıklanmıştır: Tevfik Ubud Efendi için Pozantı ve Ankara'da yapılan masraf 41691 buçuk kuruş olup bunun 28000 kuruşu Kundura bankasından tahsil edildi. Devamındaki 13691 buçuk kuruş fırka kasasından karşılandı. Asif Han için 22136 kuruş harcandı. 35827 buçuk kuruşun 41. Fırkaya geri ödenmesi istenmiştir (ATASE, A/4282, D/8, F/3-59). Milli Müdafaa vekâleti Tevfik Ubud Efendi ve Asif Han için harcandığı belirtilen para miktarını soruşturmuş ve söz konusu miktarın ödenmesini kabul etmiştir (ATASE, A/4282, D/8, F/3-60). 41. Fırka tarafından Tevfik Ubud Efendi ve Asif Han için yapılan masraftan tahsil harici kalan elli yedi bin yüz yirmi kuruşun fırkaya ödenmesi Hariciye vekâletine bildirildi (ATASE, A/4282, D/8, F/3-61). Tevfik Ubud Bey hakkında tutulan dosyada ilk olarak Hindistan İslam Cemiyeti üyesi olarak Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek üzere önce Mersin'e ardından da Pozantı'ya geçtiği kaydedilmiş. Resmi makamlarca karşılıklı yazılan telgraflar dosyada yer almıştır. Tevfik Ubud Efendi'nin üç milyon rublelik çek getirdiğini beyan etmesi, Anadolu'daki hiçbir bankanın bu parayı tedarik edemeyeceği gibi bilgiler detaylı bir biçimde not edilmiştir (ATASE, A/4282, D/8, F/3-62). 41. Fırka kumandanı Hayri Bey'in Tevfik Ubud Efendi ile görüşmesi, Tevfik Ubud Efendi'nin Paris'ten ayrılması da ayrıca kayıt altına alınmıştır (ATASE, A/4282, D/8, F/3-64). Adana cephesi kumandanlığı Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine telgraf çekerek Fransa ile izlenecek tutumu sorar. Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa: "Katı münasebat taraftarı olmadığımızdan bu hususun ehemmiyeti Hariciye vekaletince takip edilmesine ve lüzum görülen şekilde teşebbüs edilmesine karar verilmiştir." demiştir (ATASE, A/4282, D/8, F/3-63). Milli Mücadele yıllarında Ankara hükümeti din adına çıkarılan iç isyanlarla uğraşırken bir taraftan da hilafeti kullanarak dışardan yapılan müdahalelerle uğraşmıştır. Bu da Milli Mücadeleyi zor durumda bırakan etkenler arasında olmuştur (Dokuyan, 2021, s. 220).

Mustafa Kemal Paşa tarafından Tevfik Ubud Efendi'nin Fransa ile yapılabilecek görüşmelere aracılık edebileceği beyanatına itibar edilmemiştir. Bununla birlikte Fransa ile katı bir münasebete girilmemesini de Türk Milletinin hayrına görmüştür. Savaşın pahalı bir iş olduğunu beyan eden Mustafa Kemal Paşa bir taraftan Kurtuluş Savaşı'nı finanse edebilmek için içerden ve dışardan gelen ya da gelebilecek yardımlar için arayış içinde olmuştur. Tevfik Ubud Efendi'nin getirdiğini söylediği üç milyon ruble ve Mersin'deki bankada muhafaza ettiğini söylediği paralar önem arz etmiştir. Kurtuluş Savaşı günlerinde Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının Sivas'tan Ankara'ya hareket ettikleri zaman yanlarında bulunan nakit paranın: yirmi yumurta, bir okka peynir ve on ekme almaya yetecek kadar kısıtlı olduğu bilinince Tevfik Ubud Efendi'nin ifade ettiği paranın kıymeti daha da çok anlaşılacaktır. Ancak yapılan soruşturma sonunda Tevfik Ubud Efendi'nin kimliğini ibraz edememesi, Hint İslam Cemiyeti ile bağının olmaması, Fransa namına casusluk yaptığı anlaşılmıştır. Ankara'dan gönderilmiş Paris'e gidene kadar hiç kimseyle irtibat kurması refakatinde bulunan yetkililere bildirilmiştir. Hint İslam Cemiyeti adını kullanarak casusluk yapan biri olarak kayıtlara geçmiştir.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrılan Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918'de şartları çok ağır olan Mondros Ateşkes Antlaşmasını imzalamıştır. Mustafa Kemal Paşa antlaşmanın şartları konusunda yetkilileri uyarsa da uyarıları dikkate alınmamıştır. 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişi olarak Samsun'a çıkmasıyla Kurtuluş Savaşı fikren ve fiilen başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa savaşa başlarken üzerinde durduğu konular arasında Türk milletinin maddi ve manevi gücünün ne derecede olduğu da vardır. Dünya milletlerini yakından ve savaş meydanlarından tanıdığını ifade eden Mustafa Kemal Paşa Türk milletinin manevi gücünün dünyanın diğer tüm milletlerinden üstün olduğunu söylemiştir. Maddi güce gelince Osmanlı Devleti'nin son dönemde maddi sıkıntılar yaşadığı yabancı devlet temsilcileri tarafından kendi devletlerine bildirilmektedir. Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya geçtikten sonra Kurtuluş Savaşı'nın mali kaynaklarını Düyun-ı Umumiye gelirleri, İstanbul'a ödenen vergileri Ankara hükümeti adına toplama ve halktan nakdi ve ayni yardım toplayarak karşılamaya çalışmıştır. Özellikle Tekâlif-i Milliye Emirleri ile halktan toplanan nakdi ve ayni yardımlar savaşın yükünü karşılamada önemli bir kalem olsa da yetersiz kalmıştır. Bunun üzerine bağımsızlığa zarar vermeyecek şekilde dış yardım alma politikası da izlenmiştir.

Kurtuluş Savaşı'nın mali kaynaklarını karşılamak için dış yardım alınan ülkelerden birisi de Hindistan Müslümanları olmuştur. Hint Müslümanlarının Kurtuluş Savaşı'na yaptıkları yardım hakkında çeşitli kaynaklarda birbirinden farklı bilgiler bulunmaktadır. Mustafa Kemal Paşa bu yardımlardan Nutuk adlı eserinde hiç bahsetmezken cumhurbaşkanı genel sekreteri olan Hasan Rıza Soyak Hint Müslümanlarından Kurtuluş Savaşı için gelen toplam paranın 500-600 Türk lirası kadar olduğunu bildirmektedir. Bu paranın çeşitli kaynaklarda 1.035.608 Türk lirası olduğu ifade edilmektedir. 1.035.608 Türk lirası da 130.250 İngiliz lirasına denk gelmektedir. Hint Müslümanlarından Emir Ali Türkiye için toplanan paranın Dr. Frew'e verildiğine dair bir demeç vermiştir. Dr. Frew ise İngiliz casusluğu yapan bir kişidir. Hint Müslümanları adına para yardımı getirdiğini söyleyen Mustafa Sagir'in de İngiliz casusu olduğu anlaşılmış ve idam edilmiştir.

Kurtuluş Savaşı'nda Hint İslam Cemiyeti adına para getirdiğini söyleyen bir diğer kişi de Tevfik Ubud Efendi olmuştur. Tevfik Ubud Efendi üç milyon rublelik bir çek getirdiğini söylemiştir. Bundan başka Mersin'de bir bankaya emanet ettiği bin iki yüz altın lira, Osmanlı hükümeti adına iki yüz bin lira altın para. Bunlardan orada daha çok vardır diyerek büyük paralardan bahsetmiştir. Mustafa Kemal Paşa savaşın pahalı bir iş olduğunu bildiğinden Tevfik Ubud Efendi'nin getirdiğini söylediği üç milyon rublelik çek ve altın liralarn kıymetine büyük ilgi duymuştur. Tevfik Ubud Efendiye telgraf çekerek din ve vatan uğrunda yaptığı hizmetlerin karşılıksız kalmayacağını söylemiştir. Sivas'tan Ankara'ya giderken Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekilerin toplam paraları yirmi yumurta, bir okka peynir ve on ekme almaya yetmiştir. Bu kadar sıkıntı içinde olan insanlar için Tevfik Ubud Efendi'nin Hint Müslümanları adına getirdiğini söylediği miktarlar çok büyük meblağlardır. O dönemde Anadolu'da üç milyon rublelik çeki ödeyecek banka bile yoktur. Hiçbir bankanın mali gücü o parayı tahsil edecek güçte değildir. Söz konusu çek gerçek ise ancak yurt dışındaki bir bankadan tahsil edilebilecektir. Tevfik Ubud Efendi Türkiye ve Fransa arasında müzakerelere arabuluculuk edebileceğini söylemiş ve Ankara'ya gelerek bizzat Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek istediğini söylemiştir. Gelirken yanında Hint İslam Cemiyeti reisi ve yirmi beş üyesinin imzaladığı bir vesika ve bir mektuptan bahsetmiştir. Bu vesika ve mektubu Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiğini söylese de vesika ve mektup Ankara'ya ulaşmamıştır.

Tevfik Ubud Efendi'nin kimliğini ibraz edememesi kendisi hakkında casus olabileceği şüphesini uyandırmış ve Ankara'ya geldiğinde askeri hastanede ifadesi alınmıştır. Alınan ifadesinde Hint İslam Cemiyeti hakkında doğru bilgilere sahip olmadığı anlaşılmıştır. Ayrıca Hint İslam Cemiyeti'nden alınan üye listesinde adına da rastlanılmamıştır. Resmi görevi olmadığı için üye olmadığını söylemiştir. Tevfik Ubud Efendi Fransa namına çalıştığını kabul etmiştir. Ankara'dan gönderilmesine karar verilen Tevfik Ubud Efendi'nin Antalya'ya gönderilmesine karar verilmiş ve hiç kimse ile muhabere etmesine müsaade edilmemesi yanına verilen refakatçilerden istenmiştir. Türkiye'nin her gün vaziyet ve kuvvetinin değişmekte bulunması Tevfik Ubud Efendi'nin casusluğundan düşmanın istifade etmesine mani olduğu ifade edilmiştir. Tevfik Ubud Efendi ne üç milyon rublelik çeki ne de Mersin'de bir bankaya emanet ettiğini söylediği diğer paraları ibraz edememiştir. Fransa namına casusluk yapan biri olarak kayıtlara geçmiştir. İngiltere adına casusluk faaliyetinde bulunan Mustafa Sagir'in idam edilmesine karşı Fransa adına casusluk yapan Tevfik Ubud Efendi'nin akıbeti hakkında ATASE arşivlerinden temin ettiğimiz Tevfik Ubud Bey Dosyasında bir bilgiye yer verilmemiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Fransa ile katı münasebetten sakınılmasını istemesi Güney cephesinin kapatılarak Büyük Taarruzda tek taraflı savaşmak istemiş olması olabilir.

Kaynakça

- [1] Akşin, Sina (2019), İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele IV Savaş ve Etnik Temizlik Yumuşatılmış Sevr Dönemi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- [2] Altuncuoğlu, Neslihan (2021), “Ulusal Basın Ekseninde Atatürk Dönemi Öğrenci Hareketleri: Vagonli Olayı Örneği”, Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, C. 17, sayı 38, Haziran. (5713-5734).
- [3] Armaoğlu, Fahir (1999), 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt 1-2: 1914-1995), Alkım Yayınevi, İstanbul.
- [4] ATASE; Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Arşivi, A/ 1/1, D/ 164, F/ 10.
- [5] ATASE, A/4282, D/8, F/3.
- [6] ATASE, A/4282, D/8, F/3-1.
- [7] ATASE, A/4282, D/8, F/3-10.
- [8] ATASE, A/4282, D/8, F/3-11.
- [9] ATASE, A/4282, D/8, F/3-12.
- [10] ATASE, A/4282, D/8, F/3-13.
- [11] ATASE, A/4282, D/8, F/3-14.
- [12] ATASE, A/4282, D/8, F/3-15.
- [13] ATASE, A/4282, D/8, F/3-16.
- [14] ATASE, A/4282, D/8, F/3-17.
- [15] ATASE, A/4282, D/8, F/3-18.
- [16] ATASE, A/4282, D/8, F/3-19.
- [17] ATASE, A/4282, D/8, F/3-2.
- [18] ATASE, A/4282, D/8, F/3-20.
- [19] ATASE, A/4282, D/8, F/3-21.
- [20] ATASE, A/4282, D/8, F/3-22.
- [21] ATASE, A/4282, D/8, F/3-23.
- [22] ATASE, A/4282, D/8, F/3-24.
- [23] ATASE, A/4282, D/8, F/3-25.
- [24] ATASE, A/4282, D/8, F/3-26.
- [25] ATASE, A/4282, D/8, F/3-28.
- [26] ATASE, A/4282, D/8, F/3-29.
- [27] ATASE, A/4282, D/8, F/3-3.
- [28] ATASE, A/4282, D/8, F/3-30.

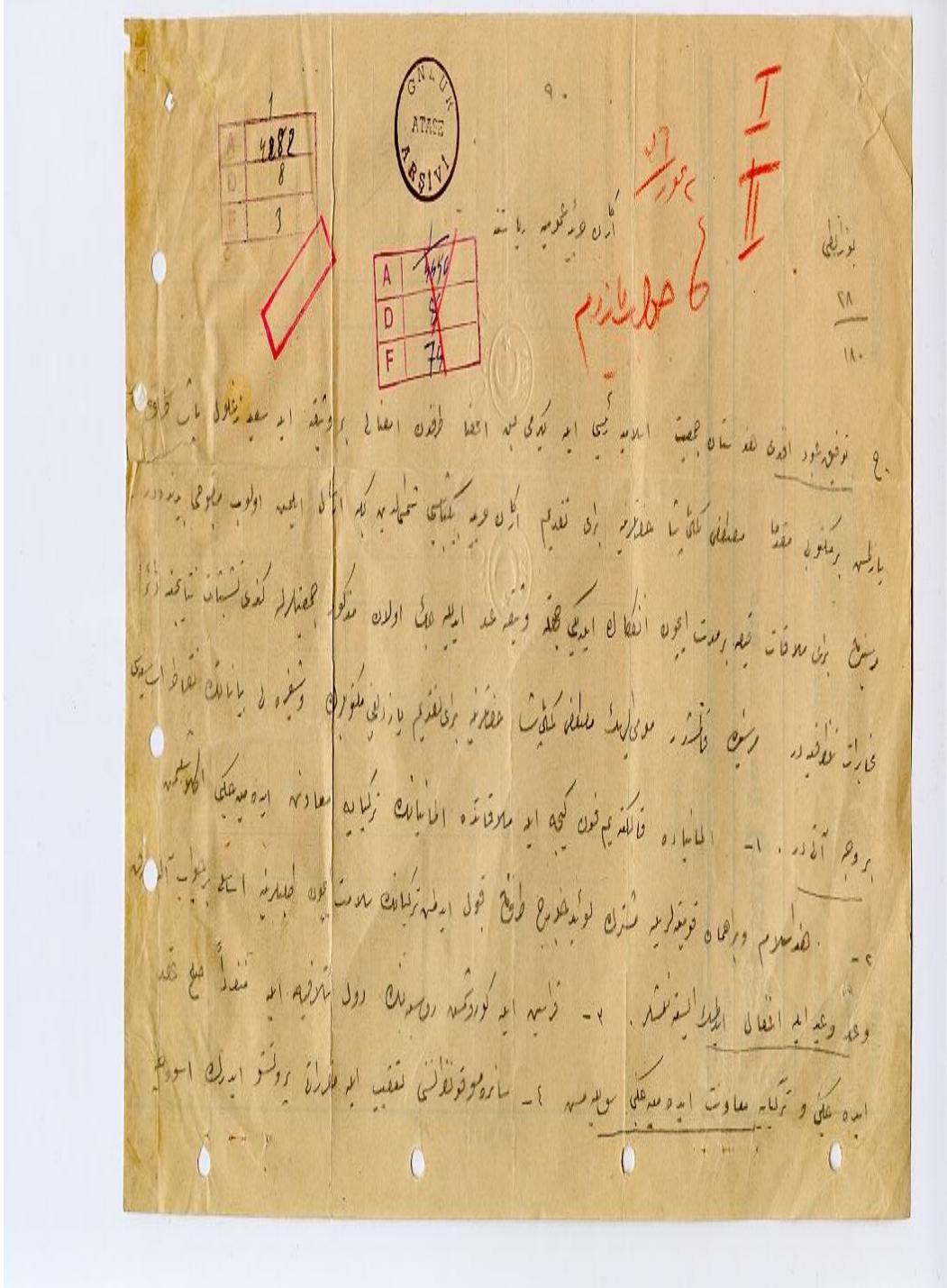
- [29]ATASE, A/4282, D/8, F/3-31.
- [30]ATASE, A/4282, D/8, F/3-32.
- [31]ATASE, A/4282, D/8, F/3-33.
- [32]ATASE, A/4282, D/8, F/3-34.
- [33]ATASE, A/4282, D/8, F/3-35.
- [34]ATASE, A/4282, D/8, F/3-36.
- [35]ATASE, A/4282, D/8, F/3-37.
- [36]ATASE, A/4282, D/8, F/3-38.
- [37]ATASE, A/4282, D/8, F/3-39.
- [38]ATASE, A/4282, D/8, F/3-4.
- [39]ATASE, A/4282, D/8, F/3-40.
- [40]ATASE, A/4282, D/8, F/3-41.
- [41]ATASE, A/4282, D/8, F/3-42.
- [42]ATASE, A/4282, D/8, F/3-43, s. 5.
- [43]ATASE, A/4282, D/8, F/3-43, s.3.
- [44]ATASE, A/4282, D/8, F/3-43, s.4.
- [45]ATASE, A/4282, D/8, F/3-44.
- [46]ATASE, A/4282, D/8, F/3-45.
- [47]ATASE, A/4282, D/8, F/3-46.
- [48]ATASE, A/4282, D/8, F/3-47.
- [49]ATASE, A/4282, D/8, F/3-48.
- [50]ATASE, A/4282, D/8, F/3-49.
- [51]ATASE, A/4282, D/8, F/3-5.
- [52]ATASE, A/4282, D/8, F/3-50.
- [53]ATASE, A/4282, D/8, F/3-51.
- [54]ATASE, A/4282, D/8, F/3-52.
- [55]ATASE, A/4282, D/8, F/3-53.
- [56]ATASE, A/4282, D/8, F/3-54.
- [57]ATASE, A/4282, D/8, F/3-55.
- [58]ATASE, A/4282, D/8, F/3-56.
- [59]ATASE, A/4282, D/8, F/3-57.

- [60]ATASE, A/4282, D/8, F/3-59.
- [61]ATASE, A/4282, D/8, F/3-6.
- [62]ATASE, A/4282, D/8, F/3-60.
- [63]ATASE, A/4282, D/8, F/3-61.
- [64]ATASE, A/4282, D/8, F/3-62.
- [65]ATASE, A/4282, D/8, F/3-63.
- [66]ATASE, A/4282, D/8, F/3-64.
- [67]ATASE, A/4282, D/8, F/3-7.
- [68]ATASE, A/4282, D/8, F/3-8.
- [69]ATASE, A/4282, D/8, F/3-9.
- [70]Atatürk, Mustafa Kemal (2013), Nutuk, Haz. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- [71]Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III (1989), C. I, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- [72]Bayur, Hikmet (1990), Atatürk Hayatı ve Eseri Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- [73]Belen, Fahri (1973), 20nci Yüzyılda Osmanlı Devleti, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- [74]Cumhuriyet Gazetesi, 1 Nisan 1937.
- [75]Dokuyan, Sabit (2021), "Tekkelerin Kapatılması ve Tasfiye Süreci (1925-1938)", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi, S. 98, Yaz 2021. (217-244).
- [76]Gültekin, Aysun (2009), Milli Mücadele Döneminde Hindistan Müslümanları ile Ankara Hükümetleri Arasındaki Münasebetler (1918-1924), Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- [77] Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 9 Nisan 1926.
- [78]Hussain, Fida (2012), Hindistan Matbu'atında Türk Kurtuluş Savaşı Ve İnkılâbı, Ankara Üniversitesi, Ankara, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- [79]Kansu, Mazhar Müfit (2019), Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, C. 2, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- [80]Keskin, Mustafa (1991), Hindistan Müslümanları'nın Milli Mücadele'de Türkiye'ye Yardımları (1919-1923), Erciyes Üniversitesi Yayınları No: 21, Kayseri.
- [81]Kınross, Lord (2013), Atatürk Bir Milletın Yeniden Doğuşu, Çev. Necdet Sander, Altın Kitaplar, İstanbul.
- [82]Kişi, Şule Sevinç (2020), "Hint Müslümanlarının Osmanlı Devleti ve Türkiye'ye Yardımları (1911-1923)", Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, Yıl 16, S. 32, Güz 2020. (747-777).
- [83]Kocatürk, Utkan (2017), Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

- [84]Lewis, Bernard (1988), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- [85]Mango, Andrew (2012), *Atatürk Modern Türkiye'nin Kurucusu*, Çev. Füsün Doruker, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- [86]Müderrişoğlu, Alptekin(2013), *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- [87]Sarhan, Zeki(1993), *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- [88]Selek, Sabahattin (2010), *Anadolu İhtilali*, C. 1, Kastaş Yayınevi, İstanbul.
- [89]Soyak, Hasan Rıza (2019), *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- [90]Sürmeneli, Serpil (1998), *Milli Mücadele'de Tekâlif-i Milliye Emirleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- [91]Şahin, H. Hilal (2019), "Osmanlı Devleti ile Hindistan Müslümanlarının Tarihi Bağı ve "Hindistan Hilafet Harekâtı"", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sonbahar 2019, sayı 24. (731-754).
- [92]Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), BOA, DH. İ. UM, 19-6/ 1-70/ 1.
- [93]Yaylagül, Gamze (2020), *Atatürk Döneminde Türkiye İle Hint Müslümanları Arasındaki İlişkilerin Türk Basımına Yansımaları*, Gazi Üniversitesi, Ankara, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- [94]Zürcher, Erik Jan (2018), *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul.

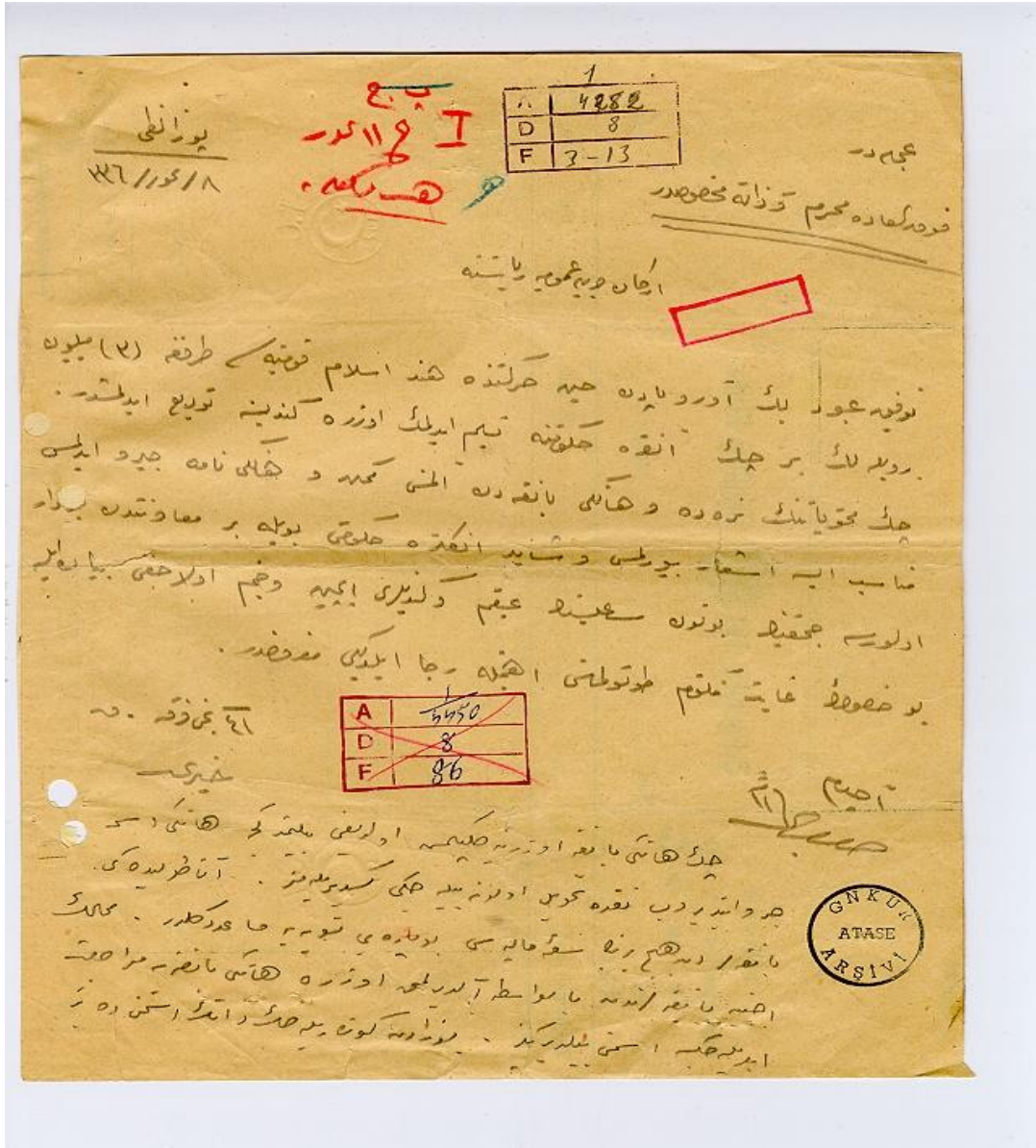
EKLER

Ek 1: Tevfik Ubud Efendi'nin Mustafa Kemal Paşa'ya verilme üzere Hint İslam Cemiyeti reisi ve üyeleri tarafından imzalanmış vesika ve Zağlul Paşa tarafından yazılmış mektup getirdiğine dair beyanatını gösterir belge.

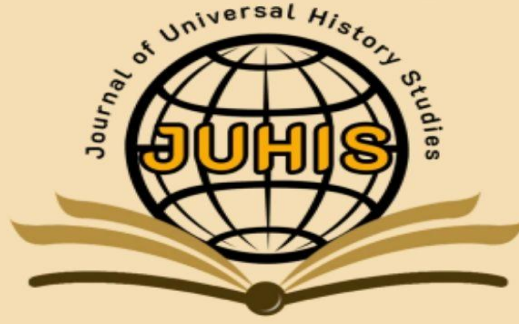

Kaynak: ATASE, A/4282, D/8, F/3.

Ek 2: Tefvik Ubud Efendi'nin üç milyon rublelik çek getirdiğini beyan eden belge.

Kaynak: ATASE, A/4282, D/8, F/3-13.

Journal of Universal History Studies

**Plague and Empire in the Early Modern Mediterranean World: The Ottoman
Experience, 1347-1600 / Nükhet Varlık¹**

Akdeniz Dünyasında ve Osmanlılarda Veba, 1347-1600 / Nükhet Varlık

Cambridge University Press, New York, July 2015, 356 pages, ISBN: 978-110-7013-38-4

Submission Type: Book Review

Received-Accepted: 08.05.2022 / 19.05.2022

pp. 129-132

Journal of Universal History Studies (JUHIS) • 5(1) • June • 2022 •

Ozancan Bozkurt

Koç University, Graduate Student, İstanbul, Turkey

Email: obozkurt21@ku.edu.tr

Orcid Number: 0000-0001-9882-6713

Cite: Bozkurt, O. (2022). Plague and Empire in the Early Modern Mediterranean World: The Ottoman Experience, 1347-1600 / Nükhet Varlık . Journal of Universal History Studies , 5 (1) , 129-132 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/juhis/issue/70537/1113894>

¹ This article is analyzed by one reviewers and it is screened for the resemblance rate by the editor/ Bu makale bir hakem tarafından incelenmiş ve editör tarafından benzerlik oranı taramasından geçirilmiştir.

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed/ Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

* This work is licensed under a [Creative Commons BY-NC-SA 2.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.0/) (Attribution-Non Commercial-Share Alike).

Nükhet Varlık, who completed her undergraduate and graduate studies at Boğaziçi University, received her Ph.D. at the University of Chicago in 2008. She currently works as Associate Professor in the History Department at Rutgers University and continues her research on subjects such as medicine, epidemics, and death in the Ottoman Empire. *Plague and Empire in the Early Modern Mediterranean World: The Ottoman Experience, 1347–1600* is the first systematic and critical historical study to examine the plague experience of the Ottoman Empire between the late medieval and early modern period within the framework of its political and social dimensions. In addition, the fact that the book was awarded both in Turkey and abroad following the years it was published reveals the impact and the importance of the work

Plague and Empire in the Early Modern Mediterranean World: The Ottoman Experience, 1347–1600, has been published by Cambridge University Press. The work consists of 356 pages in total. The work is divided into three different parts and consists of eight chapters. The first part is devoted to theoretical and methodological issues. In this part, after giving a brief history of plague studies in Ottoman historiography, the author sheds light on the current debates, developments, and challenges in the literature. The second part analyzes the Ottoman empire's encounters with the plague and the relationship between this interaction and the change in the administrative structure of the Empire. The book's third part explores how the Ottoman Empire perceived the plague and how ways of imagining the plague transformed and shaped their discourse and policies regarding the plague.

Chapter 1 provides a brief review of the natural history of plague in the light of scientific advances in the Plague pathogen. Thanks to these developments, the opportunity to obtain more elaborated information on non-human actors such as rodents, arthropods, and environmental conditions in the spread of plague has emerged. Thus, Varlık emphasizes the importance of developing a multi-layered perspective that brings together the evidence of scientific and historical research to comprehend the plague experiences of the Ottomans better. Chapter 2 discusses the limitations of previous historical studies on plague and epidemics in Ottoman historiography. There has been an increase in historical studies examining epidemic diseases with the Turkish Medical History Institution. However, according to Varlık, such studies were insufficient because they were written solely for medical education and within the modernist/nationalist paradigm framework. Since the 1970s, there have been studies dealing with different plague experiences in non-European areas. Still, they used abstract binary categories such as Christian-Muslim and Eastern-Western to demystify differences in plague experiences. Therefore, the author criticizes their conceptual frameworks for being orientalist to a certain extent. Chapter 3 attempts to clarify the plague's origins by tracing the plague epidemic's spread during the Black Death and its aftermath (1347-1453). The disease spread not only in the coastal regions but also into Anatolia via trade routes. Moreover, Varlık criticized the studies suggesting that the expansion of the Ottoman Empire was the result of the spread of the plague and argued that there might be an inverse relationship between the two phenomena.

Chapter 4 focuses on the manifold relationship between trade networks, territorial expansions, urbanization, and the first phase of the plague (1453-1517) in the Ottoman Empire. The author stresses that since the territorial expansion of the Ottoman Empire and its transformation into a central empire, diversified regions were connected by commercial and administrative networks. Hence, the plague spread and expanded its domain further through different networks. Another crucial factor is urbanization. Developing the commercial/organizational structure has caused the places previously Anatolian towns to become city centers.

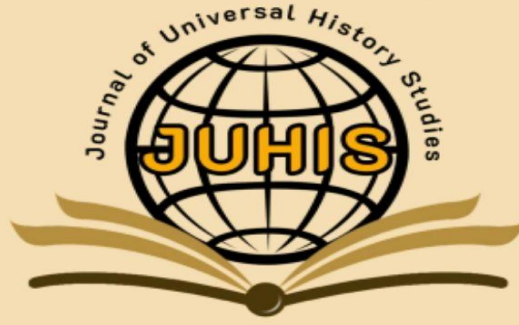
This situation caused the spread of the plague and its more frequent occurrence. Chapter 5 maps out the formation of new plague networks and the increasing importance of Istanbul for these networks with the increase of commercial and political connections. In the second phase, between 1517-1570, a new circulation network circulating between Istanbul and Cairo appeared. Hence, we can say that the consequence of new conquests and the development of urban centers made the exchange of disease possible even in regions that seemed very unrelated to each other. Moreover, compared to the first phase, the frequency and severity of the epidemic waves have also augmented. Chapter 6 uncovers the third plague phase (1570-1600), in which the patterns of spread seen in the first and second stages continue. This phase appears as a single wave as aftershocks often begin to occur. It is also the deadliest wave due to its devastating and long-lasting effects. At the same time, at this stage, the disease became a permanent part of Istanbul and thus significantly shaped the way the Ottomans perceived and reacted to the plague.

The first chapter of the third part (Chapter 7) tries to demystify how Ottoman society comprehended the plague and how they produced information, discourses, and reactions about it. Varlık stresses that there were considerable transformations in the understanding and attitude of the Ottomans during the 16th century when the plague was effective. The author claims that this change has three crucial components. One of them is naturalization, which means that the plague, previously associated with external and extraordinary phenomena, is now adopted as a part of daily life since it began to integrate into Ottoman culture. The second component is medicalization. While only religious and metaphysical elements were encountered in diagnosing and preventing the plague, more systematic medical knowledge emerged in the 16th century. Ottomans started to investigate the causes and origins of epidemics, and medical classifications and methods appeared that made it easier to distinguish plague from other diseases. Therefore, the diagnosis and treatment of the plague began to be removed from the responsibility of sections such as the saints and dervishes, and the struggle against the plague started to become the duty of health institutions. The last component is canonization. As the plague epidemics took place as a part of daily life, the measures taken against it started to become a habit and then the norm. Norms crystallized in legal regulations, so canonization reached its highest level. Chapter 8 is devoted to a rigorous examination of health measures against plague in Ottoman cities, especially Istanbul in the early modern period. In order to cope with the increasing deaths, the Ottoman state resorted to various methods, from keeping records of deaths to getting rid of the material and spiritual elements seen as filth in cities. Thus, the plague led to the emergence of new governance techniques that controlled and regulated the human body and population health in the Ottoman Empire.

One of the critical contributions of Nükhet Varlık's book to the plague history literature is to discuss the possible contributions of integrating the latest scientific developments into the history of plague. According to her, in the light of these developments, it is possible to carry out more comprehensive and in-depth studies focusing on new research questions. Especially in the first part of the work, where she illuminates the natural history of the plague, the author has shown that in practice. Another important contribution is that, unlike some previous studies, it reveals a common plague experience by examining the interactions between different countries in the Mediterranean rather than focusing on a single region. Thus, instead of using orientalist binary concepts such as East-West or Muslim-Christian, the author put forward a study covering multi-layered relations between regions. An example of this is the follow-up of the origin and impact of incoming networks that emerged in different stages of the plague. At the same time, it provides an ample perspective covering the relationship between plague, state, and society in the Ottoman Empire without

neglecting this common historical process. Thus, we can see how the experience of the plague affected the administrative system and the politics of the Ottoman Empire or vice versa. Moreover, Varlık does not neglect the effects of the disease on the cultural meaning. It also reveals how the way the Ottoman society perceived the plague changed. It is possible to say that it is one of the most systematic and robust studies on this subject.

Overall, *Plague and Empire in the Early Modern Mediterranean World: The Ottoman Experience, 1347-1600*, is a book that systematically and comprehensively analyzes the complex nature of the plague experience in the Mediterranean civilization, especially the Ottoman Empire, in the early modern period. By examining the discourse and practices related to the plague, she reveals the story of its political and economic transformation and development. Benefiting from the progress in positive sciences as well as historical sources shows that it is insightful not only in terms of content but also methodologically. Thereby, it is a recommended book in terms of content and method for those who are interested in both plague history and Ottoman and Mediterranean history.

Journal of Universal History Studies

The Young Turks: Struggle for the Ottoman Empire, 1914-1918 / Feroz Ahmad¹

**Jön Türkler: Osmanlı İmparatorluğu'nu Kurtarma Mücadelesi, 1914-1918 / Feroz
Ahmad**

Istanbul Bilgi University Press, Istanbul, 2019, 256 pages, ISBN: 978-605-3995-30-2

Submission Type: Book Review

Received-Accepted: 25.04.2022 / 24.05.2022

pp. 133-137

Journal of Universal History Studies (JUHIS) • 5(1) • June • 2022 •

Ömer Taha Karabulut

Istanbul Medeniyet University, Undergraduate Student, Department of History, İstanbul, Turkey

Email: karabulutomertaha@gmail.com

Orcid Number: 0000-0002-7312-1060

Cite: Karabulut, Ö. T. (2022). The Young Turks: Struggle for the Ottoman Empire, 1914-1918 / Feroz Ahmad. Journal of Universal History Studies, 5(1), 133-137. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/juhis/issue/70537/1108850>

¹ This article is analyzed by one reviewers and it is screened for the resemblance rate by the editor/ Bu makale bir hakem tarafından incelenmiş ve editör tarafından benzerlik oranı taramasından geçirilmiştir.

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed/ Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

*This work is licensed under a [Creative Commons BY-NC-SA 2.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.0/) (Attribution-Non Commercial-Share Alike).

“The Young Turks” and their number one faction “The committee of Union and Progress”. Historians have been producing lots of documents about this topic for years. It is accurate that this sort of research should be exhaustive. An investigation about a group that had left a massive impact on the last period of Ottoman ought to be comprehensive. Feroz Ahmad, applied this to his PhD degree “The Young Turks: Struggle for the Ottoman Empire, 1914-1918”. This book handled how the Young Turks & Committee of Union and Progress seized power and how was their horizon and attitude towards during and ending World War I, also what sort of socio-economic and financial structure was existed in the Ottoman Empire. More, this book was translated into Turkish Language as “Jön Türkler: Osmanlı İmparatorluğunu Kurtarma Mücadelesi 1914-1918” by Tansel Demirel. That is to say, this research demonstrates the realist circumstance of the Committee of Union and Progress and the Ottoman Empire during the World War I in a rational way.

Unsuccessful wars, political weakness, and a precarious attitude forced enlightened Ottoman people to reform the system to save the Ottoman Empire.. Author explains which conditions led the Young Turks (Committee of Union and Progress) to unify. In order to avoid the negative reaction from the Ottoman society, they called themselves as “New Ottomans” . At first, Unionists (Young Turks & Committee of Union and Progress), opposed to participate in German side, however, with the refusal from the Entente Powers and when Ottomans had been defeated in the First Balkan & Tripoli war, Ottoman elites decided to re-establish beneficial relations with the German Empire as it was manifested the period of Abdulhamid II . Actually, the main aim was to declare a war against Russia, neither Britain nor France. However, impotence and financial dependency to Germany obscured this aim. Germany assured its support unconditionally because of its benefits such as widening the war throughout the world and to applicate Jihad power of Ottoman Empire. When the war had just started, Admiral Souchon infringed the order of Enver Pasha and attacked the coastlines of the Russian Empire, because of that reason Ottomans entered the war unconsciously. Except for the bright spots of Ottomans, Kut-ul Amare & Gallipoli, this war was a disaster for the Ottoman Empire. As it was referred in the preface in this book, Feroz Ahmad “generally” followed these events orderly throughout the book like this.

This book consisted of eight parts except prologue and epilogue. A preface which is written for short starting, explains what would have happened to the Ottoman Empire (Young Turks & Committee of Union and Progress), the purposes of the states and mentions how this adventure resulted quite briefly. Author who describes the foreign relations of the Committee of Union and Progress in 1908-1914 in the first chamber, explains us how Young Turks established, what was their major purpose and their attitude, predominantly, interrelations of Committee of Union and Progress and other countries.

In the second part, the author was able to express the causes of the Great War from the position of Sublime Porte. This part is divided into three organized chapters that “Abrogation of Capitulations, Establishment of a Sovereign State and The Ottoman Road to War”. At first, Author explains the abrogation of Capitulations by the Sublime Porte and its negative provisions by other countries even from the Germany. Author, connotes to the reader the aim of Ottoman self-sovereignty after nearly 100 years of problems, and then explains the Ottoman road of war .

On next chapter, “ Crisis: The Gallipoli Campaign and the Threat to Istanbul, November 1914-December 1918 Unionist Relations with Armenian and Greek Communities” author who submits the impact of chauvinism in Ottomans, indicates one of the bright spots of Empire, Çanakkale-Gallipoli war, also it was

mentioned that the rebellion movements of Armenian people. Also, the benefits of pan-Islamism, Jihad, until 1916 Arab revolt is committed in the text. It is remarkable that, from the epilogue part of the book, Author mentions the impact of the other Ottoman communities rather than nationalist Turks.

Moreover, The challenging struggle between the Russian Empire and Ottomans takes place in the fourth chapter; “Crisis on the Eastern Front 1916-1917” It is inevitable to encounter that in terms of the eastern frontier of the Ottoman Empire, the authority of the Enver Pasha was significant. Therefore the author refers to Enver, Cemal and Talat Pashas shortly in this chapter in an objective way.

In the fifth chapter, Author tries to submit the short term resurgence of the Ottoman Empire after some victories had taken place in favor of Ottomans. However, the unstabilised economy concluded that Author inferred because of the negative financial circumstance Ottoman resurgence of the Great War. In general, financial dependency, constant warfare and short term resurgence of the empire take place in the fifth part the hope of resurgence can not continue in the sixth part that Author who handled years of 1917-1918. In this part, Author refers to the Ottoman Empire is seeking an independence in terms of economy and the politics. However, another financial agreement with Germany obscures that kind of idea. Author mentions that the demise is inevitable for the Ottoman Empire definitely.. The conservators of the Committee of Union and Progress are empowered and the decline of the Empire is awaited by Unionists. Furthermore, Author who explains horrible times of Ottomans in 1918, imposes us that the inevitable end of Ottoman Empire and he gives quite detail about “Political Liberalization and Transformation of Committee of Union and Progress” in seventh part.

Lastly, in the eight part Author displays to us massive details of the socio-economic structure of the Ottoman Empire. He refers to the corruptions of the economy, negative-positive impacts of some occasions to society and economy. Also, social circumstances of Ottoman citizens are mentioned. In the epilogue, after war situations, newnew movements in Anatolia and wars about independence are referred to. Author responds, “How and why these movements are occurred” in epilogue.

Constructing transitions between one event to another, especially a narrow topic like that is quite significant to handle these chain of incidents in a rational way. The situation that the Committee of Union and Progress experienced during the 1st World War and their attitude towards this situation. The important point here is that the author talks about the fact that the Union and Progress administration joined the war on the side of Germany out of necessity. Explaining that the Ottoman Empire extended the First World War for another three years, the author argues that the Ottoman geopolitics was a great power for the Allied Powers and even the 1917 Russian Revolution emerged due to the Ottoman presence. However, the point that needs to be mentioned here is that the Ottoman Empire is not evaluated as an economic or military power, but only as a geopolitical power. Furthermore, putting important figures like “Enver, Wilhelm II” etc., quotes and evidence where relevant to the topic, strengthen the expression. This work do not contain lots of interference of author but some seldom chambers of text, author gives his own ideas, especially his own thought about Enver, Cemal, Talat pashas.

Using language accurately is a key factor of writing a document. Author selects his words from upper-intermediate level and with some exceptions, the language is used quite clearly and designed a bit understandable. In addition, following date order regularly, can assure readers to understand events easily. It is necessary to connect one event to another as cause-result paradigm, that author generally did not follow date

order, thus in order to comprehend the striking events well, readers may come back to previous paragraphs to construct a bridge between them. Additionally, the two seniors of the Committee of Union and Progress, Enver and Talat, are mentioned more than Cemal. Mr. Ahmad wrote a paragraph that includes Cemal Pasha.

An Empire that lost two big wars and its terrible financial and social structure. Exhaustment of war is committed.. Author offers & absorbs the reader to watch 1914-1918 with different eyes without any anachronism. Author does not stand only the Ottoman (Committee of Union and Progress) perspective, also generally it is committed in the eyes of Germany allies, and all Entente powers & anti-Committee of Union and Progress perspective. Quoted words of Pope, Enver, Cemal and Talat Pashas supports the content of the text. Feroz Ahmad explains this situation with a multi-perspective light of vision. Also, adding some significant occasions that affected the Committee of Union and Progress directly, or indirectly helps the reader to clutch the topic well. As every historian knows, some kinds of ideologies existed because of some revolts. Thus, it is wonderful to see why and how Armenian & Arabian communities reacted to the Committee of Union and Progress and how some ideologies emerged like pan-Turkism, pan-Islamism in the empire. In terms of using the sources, the author introduces us to the primary and secondary sources. There are twenty pages in the bibliography that Feroz Ahmad applied every kind of possible source in the 1900s. . Moreover, the author also prefers to employ the foreign primary and secondary sources. Especially, it may be comprehended that the sources from the German perspective ensured the author to the whole understanding Committee of Union and Progress and their ambitions. Also, relying on the Ottoman, Turkish and other foreign state archives assured the Author to evaluate the events quite accurate way.

Eventually, *The Young Turks: Struggle for the Ottoman Empire, 1914-1918*, is one of the necessary investigation that emphasizes the last period of the Ottoman Empire very well. Using of qualatative data, relying on primary sources and adding some quotes from journals such as Tanin and other unionist journals are quite beneficial for expressing the realistic approach of the book. Attitudes of pashas, circumstance of Empire, socio-economic structure of people, wars, relationships among several countries are committed perfectly with essential details. Rather than generalising the area, Author was able to specifize some occasions such as Cemal Pasha's journey to the France for seeking an alliance in the first part of the book. Thus, It handles the circumstance of the Ottoman Empire in the Great War and the position of Committe of Union and Progress in a rational way that submits the reader to evaluate the realistic situation of Ottoman Empire

References

- [1] Ahmad, Feroz., (2019), The Young Turks: Struggle for the Ottoman Empire, 1914-1918. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- [2] Çavdar, Tevfik., (1995), Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- [3] Ortaylı, İlber. (1995), İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Hil Yayınları, İstanbul.
- [4] Toprak, Zafer, (2016), İttihat-Terakki ve Cihan Harbi Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik, Kaynak Yayınları, İstanbul.